

71
221

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УРСР

ХАРКІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ БІБЛІОТЕЧНИЙ ІНСТИТУТ

ТРД

VIII

ЗВІТНО-НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ ПІДСУМКИ НАУКОВОЇ РОБОТИ за 1963 рік

(12—14 лютого 1964 р.)

ПРОГРАМА І ТЕЗИ ДОПОВІДЕЙ

Харків—1964

11
20

71
221

8253

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УРСР

ХАРКІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ БІБЛІОТЕЧНИЙ ІНСТИТУТ

VIII

ЗВІТНО-НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ ПІДСУМКИ НАУКОВОЇ РОБОТИ

за 1963 рік

(12—14 лютого 1964 р.)

ПРОГРАМА І ТЕЗИ ДОПОВІДЕЙ

Бібліотека ХДАК
Інв. № 443367

Харків—1964

712473

Х
у
г " Б Д - Колеж. науковий
- Харків, 1964 - Тем фон.

ХА В Д

Мокр. наукові

Харків

1964

Тем доповідей

марксизм-ленінізм

культуро-освітня робота

бібліотекознавство

бібліографія

літературознавство

бібліографія з історії

історія

літературознавство

хороше формування

інформації

інформаційна робота

ШАНОВНИЙ ТОВАРИШУ . . . . .

12—14 лютого цього року відбудеться конференція, присвячена підсумкам наукової роботи кафедр інституту за 1963 рік.

Ректорат, партійна організація та місцевий комітет запрошують Вас взяти участь у роботі конференції.

ПРОГРАМА КОНФЕРЕНЦІЇ

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

12 лютого, 14.00—16.00, 39 аудиторія

Вступне слово ректора інституту, доцента О. І. Євсєєва. Підсумки наукової роботи за 1963 рік і завдання на 1964 рік.

Г. А. Кравець, доцент, проректор по учбовій та науковій роботі.

РОБОТА СЕКЦІЙ

13—14 лютого, 14.00—16.00

Марксизму-ленінізму

1. Червневий і липневий Пленуми ЦК КПРС і ЦК КП України та завдання ідеологічної роботи на сучасному етапі.

М. Д. Ліхенко, кандидат історичних наук

2. Про деякі проблеми завершального етапу культурної революції в СРСР.

Й. С. Лезман, кандидат історичних наук

3. Марксистська етика про обов'язок, совість і щастя.

К. М. Лойко, доцент, кандидат філософських наук

4. До питання про закономірності соціалістичного відтворення робочої сили.

М. В. Мольський, доцент, кандидат економічних наук

5. Про організаційні форми управління промисловістю України в 1917—1920 рр.

І. Н. Гальперін, ст. викладач

6. Деякі питання методології народногосподарського планування в перехідний період від капіталізму до соціалізму.

Е. Л. Лортікян, кандидат економічних наук

7. Ефективність застосування бактеріальних добрив під сорго.

В. І. Тараненко, кандидат сільськогосподарських наук

✓ Культурно-освітньої роботи

1. В. І. Ленін про виробничу пропаганду.

А. П. Виноградов, доцент, кандидат історичних наук

2. Кіноаматорство в УРСР на сучасному етапі.

О. О. Шимон, ст. викладач

3. Деякі питання викладання «Клубної справи» у вузі.

В. В. Афанасьєв, ст. викладач,
А. П. Виноградов, доцент, кандидат історичних наук

4. В. Маяковський і українське радянське кіно.

О. О. Шимон, ст. викладач

5. Участь комсомолу у пропаганді сільськогосподарських знань серед трудівників села у відбудовний період. (На матеріалах Московської губернії).

С. О. Піналов, ст. викладач

6. Деякі питання виховної роботи історичних народних музеїв.

Г. Й. Чернявський, кандидат історичних наук

7. Наочна агітація Палацу культури Харківського електро-механічного заводу.

А. М. Храбан, ст. викладач

8. Наочна агітація та пропаганда Палацу культури залізничників міста Харкова.

А. Ф. Воловик, викладач

9. Участь громадськості в клубній роботі на Україні в роки відбудовного періоду (1921—1925 рр.).

С. І. Наконечний, аспірант МДБІ

10. З історії боротьби за єдність робітничого руху в Болгарії (спроба створення єдиних робітничих профспілок у 1925—1926 рр.).

Г. Й. Чернявський, кандидат історичних наук

11. Фізична культура і творче довголіття.

А. О. Коробейніков, ст. викладач

✓ Бібліотекознавства та бібліографії

1. Про розповсюдження творів В. І. Леніна на Україні в період інтервенції та громадянської війни (1918—1920).

О. І. Коломійченко, ст. викладач

2. Роль книги, бібліотеки і бібліотекаря в комуністичному вихованні трудящих.

Н. Я. Фрідьєва, доцент, кандидат педагогічних наук

3. Диференційоване керівництво читанням молоді. (На досвіді роботи бібліотек м. Харкова).

Є. М. Красножон, ст. викладач

4. Комуністична партія — організатор видавничої справи на Україні (1917—1927 рр.).

Т. О. Скрипник, ст. викладач

5. Робота бібліотек на допомогу естетичному вихованню.

С. І. Волкова, викладач

6. Громадські починання бібліотекарів.

Р. Б. Гуревич, ст. викладач

7. Деякі питання комплектування масових бібліотек періодичними виданнями.

Є. П. Тамм, ст. викладач

8. Про програму з курсу бібліотечних фондів та каталогів.

А. А. Ашукін, ст. викладач

9. Цивільне книгодрукування на Україні. (Кінець XVIII — перша половина XIX століття).

С. Й. Петров, кандидат філологічних наук

✓ Дитячої літератури та бібліотечної роботи з дітьми

1. Про деякі питання розвитку наукової фантастики в російській та українській літературах.

Є. М. Борисова, ст. викладач

2. Боротьба Ів. Франка за реалізм та ідейність дитячої літератури.

В. М. Островська, ст. викладач

3. М. Коцюбинський і дитяча періодика кінця XIX — початку XX століття.

С. О. Велігодська, ст. викладач

4. Інтернаціональна тема в дитячій періодичній пресі 20-х років.

Т. Т. Смолянова, викладач

5. З досвіду проведення бібліотечно-бібліографічних уроків у школах м. Харкова.

К. П. Богдан, ст. викладач

✓ Історії

1. До сторіччя заснування I Інтернаціоналу.
Ф. О. Єщенко, доцент, кандидат історичних наук
2. Боротьба за здійснення ленінського декрету про землю на Україні.
І. В. Дьомкін, доцент, кандидат історичних наук
3. Всеукраїнський Центральний військово-революційний комітет у 1918 році.
М. С. Павлюк, кандидат історичних наук
4. До питання про інтернаціональне виховання трудящих в культосвітніх закладах УРСР в 1926—1929 рр.
О. О. Мірошник, ст. викладач
5. Польсько-турецькі відносини XVI — початку XVII ст. у польській і радянській історіографії 60-х років XX століття.
Н. С. Рашба, кандидат історичних наук

✓ Літератури та мови ✓

1. Т. Г. Шевченко у Великій Вітчизняній війні.
І. Д. Золотоверхий, доцент
2. Про шляхи створення комічного ефекту в сатиричних творах В. Маяковського другої половини 20-х рр.
С. Н. Трушевський, ст. викладач
3. Тема соціалістичної індустріалізації країни в творчості Остапа Вишні кінця 20-х — початку 30-х років.
В. О. Дорошенко, викладач
4. Естетичні погляди В. Г. Короленка.
В. В. Літвішко, ст. викладач
5. До характеристики перших творів І. С. Нечуя-Левицького («Дві московки», «Рибалка Панас Круть»)
Г. А. Кравець, кандидат філологічних наук
6. Перші віршовані спроби В. Гюго.
Й. Я. Волісон, доцент, кандидат філологічних наук
7. Г. А. Полетіка і його книжкові інтереси. (Сторінка з історії української книжкової культури XVIII ст.)
І. Я. Каганов, доцент, кандидат філологічних наук

8. До питання про емоціональне забарвлення образних фразеологічних одиниць англійської мови.

І. Г. Рикман, доцент, кандидат філологічних наук

9. Семантичні та структурні особливості німецьких прислів'їв та приказок.

О. С. Малік, ст. викладач

✓ Хорового диригування

1. Хорова творчість харківських композиторів післявоєнного періоду.
О. О. Польшин, ст. викладач
2. Українська радянська хорова культура в 30-ті роки.
Д. М. Березовська, ст. викладач
3. Ладо-гармонійні особливості російських народних пісень в обробці М. Балакірева та О. Лядова.
Л. Б. Бортнік, викладач
4. Методика роботи над музичним спектаклем.
М. В. Авах, ст. викладач
5. Робота хормейстера в оперному театрі.
Є. О. Конопльова, ст. викладач
6. Вокалізи на українському пісенному матеріалі.
Ю. П. Елевтеров, викладач
7. Вокально-хорові розспівки та аранжировки для змішаного хору.
В. Ю. Бриліант, викладач
8. Про принципи побудови і зміст збірника музичних диктантів.
О. А. Жук, ст. викладач, Й. С. Польський, викладач
9. Про принципи побудови та зміст «Хрестоматії з хорового диригування (частина 2-а)» для студентів диригентсько-хорового відділу факультету культосвітньої роботи.
Є. І. Мариківський, ст. викладач,
І. Г. Носова, викладач

14 лютого, 14.00—16.00, актовий зал інституту

Творчі звіти викладачів кафедр хорового диригування, народних інструментів і театральної підготовки.

ЗАКЛЮЧНЕ ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

ТЕЗИ ДОПОВІДЕЙ

*И. С. ЛЕЗМАН,
кандидат історичних наук*

ПРО ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ЗАВЕРШАЛЬНОГО ЕТАПУ КУЛЬТУРНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

1. Комунізм — новий тип цивілізації, суспільство з небачено високим рівнем духовного життя та матеріального виробництва, з повною соціальною рівністю між людьми. Але побудова комунізму — це справа не однієї миті.

Перехід від капіталізму до комунізму неминуче пов'язаний з великим революційним переворотом не тільки в політичній організації і соціально-економічному устрої суспільства, але і в галузі культури та ідеології. Виконуючи заповіт Леніна — «за роки і десятиріччя загладити культурний борг багатьох сторіч», радянська держава під керівництвом Комуністичної партії наздогнала і випередила у своєму культурному розвитку усі найрозвиненіші капіталістичні країни. Критично засвоївши все прогресивне у світовій культурі минулого, радянський народ створив нову соціалістичну культуру: найдосконалішу систему освіти, передову науку, літературу та мистецтво.

Повна ліквідація класових обмежень в галузі освіти відкрила широкий простір для виявлення і розквіту талантів і здібностей, творчих і духовних сил народу; створено 22-мільйонний загін багатонаціональної радянської інтелігенції, глибоко відданий соціалістичній Батьківщині.

Радянська культурна революція забезпечила розквіт національних за формою і соціалістичних за змістом культур всіх націй та народностей СРСР, їх взаємний вплив і взаємозбагачення. Але найвидатнішим досягненням соціалістичного суспільства є формування нової людини, основні риси якої — висока політична свідомість і комуністична ідейність, моральна чистота і стійкість, безмежна відданість Батьківщині, постійне прагнення до знань, новаторство в усіх галузях комуністичного будівництва, гуманізм, інтернаціоналізм.

Усі ці досягнення соціалістичної культурної революції набули світового визнання.

2. Процес корінних перетворень в культурі та ідеології, що розпочався після Жовтневої соціалістичної революції, продовжується і тепер. Його завершальний етап співпадає з періодом розгорнутого будівництва комунізму.

В Програмі КПРС не випадково підкреслюється, що успішне завершення культурної революції — найважливіша передумова перемоги комунізму.

3. Центральним завданням завершального етапу культурної революції є всебічне піднесення культурно-технічного рівня трудящих, бо від цього, в першу чергу, залежить дальше зростання продуктивності праці і технічний прогрес в усіх галузях народного господарства, тобто створення матеріально-технічної бази комунізму.

Вже зараз СРСР значно випередив США по кількості щорічно підготовлених технічних кадрів. Якщо у 1950 р. вищі учбові заклади СРСР випустили 36 тис. інженерів, а США — 53 тис., то в 1958 р. в СРСР було підготовлено 94 тис. інженерів, а в США — тільки 35 тис. Тепер в СРСР щороку випускається вищими учбовими закладами 350 тис., а середніми спеціальними учбовими закладами — більше 500 тис. фахівців.

Але існуюче положення не можна вважати цілком благополучним. Плани впровадження нової техніки здійснюються в народному господарстві на рівні 60 процентів. Не виконуються також плани впровадження комплексної механізації і автоматизації виробничих процесів. Однією з головних причин повільного впровадження та освоєння найновішої техніки є недостатній культурно-технічний рівень робітників, відсутність у багатьох загальної середньої освіти, їх невідповідність до поєднання декількох професій.

Проблема підвищення культурно-технічного рівня робітників вже зараз набуває першорядного значення. В першу чергу вона буде вирішуватись за рахунок всебічного розвитку вищої і середньої освіти, особливо її заочних та вечірніх форм.

На кінець перспективного періоду тільки у вузах країни навчатиметься майже 8 мільйонів чоловік. Також будуть широко використовуватись і інші канали професійно-технічного навчання. Паралельно з цим відбуватиметься процес підвищення культурно-технічного рівня колгоспників, особливо механізаторських кадрів.

Хоча проблема стирання меж між працівниками розумової і фізичної праці не буде ще повністю вирішена протягом найближчого двадцятиріччя, але зростання культурно-технічного рівня робітників та селян поряд із зміною характеру самої праці стало вирішальним кроком на цьому шляху. В процесі стирання меж між розумовою і фізичною працею все більшу роль відіграватимуть 3-мільйонний рух винахідників і раціоналізаторів, 2-мільйонне науково-технічне товариство, народні університети технічного прогресу, громадські

науково-дослідні інститути, десятки тисяч громадських конструкторських бюро, групи економічного аналізу і т. і.

Усі ці нові форми народної ініціативи і самодіяльності, які спираються на 26-мільйонний рух за комуністичну працю — величезний фактор культурно-технічного прогресу.

4. Завершальний етап культурної революції — це процес всебічного духовного розвитку радянського суспільства.

Вже зараз жодна з найрозвиненіших буржуазних країн не може змагатися з СРСР по кількості книжок, театрів, клубів, музеїв, дитячих вогнищ культури, бібліотек. Якщо на одну масову бібліотеку України припадає 1222 чоловіки, то в Канаді — 21653 чол., в США — 82176 чол., в Японії — 116865 чол. Програма КПРС вказує, що в період розгорнутого будівництва комунізму нових висот у своєму розвитку досягнуть радянська література, музика, живопис, кінематографія, театр, телебачення — усі види мистецтва. 10 тис. університетів культури; 350 народних театрів, 380 тисяч колективів художньої самодіяльності, де приймає участь до 9 мільйонів чол., — яскраве свідчення великого, все більш зростаючого прагнення широких мас до висот мистецтва.

5. Відмічені нами процеси свідчать про важливість значення проблеми поєднання громадського і державного, громадського і професійного у культурно-технічній освіті та естетичному вихованні народу.

Наука і техніка в цьому відношенні набула багатого досвіду. 15 тис. первинних організацій Всесоюзного технічного товариства прийняли на себе і успішно виконують функції виробничо-технічних рад підприємств. Під керівництвом цих організацій, а також Омського та Новокраматорського громадських науково-дослідних інститутів працюють тисячі вчених, інженерів і техніків, вирішуються великі технічні проблеми (будуються тепловози, двигуни нових типів, здійснюються значні технічні удосконалення).

Великий позитивний досвід поєднання професійного і самодіяльного набуто і в мистецтві. В цьому можна переконатись на прикладі постановки самодіяльної творчості в художніх колективах та в університеті культури Харківського електромашинобудівного заводу. Але в ряді випадків організація самодіяльних театральних студій і оперних театрів супроводжується недооцінкою професійного мистецтва, протиставляється йому. Про це писав народний артист СРСР І. Петров (стаття «Камертон времени» — ж. «Знамя», 1963, № 4, ст. 169—180).

Разом з тим не можна вважати правильною тенденцію автора встановити «водорозділ» між професійним та самодіяльним мистецтвом, обмежити останнє тільки завданнями естетичного і морального виховання самих учасників са-

модіальних колективів. Такий «водорозділ», на наш погляд, не можна виправдати, бо він веде до зубожіння самодіяльного мистецтва. Учасники всіх форм художньої самодіяльності повинні знати, що і вони, вдосконалюючи свої таланти і художню майстерність, відіграють важливу роль в естетично-вихованні мільйонів трудящих.

6. Великої уваги заслуговує проблема культурного будівництва на селі. Лозунг партії «Підняти рівень культури села до рівня міста» викликав великий ентузіазм, особливо серед сільської молоді, породив таку чудову ініціативу, як рух комсомольців і молоді Черкаської області за перетворення засобом народного будівництва кожного села в вогнище комуністичної праці і культури.

В листі до т. Хрущова вони пишуть: ... «кому як не нам... обновляти села, будувати клуби, стадіони, будинки технічної освіти, створювати художню самодіяльність, ростити молоді таланти».

Ця чудова ініціатива заслуговує вслякого заохочення. Форсування будівництва на селі культурно-освітніх закладів вимагає прискорення темпів та підвищення якості підготовки культурно-освітніх працівників усіх спеціальностей.

7. Однією з важливих проблем завершального етапу культурної революції є проблема вільного часу. Перехід до 7-годинного робочого дня посилив імпульс усього культурного життя, потяг трудящих до навчання та художньої творчості. В міру дальшого скорочення робочого дня, усупільнення побуту і виховання дітей проблема раціонального використання вільного часу стане однією з центральних проблем культурної революції. До цього треба своєчасно підготуватись.

8. Рішення всіх згаданих проблем безпосередньо пов'язано з боротьбою за послідовне здійснення Постанови червеного Пленуму ЦК КПРС «Про чергові завдання ідеологічної роботи партії».

Усіма засобами політичної та культурно-освітньої роботи необхідно боротися проти буржуазної ідеології, аполітичності та бездіяльності, формувати марксистсько-ленінський світогляд у всіх радянських людей.

К. М. ЛОЙКО,

доцент, кандидат філософських наук

МАРКСИСТСЬКА ЕТИКА ПРО ОБОВ'ЯЗОК, СОВІСТЬ ТА ЩАСТЯ

1. В процесі переходу нашого суспільства до комунізму формується нова людина, для якої законом життя є мораль-

ний кодекс будівника комунізму. Нова Програма Комуністичної партії підкреслює зростаючу роль комуністичної моралі і розширення сфери дії морального фактора в період розгорнутого комуністичного будівництва.

2. Важлива роль в моральному вихованні народу належить етичним категоріям, в яких відображаються суттєві сторони моральних відносин. Моральні категорії — це загальні поняття, що виражають ствердження або осудження людських дій, вчинків. Із ряду інших особливий інтерес являють собою категорії обов'язку, совісті, щастя.

3. В категорії обов'язку найбільш глибоко і повно відображається одна із основних проблем етики: взаємовідношення суспільства і особи. Обов'язок — це відповідальність перед суспільством, в якому живеш, перед класом, до якого належиш; це усвідомлена особою вимога до неї з боку суспільства, класу.

Марксистсько-ленінська етика джерело обов'язку вбачає не в абстрактній природі людини і не поза дійсним світом, а в об'єктивних матеріальних потребах суспільного розвитку.

В класовому суспільстві зміст обов'язку зумовлюється вимогами певного класу. Категорія обов'язку в марксистській етиці наповнена конкретним змістом боротьби проти капіталізму за нове комуністичне суспільство.

4. З категорією обов'язку нерозривно пов'язана категорія совісті. Проте, якщо категорія обов'язку в основному виражає повеління, то категорія совісті — оціночна. Совість — розуміння і почуття моральної відповідальності людини за свої дії, за долю свого класу, народу; це також керівництво при виборі й оцінці своїх вчинків, дій, думок.

Марксистська етика критикує ідеалістичне розуміння совісті, згідно якого совість — абстрактний критерій моральної оцінки вчинків людей, якийсь містичний вічний внутрішній викривач, даний людині від бога. В дійсності совість обумовлена матеріальним життям суспільства, відображає життя певних класів, умови виховання, побут, середовище, в якому проходить формування індивіду.

Совість є проявом морального контролю за поведінкою, вчинками людини. Вона звертає увагу не тільки на те, що морально або аморально, але й вимагає від особи тільки справедливого, високоморального.

В умовах соціалізму значення совісті ще більш зростає. Це пояснюється тим, що у нас людина одержує більшу моральну свободу, і тому вона в більшій мірі морально відповідає за свої вчинки. Крім того, совість наших людей наповнена незмірно більш високим змістом — боротьбою за перемогу справи комунізму.

5. Люди соціалістичного суспільства чесно виконують свій

обов'язок, діють по велінню комуністичної совісті в ім'я щастя. Категорія щастя в марксистській етиці означає моральне задоволення в широкому розумінні цього слова. Щастя — це не мить в житті людини, а почуття повнокровного, потрібного для народу життя на всьому його протязі. Марксизм викрив розуміння щастя, як особистого благополуччя, в основі якого лежить егоїзм, і довів, що істине щастя окремої людини нерозривно пов'язане з щастям всього народу. К. Маркс підкреслював, що самим щасливим є той, хто зроби щасливими найбільшу кількість людей.

Неповторним щастям є те, що ми живемо й працюємо в такий час, коли сотні мільйонів людей втягнуто в процес колосальних революційних перетворень, коли світ капіталізму неухильно йде до свого кінця, а світова соціалістична система росте й міцніє, коли наша країна успішно будує комунізм.

Здійснення Програми КПРС ознаменує прихід самої щасливої ери в історії людства, бо комунізм стверджує на землі Мир, Працю, Свободу, Рівність, Братерство та Щастя всіх народів.

*І. Н. ГАЛЬПЕРІН,
ст. викладач*

ПРО ОРГАНІЗАЦІЙНІ ФОРМИ УПРАВЛІННЯ ПРОМИСЛОВІСТЮ УКРАЇНИ В 1917—1920 рр.

1. В результаті перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції і встановлення диктатури пролетаріату експлуататорські класи в нашій країні були переможені політично. Але найтяжче завдання було ще попереду. Треба було, спираючись на завойовану державну владу, перемогти буржуазію економічно. Для цього необхідно було провести докорінне перетворення старої економіки і організувати нову соціалістичну систему господарства. В. І. Ленін розробив і теоретично обгрунтував план побудови соціалізму в нашій країні. Велика роль у здійсненні цього плану належала органам господарського керівництва. Управління виробництвом з перших же днів створення Радянської республіки здійснюється на основі ленінського принципу демократичного централізму, суть якого полягає у правильному сполученні централізованого планового керівництва господарством з максимальним розвитком творчої активності трудящих мас, які безпосередньо приймають участь в управлінні.

2. Велику роль у підготовці переходу до соціалістичних форм управління виробництвом відіграв робітничий контроль на підприємствах, органами здійснення якого були фабрич-

но-заводські комітети. Надаючи великого значення робітничому контролю, Радянська держава своїм декретом від 14 листопада 1917 р. перетворює фабрично-заводські комітети в державні установи. Органи робітничого контролю в перші місяці існування Радянської влади здійснили величезну роботу, охопивши всі деталі виробництва. Виявлено значну кількість підприємств, що їх капіталісти намагались ліквідувати. Ці підприємства були врятовані для соціалістичної Вітчизни завдяки енергійним і рішучим діям робітничого класу. За цей час було викрито багато зловживань, фіктивних операцій та просто крадіжок сировини і матеріалів з боку капіталістів. Та робітничий контроль над суспільним виробництвом і розподілом не був кінцевою метою Радянської влади, а становив лише перехідну ступінь на шляху до націоналізації промисловості. Крім цього безпосереднього завдання, робітничий контроль відіграв важливу роль у підготовці пролетарських кадрів управління виробництвом.

3. Економічні умови для створення органів соціалістичного управління народним господарством були підготовлені націоналізацією промисловості. На Україні за даними на 2 березня 1918 р. націоналізовано 97 акціонерних товариств, які володіли вугільними, ртутними, залізрудними шахтами та іншими підприємствами.

З листопада 1917 р. по березень 1918 р. на Україні було націоналізовано більшість великих фабрик і заводів, майже половиною шахт керували робітники, більше третини шахт самі робітники оголосили націоналізованими. Але процес націоналізації української промисловості неодноразово переривався, бо республіка була ареною жорстоких битв з контрреволюцією та іноземними інтервентами. З початку 1919 року націоналізація української промисловості відновлюється. В цей час було націоналізовано найважливіші галузі промисловості: залізрудна, марганцева, металургійна, металлообробна, вугільна, суднобудівельна та інші. Націоналізація промисловості на Україні була завершена наприкінці 1920 р. Всі промислові підприємства, на яких працювало більше п'яти робітників при механічному двигуні або більш 10 — без механічного двигуна, стали власністю народу. В республіці всього було націоналізовано майже 10 тис. підприємств.

4. Націоналізуючи промисловість, Радянська держава створювала необхідні органи, що здійснювали управління підприємствами. 10—13 грудня 1917 року в Харкові відбулася економічна конференція, на якій було створено Тимчасове організаційне бюро. 6—15 січня 1918 року відбувся з'їзд представників робітничих організацій півдня Росії, де була остаточно оформлена Південна обласна рада народного господарства і затверджено проект положення її. На початок

січня 1918 р. на Україні вже було 15 районних рад народно-господарства. Південна РНГ та районні ради народного господарства здійснили велику роботу по налагодженню діяльності промисловості та її націоналізації.

В кінці 1918 р., після вигнання німецьких загарбників, на Україні створено Тимчасовий робітничо-селянський уряд, в складі якого був і Відділ народного господарства. Цей відділ в січні 1919 р. перетворено в Раду Народного Господарства України. Одночасно в кожній губернії і повіті були організовані ради народного господарства, які негайно брали на облік промислові підприємства, сировину, готові вироби та налагоджували виробництво. В першій половині 1919 р. РНГ України провела величезну роботу по організації управління промисловістю: були розроблені та введені в дію положення про управління цукровою промисловістю, шахтами Донбасу, шляхами сполучення та інше, розроблена певна структура центрального апарату ВРНГ та її місцевих органів. В зв'язку з окупацією України денікінськими військами Рада Народного Господарства України припинила свою діяльність.

На початку січня 1920 р. при РНК УРСР було створено організаційне бюро по відбудові промисловості України (Промбюро) — місцевий орган ВРНГ РРФСР. Промбюро здійснило значну роботу по відбудові української промисловості та налагодженню управління підприємствами. В грудні 1920 р. Промбюро було реорганізоване в Українську Раду Народного Господарства, яка продовжувала діяльність по організації і управлінню підприємствами. До завершення націоналізації майже усі галузі української промисловості мали свій твердо регламентований порядок управління від главків і центрів до окремих підприємств.

5. Утворення організаційних форм управління українською промисловістю здійснювалось при рішучому впливі з боку РРФСР. Цей вплив зумовлювався не тільки величезним значенням досвіду російського пролетаріату в справі налагодження соціалістичного управління народним господарством, але і спільністю тих завдань, які стояли перед двома республіками. 8 березня 1919 р. РНК УРСР з метою прискорення відбудови промисловості України прийняла рішення про об'єднання УРНГ з ВРНГ. 25 березня 1919 р. ВРНГ прийняла постанову про встановлення єдиної економічної політики УРСР і РРФСР. Ця постанова розв'язала принципові питання економічного будівництва, без чого неможлива була відбудова і усупільнення промисловості України. Були встановлені для обох республік спільні виробничі органи (ВРНГ, відділи, главки, центри). Промисловість України фінансувалась ВРНГ через РНГ України, всі товарні фонди республік об'єднувались і розподіл їх здійснювався Комісією Виконання

при ВРНГ, в яку входив представник від України; були встановлені єдині ціни на сировину. В той же час питання націоналізації і організації виробництва в республіці вирішувались Радою Народного Господарства України.

6. Важливе значення для подолання труднощів господарського порядку, які були на Україні наприкінці громадянської війни і в перші роки після її закінчення, мала Українська трудова армія, створена постановою Раднаркому РРФСР в січні 1920 р. Завдання Укртрудармії полягало у збільшенні виробництва продовольства, видобутку палива і сировини, у зміцненні трудової дисципліни на підприємствах і забезпеченні підприємств робочою силою.

7. Органи управління, створені в промисловості радянської України в роки громадянської війни, відіграли важливу роль в розгромі ворога на фронтах і в досягненні економічної перемоги над буржуазією. Пізніше, в роки мирного будівництва, органи управління виробництвом набули свого дальшого розвитку.

*Е. Л. ЛОРТІКЯН,
кандидат економічних наук*

ДЕЯКІ ПИТАННЯ МЕТОДОЛОГІЇ НАРОДНОГОСПОДАРСЬКОГО ПЛАНУВАННЯ В ПЕРЕХІДНИЙ ПЕРІОД ВІД КАПІТАЛІЗМУ ДО СОЦІАЛІЗМУ

1. Створення матеріально-технічної бази комунізму вимагає дальшого удосконалення народногосподарського планування, підвищення його ролі і наукового рівня. Особливо актуальним є завдання удосконалення методології планування. Для виконання цього завдання велике значення має вивчення і узагальнення величезного досвіду планування, нагромадженого за роки розвитку Радянської держави і, особливо, в перехідний період від капіталізму до соціалізму, коли складалась і оформилась планова система, а також виникли і швидко розвинулися організаційні форми і методологія планування.

2. В перехідний період від капіталізму до соціалізму Комуністична партія розвивала і зміцнювала соціалістичне планування в боротьбі проти антимарксистських і реставраторських теорій буржуазних економістів в особі Кондратьєва, Громана, Базарова, Юровського, Литошенка та інш. На думку цієї групи планування повинно займатися установленням прогнозов, перспектив і сліпо дотримуватись цих прогнозів. Заперечуючи соціалістичне планування як процес свідомого впливу пролетарської держави на хід розвитку економіки,

вони твердили, що план може бути тільки передбаченням, що «стихія ринку все рівно дасть себе знати і візьме верх над планом». До цього, зокрема, зводилась громанівська теорія «емпіричних закономірностей» і висунутий Громаном «генетичний метод» планування та інше.

3. Керуючись ненауковою методологією, буржуазні економісти основним методом планування оголосили метод екстраполяції статичних і динамічних коефіцієнтів, який означав просте перенесення закономірностей і співвідношень стихійного руху за минулі роки на майбутні, тобто повторення в плані існуючої структури народного господарства. Насправді це означало б рівняння на капіталістичні тенденції розвитку.

Комуністична партія відкинула цей метод як антимарксистський і непридатний для соціалістичного планування. Керуючись ленінськими принципами, партія послідовно проводила лінію на план як на науково обгрунтовану систему завдань, які випливають з вимог економічних законів соціалізму. Методу екстраполяції була протипоставлена необхідність зміцнення техніко-економічного аналізу народногосподарських процесів — найважливішого завдання удосконалення методології планування.

4. В перехідний період застосовувався складний комплекс методів, за допомогою яких здійснювалось поточне і перспективне планування народного господарства. Широко застосовувались такі методи, як метод експертних оцінок, метод критичного порівняння, метод послідовних варіантних наближень, метод балансової погодженості та інші.

5. В міру розвитку народногосподарського планування проводилось удосконалення балансового методу, і він поступово ставав основним методом соціалістичного планування. Уже в відбудовний період були намагання скласти схеми балансу народного господарства. Поруч з іншими проектами, безперечний інтерес становила собою схема балансу, складена ЦСУ України¹. Побудована на тій же принциповій основі, що й інші проекти (вивчення обігу «капіталу» і умов розподілу та нагромадження), схема балансу народного господарства ЦСУ України мала свої особливості. Охоплюючи головним чином матеріальне виробництво, схема встановлювала взаємовідношення відповідних галузей господарства з галузями матеріального виробництва. На відміну від інших проектів, вона ставила завданням вивчення умов нагромадження не лише по галузях господарства, але і по соціальних формах, що було, безперечно, позитивним фактом.

6. Балансовий метод в перехідний період широко застосовувався в поточному і перспективному плануванні. Ще у

відбудовний період була проведена велика робота по складанню транспортного балансу, балансу сільського господарства та інш.; робота по мобілізації і зведенню всіх необхідних для балансової роботи матеріалів; вперше були проведені обчислення всієї продукції сільського господарства, дрібної промисловості, будівництва і т. д. У контрольних цифрах народного господарства все більшого значення набували матеріальні баланси металу, топлива, коксу, промислового устаткування, електроенергії, найважливіших видів сільськогосподарської сировини. Все більшого значення набували вартісні баланси: баланс грошових прибутків і видатків, баланс народного доходу і його розподіл на споживання і нагромадження, баланс праці і ряд інших балансів. Перспективне планування ставало на шлях балансового погодження окремих частин плану.

7. Удосконалення методології планування в роки довоєнних п'ятирічок супроводжувалося посиленням техніко-економічного планування. В зв'язку з цим велика увага приділялась розробці натуральних балансів, що приводило до дальшого удосконалення балансового методу. Великого значення набули питання розробки прогресивних норм використання матеріальних, трудових і фінансових ресурсів, правильної оцінки економічної ефективності капітального будівництва, нової техніки та ряд інших питань.

Використання наукових методів планування сприяло створенню глибоко наукових народногосподарських планів, якими були в той період плани першої і другої п'ятирічок, а також річні народногосподарські плани.

В. І. ТАРАНЕНКО,

кандидат сільськогосподарських наук

ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ БАКТЕРІАЛЬНИХ ДОБРИВ ПІД СОРГО

Грудневий Пленум ЦК КПРС вирішив різко підняти виробництво добрив і на основі їх правильного застосування збільшити виробництво продуктів рослинництва в країні. Великої уваги заслуговують бактеріальні добрива, виробництво яких не складне, а самі добрива досить ефективні.

1. Мікроорганізми мають велике значення в підвищенні родючості ґрунтів. Мінералізуючи органічні речовини, вони переводять елементи живлення в доступну для рослин форму і поліпшують живлення рослин. Мікроорганізми ґрунту сприяють більш інтенсивному використанню практично необмежених запасів малодоступних для живлення рослин мінеральних сполук в ґрунті. Тому застосування бактеріальних добрив доцільно під більшість культур, але це не виключає застосу-

¹ Див. ЦДАЖР УРСР, ф. 337, оп. 5, спр. 6142, арк. 20.

вання і інших добрив, навпаки, найбільш повний ефект одержують тоді, коли бактеріальні добрива застосовуються разом з органічними і мінеральними.

2. Фосфоробактерія поліпшує фосфорне живлення рослин, розкладаючи органічні речовини і переводячи їх в такі форми, які засвоюються рослинами. Бактерії цього добрива синтезують ростові речовини, розкладають білки з виділенням аміаку, посилюють діяльність анаеробних фіксаторів в ґрунті. Вони є антагоністами деяких хвороботворних мікробів, а тому внесення фосфоробактерину оздоровляє середовище, в якому ростуть і розвиваються рослини.

Азотобактерин застосовується для поліпшення азотного живлення рослин. Азотобактер за сприятливих умов накопичує 40—50 кг азоту на гектарі. Крім того, азотобактер синтезує ростові речовини типу ауксинів, вітаміни групи В, які добре впливають на ріст і розвиток рослин. Азотобактерин стимулює діяльність інших мікроорганізмів: нітрифікаторів і денітрифікаторів, бактерій, які переводять фосфор трикальцієвого фосфату в таку форму, що засвоюється рослинами. Через те азотобактерин поліпшує не тільки азотне, а і фосфорне живлення рослин.

3. Досліди по вивченню впливу бактеріальних добрив на ріст, розвиток і врожай сорго проводились в колгоспі «Зоря» Чугуївського виробничого управління Харківської області в 1958—1960 рр. Схема і наслідки дослідів наводяться в таблиці 1.

Таблиця 1
Ефективність застосування бактеріальних добрив під сорго (1958 р.)

Варіанти дослідів	Янтар ранній Дніпропетровський		Кубанське червоне 1677	
	Врожай зеленої маси		Врожай зерна	
	Ц/га	% до контролю	Ц/га	% до контролю
Без добрив (контроль)	324,0	100,0	19,4	100,0
Насіння, оброблене азотобактерином	320,9	99,0	21,8	112,4
Насіння, оброблене фосфоробактерином	341,6	105,4	22,4	115,5

Дані таблиці показують, що вплив бактеріальних добрив більш повно проявляється на врожаї зерна сорго, де по фосфоробактерину одержана надбавка 3 ц. зерна з гектара, а по азотобактерину — 2,4 ц/га.

В 1959 р. досліди були повторені. На поле, відведене для посіву сорго, було внесено гній в кількості 20 т/га під зяблеву оранку, а перед посівом мінеральні добрива в таких дозах: N₃₀ P₄₅ K₃₀. Насіння сорго перед посівом було оброблене бактеріальними добривами по загальноприйнятій методиці. Наслідки дослідів наводяться в таблиці 2.

Таблиця 2

Ефективність застосування бактеріальних добрив під сорго по удобреному ґноєм та мінеральними добривами фону (1959 р.)

Варіанти дослідів	Янтар ранній Дніпропетровський		Кубанське червоне 1677	
	Врожай зеленої маси		Врожай зерна	
	Ц/га	% до контролю	Ц/га	% до контролю
Фон (контроль)	451,2	100,0	29,8	100,0
Насіння, оброблене азотобактерином	489,4	108,5	32,2	108,1
Насіння, оброблене фосфоробактерином	494,8	109,7	33,6	112,8

Дані таблиці 2 показують, що в комплексі з органічними і мінеральними добривами дія бактеріальних добрив проявляється повніше. В 1959 р. надбавка врожаю зеленої маси по азотобактерину була 38,2 ц/га, а при внесенні фосфоробактерину — 43,6 ц/га. Ще більше проявилась дія бактеріальних добрив на врожаї зерна. При внесенні фосфоробактерину одержана надбавка 3,8 ц/га, або 12,8%.

В 1960 р. поле під сорго було удобрене лише ґноєм, який внесли під зяблеву оранку в кількості 30 т/га. Насіння перед посівом обробили бактеріальними добривами і висіяли 12 травня. При такій же агротехніці були одержані врожаї, показані в таблиці 3.

Дані, одержані в досліді 1960 р., показують, що (при внесенні під сорго лише ґною) дія бактеріальних добрив на збільшення врожаю слабкіша, порівняно з тими надбавками,

Таблиця 3

Ефективність застосування бактеріальних добрив під сорго по удобреному гноєм фоні (1960 р.)

Варіанти дослідів	Янтар ранній Дніпропетровський		Кубанське червоне 1677	
	Врожай зеленої маси		Врожай зерна	
	Ц/га	% до контролю	Ц/га	% до контролю
Фон (гній 30 т/га) контроль	429,3	100,0	22,2	100,0
Насіння, оброблене азотобактерином	448,1	104,4	23,9	107,7
Насіння, оброблене фосфобактерином	459,4	107,0	24,8	111,7

які були одержані минулого року, коли бактеріальні добрива застосовувались в комплексі не тільки з органічними, а й з мінеральними. Якщо в 1959 р. надбавка врожаю зеленої маси була 8,5—9,7%, то в 1960 р., коли фон був удобрений тільки гноєм, хоч і в більший на 50% нормі, надбавка врожаю зеленої маси склала лише 4,4—7,0%.

4. Наші досліді показують, що застосування бактеріальних добрив під сорго підвищує врожай зеленої маси і зерна. Найбільші надбавки врожаю одержано при застосуванні бактеріальних добрив в комплексі з органічними і мінеральними добривами. На чорноземних ґрунтах Харківської області застосування фосфобактерину під зернові сорти сорго найбільш ефективне.

А. П. ВІНОГРАДОВ,
доцент, кандидат історичних наук

В. І. ЛЕНІН ПРО ВИРОБНИЧУ ПРОПАГАНДУ

1. Зараз, коли Комуністична партія вимагає ще більше піднести ідейний рівень пропаганди, посилити її вплив на маси, особливе значення набуває вивчення ленінських праць і висловлювань з питань пропагандистської роботи. І це не випадково, бо В. І. Ленін завжди тримав у полі свого зору найважливіші питання агітаційно-масової діяльності партії.

узагальнював нагромаджений досвід у цій галузі, помічав усі цінні починання, висував нові проблеми. Численні статті, виступи, листи, замітки та інші документи Леніна містять найцінніші вказівки з усього комплексу агітаційно-пропагандистської роботи, в тому числі з змісту, організації та методики виробничої пропаганди, яка так важлива сьогодні, у період створення матеріально-технічної бази комунізму.

2. Суть виробничої пропаганди обумовлюється творчими цілями диктатури пролетаріату, визначеними Леніним у його працях «Чергові завдання Радянської влади» та «Великий почин». Докорінні перетворення економічного життя країни, комуністична організація громадської праці — ось що є найголовнішим для остаточної перемоги нового ладу — вчив Володимир Ілліч. На це повинен бути спрямований і увесь зміст виробничої пропаганди.

3. З такого розуміння суті виробничої пропаганди випливають і завдання її, сформульовані Леніним:

по-перше, організація та впровадження пролетарської трудової дисципліни;

по-друге, боротьба за неухильне підвищення продуктивності праці;

по-третє, організація гласності змагання;

по-четверте, сприяння розповсюдженню та впровадженню передового виробничого досвіду;

по-п'яте, пропаганда народногосподарського плану.

4. У чорновому начерку «Тез про виробничу пропаганду» Ленін поставив завдання організації її у загальнодержавному масштабі. Для цього належало створити спеціальний центр виробничої пропаганди та організувати загальноросійську масову виробничу популярну газету, а також привести в дію всі канали ідейного впливу на маси: партійні, радянські, профспілкові органи.

Значне місце в системі виробничої пропаганди Володимир Ілліч відводив культурно-освітнім установам. В його творах є численні вказівки щодо організації роботи клубів, бібліотек, хат-читалень, агітпоїздів, агітпароплавів, виставок.

5. Багато уваги приділяв Ленін характеру пропагандистського матеріалу, зокрема газетного (див. його первісний начерк статті «Чергові завдання Радянської влади», статтю «Про характер наших газет», роботу «Великий почин», статтю «Про роботу Наркомосу», лист Н. Осинському від 12 квітня 1922 р. та ін.). Головна ленінська вимога до цього матеріалу — конкретність, врахування практичних потреб, висвітлення виробничих питань. Саме тому він позитивно оцінив брошури О. І. Тодорського «Рік — з гвинтівкою і плугом» і Г. М. Кржижанівського «Основні завдання електрифікації Росії», книгу І. І. Скворцова-Степанова «Електрифікація

РРФСР у зв'язку з перехідною фазою світового господарства», до якої написав спеціальну передмову, кінофільм про гідравлічне торфодобування за методом Р. Е. Классона і т. п.

6. Для успішного проведення виробничо-пропагандистської роботи Ленін вважав необхідним використати не тільки пресу та кіно, але і усну пропаганду (лекції, доповіді, бесіди), грамофонні пластинки, наочну агітацію (афіші, діаграми, картографи, плакати). Володимир Ілліч зупинявся і на способах їх використання. Наприклад, він відмічав, що бібліотеки повинні практикувати систематичну підшивку та розклейку газет, повинні організовувати газетні вітрини.

7. Вказівки Володимира Ілліча Леніна лягли в основу багатогранної діяльності Комуністичної партії та Радянської держави по розвитку виробничої пропаганди, стали теоретичним фундаментом в їх роботі по вихованню активних і свідомих будівників комунізму, велична програма здійснення якого накреслена ХХІІ з'їздом КПРС.

О. О. ШИМОН,
ст. викладач

В. МАЯКОВСЬКИЙ І УКРАЇНСЬКЕ РАДЯНСЬКЕ КІНО

1. Кінематографічна спадщина В. Маяковського вивчена недостатньо. Ще в меншій мірі вивчені творчі взаємозв'язки поета з молодого українською радянською кінематографією, майже виключно для якої він працював останні роки свого життя.

Тимчасом, кінематограф був однією з найсильніших пристрастей Маяковського ще з юнацьких років. Ім'я поета ми зустрічаємо серед тих, хто брав активну участь у створенні нового радянського кіно. Кінематографічну діяльність Маяковський розглядав як «заняття інтернаціональним мистецтвом», яке «не треба перекладати» і можна легше за інші види мистецтва поставити на службу «сьогоднішньому часу, справжній дійсності і провіднику її — Радянському уряду і партії». В основі професії сценариста і поета Маяковський бачив «одну і ту ж суть».

2. Великий інтерес виявляв Маяковський до української культури. У 1918 році він був одним із ініціаторів створення масового циклу діапозитивів про Тараса Шевченка. У 1924 році поета було обрано почесним робкором київської робітничої газети. Він неодноразово привозив на «коректуру» українським трудящим кращі свої твори і, за власним визнанням, часто перероблював їх «після численних читок на комсомольських і робітничих зборах».

3. Відомо чимало фактів, які свідчать про колосальну популярність Маяковського на Україні. Майже всі його драматичні твори ставились професійними і самодіяльними театральними колективами України одночасно з прем'єрами в Москві. Деякі твори (наприклад «Радіо-Жовтень», «Москва горить») були поставлені лише в Києві. На деяких виставах був присутній сам автор.

4. З ентузіазмом відгукнувся Маяковський на запрошення взяти участь в роботі українських кіностудій. Встановлення безпосередніх контактів поета з ВУФКУ відноситься до середини 1926 року. Спершу він взяв участь в роботі над культурфільмом, а потім написав декілька сценаріїв художніх фільмів: «Діти», «Слон і сірник», «Серце кіно», «Любов Шкафолюбова», «Октябрюхов і Декабрюхов», «Товариш Копитко», «Історія одного нагана», «Інженер д'Арсі».

5. Зважаючи на велику кількість сценаріїв і їх тематичну і жанрову різноманітність, жоден не був для Маяковського випадковим на фоні основної поетичної діяльності, що він сам неодноразово підкреслював.

Вважаючи сценарії «типовими» для себе і «цікавими на шляху нової кінематографії», Маяковський висвітлював в них самі злободенні питання міжнародного становища і життя радянської країни. Знаменно, що до числа проблем, які вимагають «бойової терміновості» рішення, поет відносив культурно-освітню роботу і їй присвятив ряд гострих сатиричних епізодів у сценарії «Любов Шкафолюбова».

6. На жаль, із сценаріїв, підготовлених Маяковським для ВУФКУ, були поставлені лише два — «Діти» («Трое») та «Октябрюхов і Декабрюхов». Ставили їх дебютанти, які злякались новизни творчих шукань поета і не зуміли переконливо втілити на екрані авторський задум.

7. Маяковському не пощастило взяти безпосередню участь у роботі над фільмами за власними сценаріями. Проте вплив його на діяльність українських кінопрацівників важко переоцінити. Цей благотворний вплив виявився і в активізації тематичних шукань, і в удосконаленні художньої практики, і в боротьбі за створення сценарія як літературної першооснови фільму та за утвердження нових принципів колективізму у творчому процесі, і в багатьох інших сферах діяльності українського радянського кіно.

С. А. ПИНАЛОВ,
ст. викладач

УЧАСТЬ КОМСОМОЛУ В ПРОПАГАНДИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ЗНАТЬ СЕРЕД ТРУДІВНИКІВ СЕЛА У ВІДБУДОВНИЙ ПЕРІОД

(На матеріалах Московської губернії)

1. У тісному зв'язку з роботою по ліквідації загальної і політичної неписьменності одне з перших місць в політико-освітній діяльності у відбудовний період займає справа розповсюдження виробничих знань. Посилення уваги до питань виробничої пропаганди зумовлено переходом країни на шлях мирного розвитку і необхідністю відбудови зруйнованого війною господарства.

2. Московський комсомол — передовий загін РКСМ — вніс свій вклад в цю життєво важливу для молоді Радянської держави справу. Робота комсомольських організацій Московської губернії проводилась в кількох напрямках, одним із яких було поширення сільськогосподарських знань серед селянства, особливо сільської молоді.

3. Питання роботи на селі, в тому числі і поширення сільськогосподарських знань серед селянства, було в центрі уваги партії. Ще VIII з'їзд РКП(б), визначаючи напрямок освітньої діяльності на селі, звернув особливу увагу на агрикультурну освіту. 1 листопада 1921 року ЦК партії опублікував циркуляр, в якому говорилось про необхідність в зивідації сільськогосподарської неписьменності. З метою забезпечення оперативного і конкретного керівництва цією ділянкою роботи в січні 1922 року при МК РКП(б) була створена постійна нарада по роботі на селі, до складу якої входили представники РКСМ.

4. Основний зміст роботи комсомолу на селі, як зазначав IV Всеросійський з'їзд РКСМ (вересень 1921 р.), полягав у політичній освіті і піднесенні культурного рівня членів Спілки, в активній участі у громадському житті села, сільськогосподарській пропаганді, у здійсненні комуністичного впливу не лише на селянську молодь, але і на доросле населення. Щоб справитися з поставленим завданням по розповсюдженню сільськогосподарських знань, комсомольці повинні були самі оволодіти потрібними агрономічними знаннями. З цією метою створюється спеціальний сільськогосподарський семінарій, а повітові сільськогосподарські курси на 15—20% комплектуються комсомольцями.

Осередки РКСМ Московської губернії вже взимку 1921/22 року розгорнули сільськогосподарську пропаганду серед

селянства. В хатах-читальнях і при осередках утворювались сільськогосподарські гуртки, читались лекції з агрономії, проводились бесіди агрономів. Широко практикувалось читання вголос брошур і матеріалів по сільському господарству, вміщених в журналах «Новая деревня», «Сельское хозяйство Московской губернии». Сільський комсомол залучив до цієї роботи учнів сільськогосподарських шкіл і технікумів.

5. Значний вклад в поліпшення всієї сільської роботи комсомолу внесло культурне шефство міста над селом, що розгорнулося після XII з'їзду партії. Особливо активізувалась пропаганда сільськогосподарських знань в 1923 році в зв'язку з організацією в Москві сільськогосподарської виставки і проведенням восени цього ж року «Свята врожаю». Для сільських комсомольців влаштовувались екскурсії на виставку. МК РКСМ домагався, щоб усі секретарі сільських осередків Союзу мали можливість відвідати сільськогосподарську виставку.

У період підготовки «Свята врожаю» сільські осередки РКСМ і їхні шефи, міські комсомольські організації, проводили велику агітаційну роботу, створювали сільськогосподарські гуртки, готували експонати для місцевих виставок, вели роз'яснювальну роботу серед селян.

В тих випадках, коли за відсутністю керівника не було можливості створювати гуртки безпосередньо на селі, організовувались волосні сільськогосподарські гуртки. Слід відзначити, що заняття в гуртках не обмежувались подачею теоретичних знань, проводились також практичні заняття на дослідних земельних ділянках. На кінець відбудовного періоду, завдяки великій роботі, проведеній комсомолом під керівництвом партії, в Московській губернії нараховувалось 500 сільськогосподарських гуртків, які планово постачались програмами, літературою, коштами.

6. Складовою частиною діяльності Московського комсомолу по розповсюдженню агрономічних знань була організація шкіл селянської молоді, що розпочалась восени 1923 року. В липні 1924 року в губернії функціонувало 5 ШСМ, а в жовтні 1925 року їх вже було 21. Школи селянської молоді відігравали важливу роль у справі розповсюдження сільськогосподарських знань, в підготовці культурного селянина — громадського діяча і кооператора.

7. Діяльність комсомолу по поширенню сільськогосподарських знань сприяла зміцненню його впливу на позаспілкову молодь, завоюванню симпатій широких мас селянства, впровадженню в сільське господарство губернії наукових методів господарювання, здатних забезпечити більш високі врожаї, піднести цю галузь виробництва.

Г. Й. ЧЕРНЯВСЬКИЙ,
кандидат історичних наук

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ВИХОВНОЇ РОБОТИ ІСТОРИЧНИХ НАРОДНИХ МУЗЕЇВ

1. Вступ СРСР у період розгорнутого будівництва комуністичного суспільства безпосередньо веде до дальшого розширення і поглиблення соціалістичної демократії, до зростання ролі громадських організацій. Яскравим виявленням посилення ролі громадськості у культурно-освітній роботі є створення і діяльність народних музеїв і музейних кімнат районів, промислових підприємств, сіл та ін. Народні музеї дають широкі можливості ознайомлення з минулим і сучасним краю, з історією революційного руху, соціалістичною перебудовою суспільства, з величезними трудовими справами радянських людей у період розгорнутого будівництва комунізму. Специфічними засобами своєї збиральницької, експозиційної та масової роботи народні музеї сприяють вихованню трудящих в дусі комуністичної ідейності.

У даній доповіді розглядаються деякі, істотні на наш погляд, питання масової та індивідуальної виховної роботи народних музеїв.

2. Основні види діяльності музеїв на громадських засадах — їх збиральницька, експозиційна і культурно-освітня робота — найтісніше пов'язані один з одним.

Важливою умовою швидкого одержання цінних експонатів є залучення до роботи по збиранню матеріалів широкого активу краєзнавців. Вже само збирання документальних свідчень про революційне і трудове минуле, а також про сучасне життя радянських людей є формою виховної роботи. Для залучення місцевого населення до збирання експонатів народні музеї видають спеціальні листівки-звернення, пояснюючи в них значення музею та вказуючи теми і категорії предметів, які музею необхідні. Практикується організація бесід (колективних та індивідуальних), присвячених питанням музейного збиральництва, з якими виступають члени ради народного музею, зокрема комуністи з багаторічним партійним стажем та кадрові виробничники.

3. Успіх масової роботи народних музеїв в значній мірі залежить від того, наскільки вдало збудована їх експозиція: як в експозиції відображені специфічні особливості розвитку району, підприємства або села, якому вона присвячена; чи досить повно показано у ній сучасний період розгорнутого будівництва комуністичного суспільства; яке співвідношення оригінальних предметів і предметів — провідників знань про об'єктивну дійсність; чи застосовуються в експозиції методи порівняння, контрастного показу та ін.

Цілком вірно роблять ті ради народних музеїв, які не намагаються з однаковою докладністю висвітлити усі етапи історії свого краю, а зосереджують увагу на принципових, вузлових проблемах.

4. Найважливішою умовою успішної виховної роботи народних музеїв є додержання вірних пропорцій показу оригінальних предметів і предметів — провідників знань у експозиціях. Слід зазначити, що деякі народні музеї звертають недостатню увагу на необхідність експонувати і широко використовувати у виховній роботі чудові факти з життя радянського народу — будівника комунізму. У багатьох народних музеях мало оригінальних матеріалів з сучасного періоду, і тому своєї виховної мети ця найважливіша частина експозиції досягає неповністю. В той же час на кожному підприємстві, у кожному колгоспі і радгоспі активісти музейної справи можуть зібрати величезну кількість оригінальних матеріалів з сучасного періоду.

5. Не менш важливим у виховній роботі народних музеїв є добір матеріалів, які дають можливість порівняння тих явищ життя, що відмирають, перестають бути типовими, з новими, що народжуються й розвиваються. Наприклад, музей історії депо «Жовтень» (м. Харків) за допомогою макетів, окремих інструментів, знарядь праці показав у своїй експозиції розвиток залізничної техніки від перших паровозів до сучасних тепловозів та електровозів.

6. Збиральницька і експозиційна робота становлять головні об'єктивні передумови різнобічної культурно-освітньої діяльності народних музеїв. Звичайно, роботу музею слід оцінювати не по кількості зібраних у ньому експонатів, а по тій допомозі, яку він подає партійним організаціям у проведенні виховної роботи серед трудящих. Але треба пам'ятати, що участь музею у підвищенні комуністичної свідомості мас ґрунтується на високоякісній експозиції, створеній внаслідок копіткої та вмілої збиральницької роботи.

А. М. ХРАБАН,
ст. викладач

НАОЧНА АГІТАЦІЯ ПАЛАЦУ КУЛЬТУРИ ХАРКІВСЬКОГО ЕЛЕКТРОМЕХАНІЧНОГО ЗАВОДУ

1. Палац культури Харківського електромеханічного заводу є центром масово-політичної і культурно-освітньої роботи серед трудящих заводу і всього населення Московського району міста Харкова. Своїм розмахом роботи та наявністю матеріальної бази цей заклад культури є найбільшим не тільки в місті Харкові, а і в республіці.

Зміст його роботи надзвичайно різноманітний і багатогранний; він впливає із загальних завдань комуністичного будівництва в нашій країні, які визначені рішеннями XXI та XXII з'їздів партії. Програмою КПРС, матеріалами останніх Пленумів ЦК КПРС і ЦК КП України, а також з тих конкретних вимог, що стоять перед трудівниками заводу Московського району і міста в цілому.

2. В своїй повсякденній діяльності по комуністичному вихованню трудящих, поряд з іншими різноманітними засобами ідейного впливу, Палац культури широко використовує наочну пропаганду і агітацію. Її успіх, ефективність і дійовість вирішуються, перш за все, ідейною цілеспрямованістю і глибиною змісту; актуальністю і конкретністю; різноманітністю архітектурно-образотворчих форм і правильним групуванням матеріалу за змістом; зовнішньою прибавливістю, відповідністю сучасним естетичним нормам і смакам; правильним, раціональним розміщенням у відповідності з архітектурними даними інтер'єру і екстер'єру приміщення.

Ефективність і дійовість наочної агітації у великій мірі залежить від чіткості і локанізму в текстовому та ілюстративному матеріалі, наявності порівнянь і зіставлень. Виключна чистота і акуратність, відсутність нагромодження в загальному комплексі оформлення — одна з найбільш істотних вимог до наочної агітації.

3. По змісту наочна агітація Палацу культури охоплює всі основні галузі клубної роботи, але деякі з них — недостатньо, поверхово.

а) Політична пропаганда і агітація займає центральне місце у всій наочності. Вона відображена в різноманітних наочних формах: виставках, плакатах, закликах, окремих планшетах і панно, присвячених життю і діяльності В. І. Леніна, моральному кодексу будівника комунізму, рішенням червеного Пленуму ЦК КПРС і липневого Пленуму ЦК КП України, 46-ї річниці Жовтня, виконанню народно-господарських планів по СРСР і Українській РСР, боротьбі за мир, підвищенню добробуту радянських людей і ін.

б) Виробничій пропаганді присвячені плакати, які демонструють кращі досягнення трудівників ХЕМЗу, досвід новаторів регулярно висвітлюється на озвученому «Стенді новатора». Заслужують уваги добре обладнані і оформлені «Кабінет технічної пропаганди Московського району» та «Музей історії Харківського електромеханічного заводу».

Слід відзначити, що виробничо-технічні питання недостатньо представлені в наочності Палацу культури. Виробничі показники ніде не висвітлені, крім технічного кабінету, який не вважається найбільш доступним для відвідувачів.

в) Повно і різноманітно розкриті в наочності Палацу культури питання науково-освітньої пропаганди. Дуже цікаві по змісту, з великим художнім смаком виконані плакати-виставки «В мире науки и техники», «Понемногу о многом», «Полезные советы» та інші. Ця наочність сконцентрована в окремому куточку фойє, що в певній мірі збільшує її ефективність. Науково-освітні питання вдало поєднуються з політичними у виставці «Что можно было бы построить на средства, затрачиваемые на...», де в конкретних цифрах співставляється культурно-побутове будівництво в нашій країні і гонка озброєння в США та інші питання.

г) Дуже велике місце в наочній агітації Палацу посідає естетичне виховання трудящих. В цьому питанні заслуговує виключної уваги «Виставка живопису, скульптури і графіки Харківського художнього інституту», де широко представлені твори образотворчого мистецтва, тісно пов'язані з життям заводу (скульптурні і живописні портрети ветеранів і кращих робітників заводу, картини і плакати на заводську тематику та ін.). Слід відзначити вдале розташування експонатів і виключну чистоту приміщення. Заслужує похвали добре оформлена виставка «В. І. Ленін в образотворчому мистецтві» і «Виставка фотолюбителів ХЕМЗу». Крім цього, в оформленні приміщення є багато окремих панно і картин на виробничі та інші теми.

д) Заслужує на увагу добре виконана сатирична наочність, яка гостро висміює бюрократизм, хуліганство, міщанство та інші пережитки, що заважають радянським людям успішно будувати комунізм.

е) Інформаційна наочна агітація, а також тематичне святове оформлення Палацу культури (інтер'єр і екстер'єр) можуть бути прикладом для багатьох клубних установ не тільки нашого міста, а й усієї республіки.

4. Необхідно, однак, в наочній агітації Палацу культури ХЕМЗу відзначити ряд суттєвих недоліків щодо її змісту

1) Недостатньо, лише частково, висвітлюються виробничо-технічні питання, зокрема питання конкретної економіки ХЕМЗу, майже не знайшли відображення питання боротьби за комуністичний труд; передовий досвід хоч і відображений, але вся наочність розкидана по великій території приміщення, не сконцентрована, що знижує її цінність, ефективність;

2) Зовсім відсутні в наочній агітації такі важливі питання, як науково-атеїстична пропаганда, масова фізкультурно-спортивна робота, художня самодіяльність і народна творчість;

3) Деякі види наочності перевантажені текстовим матеріалом (рішення червеного Пленуму ЦК КПРС і липневого Пленуму ЦК КП України та ін.).

4) Деякі заклики у вестибюлі центрального входу занадто лаконічні і мало конкретні;

5) В експозиції художньої виставки іноді відсутні текстові пояснення, немає пояснень до окремих розділів виставки.

5. Відсутність при Палаці культури комісії по наочній агітації приводить до цілого ряду недоліків в цій роботі (дефекти в плануванні, упушення з поля зору ряду важливих питань та ін.).

С. І. НАКОНЕЧНИЙ,
аспірант МДБІ

УЧАСТЬ ГРОМАДСЬКОСТІ В КЛУБНІЙ РОБОТІ НА УКРАЇНІ В РОКИ ВІДБУДОВНОГО ПЕРІОДУ (1921—1925 рр.)

1. З переходом Республіки на рельси мирного соціалістичного будівництва клубні заклади активно включаються в боротьбу за відродження народного господарства. Проте, економічні труднощі 1921 року і загострення класової боротьби в зв'язку з запровадженням НЕПу вимагали перегляду і перевірки методів клубної роботи, що пояснювалось специфічними умовами України, де продовжував діяти ще не ліквідований бандитизм, спостерігалось пожвавлення націоналістичних тенденцій деякої частини інтелігенції та шкідливих традицій дореволюційного позашкільництва в роботі різноманітних клубних закладів.

В ході практичної діяльності вирішального значення в клубній роботі набуває виконання актуальних завдань політичної освіти мас і розвитку їх творчої самодіяльності з допомогою радянської громадськості.

2. Залучення громадськості до вирішення завдань роботи клубів зустрічало упертий опір тих, хто не вірив в її силу. Великої шкоди справі участі громадськості в клубній роботі завдавали різні антинаукові ліквідаторські теорії в галузі політико-освітньої роботи. Гальмом в розвитку громадських починань була також відсутність необхідної кількості організаційних кадрів, помилки окремих клубних працівників в розумінні суті НЕПу, вороже ставлення до радянської освітньої політики багатьох вчительських спілок і сільських «просвіт».

Центральним Комітетом КП(б)У і Раднаркомом України була проведена величезна робота по ідейному вихованню вчителів і укріпленню органів Наркомосвіти комуністами, які мали необхідний досвід політико-освітньої роботи.

Виявлення на місцях громадської ініціативи проходило успішно там, де клубами повсякденно керували парткоми і підтримували їх роботу повітові та волосні Ради.

3. Яскравим свідченням участі громадськості в клубній роботі було створення самодіяльних клубів, яких уже в 1922 році на Україні діяло майже півтори тисячі.

Діяльність цих клубів дозволяє виявити загальні основні закономірності, що лежать в основі створення і роботи громадських осередків культури, а саме: *творча ініціатива і самодіяльність трудящих.*

4. Характерною рисою участі громадськості в клубній роботі були творчі пошуки нових форм і засобів. Серед них — створення діафільмів, випуски «усних» і «світлових» газет, використання «чарівного ліхтаря» та інші засоби ідейного впливу на маси.

Дійовою формою політичного виховання трудящих і виробничої пропаганди були створені по ініціативі громадськості приклубні музеї, які відігравали почесну роль і у вихованні дружби народів та пролетарського інтернаціоналізму.

В процесі творчого використання нових громадських форм народжувались і нові клубні традиції. Це — щорічне святкування ювілею створення клубу, звітні міроприємства на свято Жовтневої революції, першотравневі вечори вшанування героїв праці, зустрічі трудящих з партійними і радянськими працівниками, клубні «суди» над старими звичаями, атеїстичні диспути в дні релігійних свят і т. д.

5. Для успішного розвитку громадських починань в клубній роботі вимагалась більш тісна координація діяльності всіх організацій. Практика роботи відбудовного періоду породила нові форми такої координації. Це культурно-освітні та міжвідомчі комісії, які широко практикувалися на Україні при міських та повітових Виконкомах Рад, «Єдині клубні Ради», що діяли в Полтавській та Запорізькій губерніях, «Ради народної освіти» — в Донецькій губернії.

Ці організаційні форми громадського керівництва клубами відіграли велику роль в справі мобілізації мас на виконання практичних завдань біжучого дня.

6. Досвід участі громадськості в клубній роботі в роки відбудови народного господарства має велике пізнавальне значення і на сьогодні. Це підтверджується прийнятністю загальних основних закономірностей прояву громадських починань, а також творчим використанням перших громадських форм і засобів роботи клубів.

З ІСТОРІЇ БОРОТЬБИ ЗА ЄДНІСТЬ РОБІТНИЧОГО РУХУ В БОЛГАРІЇ (СПРОБА СТВОРЕННЯ ЄДИНИХ РОБІТНИЧИХ ПРОФСПІЛОК У 1925—1926 рр.)

1. В період часткової стабілізації капіталізму, в умовах фашистського терору Болгарська комуністична партія (БКП), що перебувала у підпіллі, провадила велику роботу по створенню і зміцненню легальних організацій трудящих зокрема незалежних робітничих професійних спілок (НРПС). У 1925—1926 рр. за вказівками БКП незалежні профспілки виступили з ініціативою об'єднання профспілкового руху в країні. Домагаючись єдності робітничого руху, партія виходила з того, що створення єдиних класових профспілок є важливою умовою розгортання успішної боротьби проти наступу капіталу. Насамперед треба було добитись об'єднання НРПС і так званої Вільної синдикальної спілки (ВСС), яка перебувала під впливом реформістської соціал-демократичної партії. Значення створення єдиних класових профспілок вийшло б далеко за межі простого механічного складання сил НРПС і ВСС. Це було б величезним ударом по реформістській ідеології та політиці правих соціал-демократичних ватажків, сприяло б загальній активізації робітничого руху в країні. Об'єднання профспілок робітників приватних підприємств значно посилювало б потяг до єдності з боку робітників та службовців державних підприємств і установ, об'єднаних у численні «нейтральні» профспілки.

Для розробки цього зовсім не вивченого в історичній літературі питання автор використав архівні матеріали з фондів Центрального партійного архіву при ЦК БКП, Кабінету історії революційного профспілкового руху в Болгарії, а також болгарську та міжнародну пресу і мемуари. Використані також деякі матеріали з радянських архівів.

2. У доповіді розглядаються головні етапи боротьби БКП за створення єдиних робітничих профспілок, документи, з якими виступили НРПС у цій боротьбі (зокрема об'єднувальна платформа і пояснювальна декларація), хід переговорів, окремі помилки революційних профспілок, зрадницька діяльність реформістів.

3. Головною причиною того, що об'єднання профспілкового руху не сталося, була зрада реформістів. Поруч з цим позначилося й те, що в ці роки відступ робітничого руху, що зазнав тяжкої поразки у 1923 і 1925 рр., не був подоланий. Організованість болгарського пролетаріату була ще дуже низькою. Робітничий клас (особливо індустріальний

пролетаріат) профспілками був охоплений слабо. В умовах нелегальної діяльності БКП, що не мала достатньої кількості досвідчених і загартованих працівників у країні, не могла широко й повно пропагувати свою програму профспілкової єдності. В окремих випадках це призводило до помилкової лінії керівництва революційних профспілок. В цей же час праві соціал-демократи діяли вільно і, користуючись підтримкою влади, намагалися нав'язати свою волю робітничому класу. Однак їх спроба взяти незалежні профспілки під свій контроль і втягнути їх до реформістського Амстердамського Інтернаціоналу зазнала краху.

4. Незважаючи на те, що об'єднання профспілок було зірвано правими соціал-демократами, рух за єдність профспілок, розгорнутий БКП в 1925—1926 рр., мав велике значення в історії революційної боротьби робітничого класу Болгарії проти капіталістичного гноблення і фашизму. Цей рух показав вірність лінії БКП на створення єдиного фронту з дрібнобуржуазними організаціями для спільної боротьби проти економічного і політичного наступу крупного капіталу. В ході цього руху незалежні профспілки, керовані БКП, зміцніли, набули значного досвіду, посилили вплив на пролетаріат. Боротьба за єдність профспілок сприяла ідейному зростанню НРПС, подоланню правого опортунізму і сектантства. В той же час зрив об'єднання реформістами привів до нового послаблення їх впливу на трудящих. Робітники на власному політичному досвіді впевнювались в зрадницькій політиці реформістів.

Усі ці фактори відіграли велику роль у підготовці нового піднесення робітничого руху в Болгарії, що розпочався у 1928—1929 рр.

А. О. КОРОБЕЙНИКОВ,
ст. викладач

«Соціалістична держава — єдина, що бере на себе турботу про охорону і постійне покращення здоров'я всього населення». (Із програми КПРС).

ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА І ТВОРЧЕ ДОВГОЛІТТЯ

1. Нова програма КПРС звертає велику увагу на охорону здоров'я трудящих нашої країни, створює всі необхідні умови для гармонійного розвитку радянської людини, продовження її життя. В ній сказано, що в найближчий час «Здійсниться широка програма, спрямована на запобігання і рішуче скорочення хвороб, ліквідацію масових інфекційних захворювань, на дальше продовження життя».

За останнє п'ятиріччя середня тривалість життя радянської людини підвищилась з 67 до 69 років. А на кожну тисячу чоловік у нас в країні щорічно народжується 25 чоловік. Це наслідки тієї непомірно великої роботи, яку здійснюють КПРС і Радянський уряд в справі охорони здоров'я та довголіття людини. За даними радянських вчених, зокрема великого нашого економіста-демографа Б. Ц. Урланіса за самими скромними підрахунками у 1980 році середня тривалість життя радянської людини продовжиться ще на 7 років.

2. Все у всесвіті — від руху небесних світил до биття людського серця — підкорене ритму. Наука справедливо вважає, що основою життя людини є ритм, даний природою, створений під впливом зовнішнього діяння, звичок, праці й т. п. Порушення ритму життя, який вироблявся протягом десятиріч, може викликати у людини певну психологічну травму.

Але боротьба з наступаючою або вже наступивою старістю, бажання обмежити її дальший розвиток може бути здійснене тільки в тому разі, якщо сама людина зрозуміє важливість згаданих заходів.

Тільки від самої людини, від її наполегливості та волі залежить фізичний стан, «вічна молодість її душі». Людина старіє не тому, що їй багато років, а тому, що вона втрачає допитливість, любов до життя і людей. «Не старість старить, а бездіяльність».

3. Люди різних епох з надією дивились на численні «способи омолодження», віддавали свої сили пошукам різних «життєвих елексірів». «Рухи становлять головне джерело здоров'я, бездіяльність є могилою здоров'я, рухи можуть замінити ліки, в той час, як різні ліки, разом взяті, ніколи не зможуть замінити рухів» (Тіссо).

Фізична праця і, перш за все, фізичні вправи, або просто фізкультура та спорт, «підливають масла в лампаду життя» (Джон Беллерс).

Фізичні вправи тонізують і стимулюють роботу всіх органів і систем, сприяють нормалізації діяльності ослаблених коркових клітин, мобілізують енергію із підкоркових центрів. Фізична культура, спорт, туризм, водяні, сонячні та повітряні процедури позитивно діють на нервову систему, тренують її, змінюють і підвищують життєвий тонус.

4. Дуже часто можна чути, що фізкультура та спорт — незмінні супутники молодості. Але це невірне визначення. Активні рухи повинні бути супутниками людини на протязі всього її життя, їхніми пристрасними прихильниками повинні бути і юний школяр і вкритий сивиною старець. Залучення до регулярних занять фізичною культурою та спортом

не тільки молоді, а й людей середнього та старшого віку — основне завдання нашої пропаганди фізичної культури і спорту — дія. Людина може дуже добре знати, що фізична культура і спорт — чудовий засіб зміцнення здоров'я, але почне застосовувати цей цілющий засіб тільки тоді, коли впевниться в ньому наочно. Переконавшись в корисності фізичних вправ, зрозумівши, що це дійсно чудові ліки в боротьбі за довголіття, людина твердо стане на обраний шлях і не зійде з нього.

5. Краща форма пропаганди фізичної культури і спорту — дія. Людина може дуже добре знати, що фізична культура і спорт — чудовий засіб зміцнення здоров'я, але почне застосовувати цей цілющий засіб тільки тоді, коли впевниться в ньому наочно. Переконавшись в корисності фізичних вправ, зрозумівши, що це дійсно чудові ліки в боротьбі за довголіття, людина твердо стане на обраний шлях і не зійде з нього.

6. Виробнича гімнастика з кожним роком все більше входить в побут трудящих. Часто керівники підприємств говорять, що під впливом «п'ятихвилинок бадьорості» підвищується працездатність трудящих. Це вірно. Введення виробничої гімнастики на підприємствах часто приводить до того, що трудящі стають пристрасними прихильниками фізичної культури і спорту.

«Фізкультура і спорт міцно ввійдуть у повсякденний побут людей» (Із Програми КПРС).

7. Значна частина населення нашої країни займається фізичними вправами вдома, самостійно. Завдання фізкультурних організацій — допомогти трудящим спрямувати ці самостійні заняття на вірний шлях, щоб вони приносили користь і відсували наступаючу старість.

* * *

Життєвий і практичний досвід старшого покоління потрібен нашій державі, нашій молоді. І чим довше збережуть свої сили, здоров'я ті, хто уже наблизився до межі, за якою починається старість, тим багатші будуть творчі можливості країни, що створює своє прекрасне майбутнє. В охороні і продовженні життя людей старшого покоління важливу роль відіграють фізична культура та спорт.

О. І. КОЛОМІЙЧЕНКО,
ст. викладач

ПРО РОЗПОВСЮДЖЕННЯ ТВОРІВ В. І. ЛЕНІНА НА УКРАЇНІ В ПЕРІОД ІНОЗЕМНОЇ ІНТЕРВЕНЦІЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ (1918—1920 рр.)

Період іноземної воєнної інтервенції та громадянської війни був одним з найбільш складних і тяжких у визвольній боротьбі українського народу. На протязі 3 років після перемоги Великої Жовтневої революції Україна була ареною жорстокої класової боротьби.

Найбільшу загрозу на початку громадянської війни становив німецький імперіалізм. В декреті-відозві «Соціалістична вітчизна в небезпеці» В. І. Ленін писав: «Виконуючи до ручення капіталістів усіх країн, німецький мілітаризм хоче *задушити російських і українських робітників і селян, повернути землі поміщикам; фабрики і заводи — банкірам, владу — монархії*»¹.

Полум'яні слова ленінської відозви надихали радянських людей на священну війну проти внутрішньої контрреволюції і іноземних гнобителів. Військово-політичне становище вимагало проведення серед членів партії величезної ідейно-політичної роботи, без якої неможливо було б виховати у комуністів героїзм, стійкість, відданість справі революції.

Головним в партійно-політичній роботі серед мас було роз'яснення народу політики партії, ідей марксизму-ленінізму, які озброювали ясною перспективою боротьби, вірою в перемогу.

Необхідно було, викриваючи буржуазну ідеологію, подолати ідейний опір ворога. Завдання полягало в тому, як вказував В. І. Ленін, щоб «побороти весь опір капіталістів, не тільки воєнний і політичний, але й ідейний, найглибший і наймогутніший»².

Комуністична партія, виконуючи вказівки Леніна, особливо увагу приділяла пропаганді серед трудящих творів класиків марксизму-ленінізму та їх ідей.

Здійснення цього першочергового завдання ускладнювалось тим, що партійні організації на Україні перебували в тяжкому стані. Німці, намагаючись зламати опір народу, підкорити його, в першу чергу обрушилися на більшовиків.

Оборона країни вимагала налагодження агітаційно-масової роботи. Для цього за вказівками Леніна було організоване більшовицьке підпілля. Для керівництва партійними організаціями на окупованій території ЦК КП(б) виділив на чолі з С. В. Косіором Зафронтове бюро. В його функції входило: добір та відсилка в тил ворога робітників, зв'язок з більшовицькими організаціями та ревкомами, забезпечення їх літературою. В жовтні 1919 року, згідно вказівок ЦК РКП(б), до Зафронтбюро повністю перейшли функції ЦК КП(б)У.

В Партійному Архіві інституту історії партії ЦК КП(б) України збереглися документи Зафронтбюро при окремих Губкомах — Волинському, Полтавському, Харківському; їх дослідження показує, яка величезна потреба була в нелегаль-

ній літературі і як партійні організації на місцях налагоджували її видання та розповсюдження.

Більшовики України проводили величезну агітаційно-масову роботу серед робітників, селян і солдат окупаційних військ. Були влаштовані підпільні друкарні в Києві, Одесі, Луганську. Видавались нелегальні газети «Донецкий пролетарий», «Киевский коммунист», «Одесский коммунист», на сторінках яких друкувались твори, виступи й промови В. І. Леніна.

Окремих творів, щойно виданих, в цей час не було. Розповсюджувались раніш видані роботи. Наприклад, при обшуку Вінницької міської друкарні німецькою вартою була знайдена брошура В. І. Леніна «Більшовики про землю» українською мовою в кількості 3 мішків, видана ще в жовтні 1917 року на замовлення Вінницького Комітету більшовиків України¹.

Радянський уряд на чолі з Леніним надавав всебічну і повсякденну допомогу українському народові в його жорсткій боротьбі з окупантами. Виступаючи на VII з'їзді РКП(б), В. І. Ленін говорив: «Українцям фінансову допомогу ми даємо, допомагаємо чим можемо»².

Україна одержувала допомогу й партійними кадрами, здібними забезпечити організаторську та ідеологічну роботу. Братня Росія надсилала нелегальну літературу (зокрема твори В. І. Леніна). Так, з 33.500 книг, одержаних з Росії літературним відділом Харківської Губ. Ради 26 лютого 1918 року, більш 1000 було творів Леніна та його біографія³.

В період німецької окупації деякі урядові організації України ввійшли в склад народних комісаріатів РРФСР. Наприклад, Український відділ Наркомату в справах національних, створений 21 квітня 1918 р. Його завданням було видання і розповсюдження літератури українською мовою. Відділ видавав свою газету «Вісник Українського відділу в справах національних» тиражем 10.000 прим., а також брошури, листівки, відозви. Серед цієї літератури були й твори В. І. Леніна. В листопаді 1918 року Колегія відділу прийняла спеціальну постанову «Перекласти на українську мову всі статті Леніна і видати великим тиражем»⁴.

Проте не всі видання цього відділу були ідеологічно втриманими. Так, в Саратові українською мовою був виданий

¹ В. І. Ленін. Твори. Вид. 4-е, т. 27, стор. 13.

² В. І. Ленін. Твори. Вид. 4-е, т. 31, стор. 330.

¹ «Комуніст» 151 (5728). 1938, 3 липня.

² В. І. Ленін. Твори. Вид. 4-е Т. 27, стор. 94.

³ Держ. Архів Харківської області. 1919. ф. 201, оп. 1, с. 11, л. 66—67.

⁴ «Історичний журнал», 1960, № 3, стор. 113.

збірник творів В. І. Леніна «Статті по національному питанню»⁵ («Націоналістичні помилки в передмові від редакції»).

Влітку 1919 року, в зв'язку з тимчасовим захватом денікінцями значної частини території України, Уряд УРСР звернувся до уряду РРФСР з проханням допомогти в розміщенні українських видань на поліграфічних підприємствах Москви. Ця допомога була здійснена. Були заплановані до видання українською мовою роботи В. І. Леніна «Великий почин», «Лист до робітників і селян України з приводу перемоги над Денікініми», а також твори Маркса, Енгельса «Заробітна плата, ціна та добуток», «Основи комунізму».

На місцях (в Києві та Одесі) теж була налагоджена видавнича робота.

Трудящі Одеси пережили не лише австро-німецьку окупацію, але й англо-франко-американську інтервенцію (листопад 1918 — квітень 1919 рр.), денікінщину, врангелівщину. Оскільки Одеса була головним пунктом англо-французьких інтервентів, ЦК КП(б)У надіслав туди для роботи групи комуністів: Н. Ласточкина, С. Клименка, Е. Соколовську. Підпільний губком за досить короткий час налагодив видавництво підпільної газети «Одеський комуніст». Восьми кілометрах від Одеси, в мокрих та темних катакомбах одеські більшовики під керівництвом Ласточкина налагодили підпільну друкарню, в якій друкувались листівки, прокламації, газети російською, французькою та іншими мовами.

Багато документів про більшовицьке підпілля в Одесі часів громадянської війни загинуло, але значна кількість фактів та подій з історії того часу висвітлюється в мемуарах активних учасників революційного руху на Одещині.

При Одеському підпільному Обкомі була створена за вказівками В. І. Леніна іноземна Колегія з більшовиків-підпільників, що володіли французькою мовою, надісланих в Одесу для зміцнення більшовицького підпілля (Лолодзе, Елін, Залик, Лебурб та інші).

Більшовики Одеси разом з більшовиками Києва, Харкова, Катеринослава провели велику роботу по мобілізації трудящих на відсіч ворогу, по роз'ясненню масам ленінської відозви «Соціалістична вітчизна в небезпеці», його статей та промов.

В тяжкий час боротьби радянського народу проти іноземної інтервенції і внутрішньої контрреволюції в квітні 1919 року В. І. Ленін впевнено сказав:

«Ніколи не переможуть того народу, в якому робітники й

⁵ В. Ленін (В. Ільїн). Статті по національному питанню. Пер. з російської на українську мову. В. Шах-Роя. Вид. Укр. нар. ком. справ націон. Са-
42

селяни в більшості своїй пізнали, відчули і побачили, що вони відстоюють свою, радянську владу — владу трудящих, що відстоюють ту справу, перемога якої їм і їхнім дітям забезпечить можливість користуватися всіма благами культури, всім, що створено людською працею»¹.

Розгром іноземної військової інтервенції і внутрішньої контрреволюції в роки громадянської війни, перемога у Великій Вітчизняній війні, всесвітньо-історичні успіхи в побудові комунізму в нашій країні є свідченням великої життєвої сили ленінських слів.

Т. О. СКРИПНИК,
ст. викладач

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ — ОРГАНІЗАТОР ВИДАВНИЧОЇ СПРАВИ НА УКРАЇНІ (1917—1927 рр.)

1. Після перемоги буржуазно-демократичної революції в лютому 1917 року більшовицькі організації України вийшли з підпілля. Вони широко розгорнули масово-політичну роботу серед трудящих з метою виховання робітників і селян в дусі нових революційних завдань, які висувались на чергу дня в умовах буржуазно-поміщицького Тимчасового уряду.

2. Для забезпечення агітаційно-пропагандистської роботи в широких масштабах більшовицькі комітети РСДРП великих міст України повели рішучу і наполегливу боротьбу за створення легальних більшовицьких видань, за допомогою яких можна було роз'яснювати масам суть сучасних подій. Такими виданнями були, в першу чергу, листівки, прокламації і газети, що друкувались уже з перших днів перемоги лютневої революції (березень — початок квітня 1917 року).

Регулярними щодо випуску і найбільш впливовими на маси були газети: «Пролетарій» — орган харківських більшовиків, «Голос соціал-демократа» — газета більшовицького комітету РСДРП Києва, «Звезда», що видавалась більшовиками Катеринослава. Ця література відіграла велику роль в агітаційній, пропагандистській і організаторській діяльності Комуністичної партії України в період підготовки мас до звершень соціалістичної революції.

3. Після проголошення радянської влади на Україні розпорядженням робітничо-селянського уряду були організовані перші державні видавничі установи, що видавали радянські республіканські газети — провозвісниці і захисниці нового

¹ В. І. Ленін. Твори. Вид. 2-е, т. 29, стор. 281.

соціалістичного ладу — «Вісник Української Народної Республіки» українською та російською мовами.

У справі викриття угодництва і прямої зради меншовиків та есерів, у боротьбі проти Центральної Ради велику роль продовжували відігравати друковані органи більшовицьких комітетів РСДРП.

4. З перемогою Жовтневої революції преса Комуністичної партії зберегла за собою функції колективного пропагандиста, колективного агітатора і організатора мас, але конкретний зміст її діяльності стає іншим. Раніш вузькі і класово обмежені кордони соціальної бази книги, а водночас і всієї видавничої справи, незмірно розширились в умовах переміщеного соціалістичного ладу. Книга із знаряддя пригноблення і експлуатації народних мас перетворилась в засіб їх боротьби проти поміщиків і капіталістів, проти всіх внутрішніх і зовнішніх ворогів соціалістичної держави.

5. Теоретична база по виробленню нових завдань радянської преси і видавничої справи, закладена в працях засновника Комуністичної партії В. І. Леніна, була настановчою в практичній повсякденній діяльності нашої партії.

10 листопада 1917 року за підписом Леніна опубліковано «Декрет про пресу», який закріпив завоювання диктатури пролетаріату в галузі друку. Запровадження на місцях «Декрету про пресу» поклало початок організації принципово нової, створеної на соціалістичних засадах видавничої справи.

6. На Україні процес формування і стабілізації радянських видавничих центрів затримувався рядом обставин, пов'язаних з особливостями місцевих умов боротьби за встановлення радянської влади, боротьби проти українського буржуазного націоналізму, розгрому внутрішніх і зовнішніх ворогів українського народу.

Лише в 1919 році за допомогою російських комуністів на Україні був створений Укрцентраг — Українське Центральне Агентство друку, на яке, крім основних завдань по розповсюдженню друкованої продукції, покладалась і обов'язки видавничої роботи.

Укрцентраг і створений пізніше на його базі Всеукрдержвидав під керівництвом Комуністичної партії, переборюючи величезні труднощі війни і розрухи, поступово налагоджують випуск друкованої продукції та її розповсюдження по губерніях Республіки.

7. В 1921—1925 рр. Комуністична партія і радянська влада здійснюють в країні нову економічну політику, розраховану на прискорену і всебічну відбудову зруйнованого народного господарства.

У відповідності з новими економічними умовами перебудовують свою роботу і видавництва.

Керівними вказівками для видавництв відбудовного періоду були рішення XI, XII і XIII партійних з'їздів з питань соціалістичного і культурного будівництва.

8. Виконуючи керівні настанови Комуністичної партії в галузі ідеологічної роботи, з метою здійснення культурної революції на Україні перебудовується видавнича справа. Протягом 1920—1925 рр. створюється ряд нових видавництв, — перш за все газетних, як найбільш оперативних. Починають виходити радянські журнали, яких на Україні до 1921 року майже не було, з'являється ряд нових державних, партійних, громадських і кооперативних книжкових видавництв. Радянський уряд провадить ряд заходів по зміцненню матеріально-технічної бази видавництва.

9. IX з'їзд КП(б)У, що відбувся в 1925 році, прийняв розгорнуте рішення, спрямоване на керівне поліпшення роботи української преси і видавничої справи.

Першочерговим завданням партії в галузі друку з'їзд визначив: посилення уваги партії до преси, до підбору кваліфікованих кадрів керівних працівників, до тематики видань.

З'їзд звернув увагу комуністів — працівників преси — на необхідність поліпшення видань масово-популярної літератури, призначеної, головним чином, для робітників і селян.

На допомогу марксистському вихованню кадрів одним з першочергових завдань, поставлених з'їздом перед видавництвами України, була підготовка і випуск українською мовою творів В. І. Леніна.

10. В наступні роки увага Комуністичної партії України до преси і видавничої справи ще більше посилюється. Спеціальні постанови ЦК КП(б)У з питань преси («Про стан преси на Україні» 1926 р., «Про поширення української книги», 1929 р. та інші) сприяли значному організаційно-виробничому зміцненню і ідейному зростові українських видавництв, стабілізації їх видавничих планів, покращанню координації всієї видавничої діяльності в Республіці.

Тираж книги українською мовою виріс із 4% в 1913 році до 70,5% в 1928 році.

До 1928 року Україна по кількості книжкової продукції займала дев'яте місце в світі, а по кількості книг на душу населення навіть сьоме місце.

РОБОТА БІБЛІОТЕК НА ДОПОМОГУ ЕСТЕТИЧНОМУ ВИХОВАННЮ

1. Естетичне виховання розглядається в нашій країні як складова і невід'ємна частина комуністичного виховання.

Вміння розуміти і відчувати прекрасне сприяє формуванню морального обличчя людини, робить її чулою і уважною в ставленні до інших.

2. Масові бібліотеки повинні відіграти значну роль у справі виховання художнього смаку та формування естетичних ідеалів у читачів, а також подати кваліфіковану допомогу в набутті знань з мистецтва та в розвитку художніх здібностей.

3. Велика роль в естетичному вихованні належить мистецтву. Мистецтво, як говорив В. І. Ленін, повинно бути зрозумілим для мас, збуджувати в них художників і розвивати їх.

Бібліотеки пропагують мистецтво шляхом друкованого слова. Але книга не може замінити самого твору мистецтва, його емоційного впливу. Рекомендація книг з мистецтва досягає успіхів тільки в тому випадку, якщо читач полюбить сам предмет мистецтва. Тому, рекомендуючи літературу з мистецтва, необхідно одночасно звертати увагу читачів безпосередньо на твір мистецтва.

Для цього бібліотека повинна мати репродукції картин великих художників, фонотеки, магнітофону плівку кращих музичних творів, діапозитиви і т. д.

4. Великий естетичний вплив на уми і серця читачів має художня література. Впливаючи на емоції читача, вона сприяє формуванню естетичних смаків, допомагає не тільки бачити і розуміти прекрасне, але й учить творити його.

5. В практиці роботи багатьох масових бібліотек все ще недооцінюється роль художньої літератури в естетичному вихованні. Часто рекомендуються книги, що сприяють виробленню поганих смаків у читачів, не приносять їм дійсної естетичної насолоди.

Пропагуючи твори літератури, бібліотекарі, як правило, звертають увагу тільки на ідейний зміст цих творів, забуваючи про виховне значення їх художніх засобів.

Чим вища естетична грамотність читача, тим глибше розуміє він творчість письменника, тим більше твір духовно збагачує його. Розвиваючи художній смак, бібліотеки повинні допомогти читачу оволодіти мистецтвом, глибоко проінформуватись прочитаним, розібратись в структурі твору, в особливостях стилю, відчути красу мови і виразність художніх засобів.

З цією метою слід проводити обговорення книг та читачькі конференції. Особливу увагу слід звернути на роботу з читачькими відгуками.

6. Велика роль поезії у формуванні всього морального обличчя людини, в його емоційному розвитку. Але специфіка її полягає в тому, що людині, яка не звикла читати вірші, часто буває важко осмислити їх, відчути їх чародійну силу. Завдання бібліотек — допомогти такому читачеві. Там, де пропаганда поезії ведеться цілеспрямовано, з читачами систематично проводяться бесіди (наприклад: «Лірика радянських поетів»), широко використовуються розповіді самих поетів про поетичну майстерність (В. Маяковський «Як робити вірші», Маршак «Виховання словом», Н. Асеев «Для чого і кому потрібна поезія» та ін.), організуються розгорнуті виставки поезії, тематичні вечори, вечори-зустрічі з поетами і т. п.

7. Робота бібліотек по естетичному вихованню вимагає диференційного підходу до читачів. При розподілі читачів на групи не можна задовольнятися загальними даними (вік, професія, освіта), а необхідно враховувати ступінь підготовки читача до розуміння мистецтва, його любов до того чи іншого виду мистецтва, нагромаджений художній досвід, загальну культуру.

Як показує практика, читачі розподіляються на такі групи:

1. Читачі, що не цікавляться мистецтвом і не читають літератури з цієї галузі або читають її несистематично.

2. Читачі-аматори мистецтва, які захоплюються яким-небудь видом мистецтва; до цієї групи також відносяться учасники художньої самодіяльності.

3. Читачі, для яких мистецтво — професія. Для кожної із цих груп бібліотекарі використовують різні методи впливу в процесі роботи.

8. Необхідною умовою успішної роботи по естетичному вихованню читачів є правильне розуміння суті естетики самими бібліотечними працівниками. Тільки там, де бібліотекарі самі люблять мистецтво, поезію, художню літературу, вносять естетику в свою роботу, в своє ставлення до читачів, виховання художніх смаків має відчутні результати.

З цією метою в ряді бібліотек організуються спеціальні заняття для співробітників: семінари, цикли лекцій по марксистсько-ленінській естетиці, по історії мистецтва; вивчається систематично фонд, проводяться огляди літератури, влаштовуються колективні відвідування театрів, концертів і т. д.

9. Найбільш дійовою робота по естетичному вихованню стає тоді, коли бібліотека працює в тісному контакті з уні-

верситетами і школами культури, будинками народної творчості, філармонією, місцевими театрами, колективами ху дожньої самодіяльності.

Якщо бібліотеки відгукуються на місцеве художнє життя концерти філармонії, театральні вистави, нові кінофільми — вони швидше входять в контакт з читачами, краще і глибше пізнають їх інтереси. Виховання естетичних смаків в таких випадках ведеться більш організовано і захоплює більш широке коло читачів.

10. За останній час масовими бібліотеками нагромаджено великий досвід в роботі по вихованню високих художніх смаків.

Разом з тим у роботі бібліотек спостерігається ще багато недоліків: мало уваги приділяється планомірному комплектуванню фондів мистецтвознавчою літературою; працівники бібліотек ще мало цікавляться мистецтвом і часто самі не володіють необхідним мінімумом естетичної грамотності; кращий досвід роботи бібліотек з літературою по мистецтву погано узагальнюється і розповсюджується; мало видається методичних порад з цього складного питання і т. д.

Тільки об'єднавши зусилля бібліотек, Будинків культури та інших творчих установ, можна домогтися того, щоб в наше життя, в працю, в побут, в людські взаємини ввійшло прекрасне.

Є. П. ТАММ,
ст. викладач

ДЕЯКІ ПИТАННЯ КОМПЛЕКТУВАННЯ МАСОВИХ БІБЛІОТЕК ПЕРІОДИЧНИМИ ВИДАННЯМИ

1. Радянська періодична преса відіграє велику роль в житті нашого суспільства. Вона є міцною зброєю комуністичної партії в боротьбі за перемогу комунізму.

2. Періодичні видання — важлива складова частина фонду масових бібліотек.

За останні роки склад фондів періодичних видань значно покращав. Проте у комплектуванні бібліотек газетами і журналами є чимало недоліків і нерозв'язаних питань.

3. Особливо важливим є питання про склад і добір періодичних видань, про місце кожного типу видань у фонді періодики.

Вирішуючи це питання, кожна окрема бібліотека виходить як із загальних завдань, що стоять перед масовими бібліотеками, так і з конкретних умов своєї роботи.

Першочергове значення має добір суспільно-політичних і

літературно-художніх журналів, оскільки вони в найбільшій мірі сприяють виконанню основного завдання бібліотек. Одне з провідних місць повинно належати виданням на допомогу підвищенню культурно-технічного рівня і спеціальної підготовки читачів. Журнали з питань культури, мистецтва, народної освіти, фізкультури і спорту займатимуть меншу питому вагу. Кожній бібліотеці потрібний мінімум видань на допомогу пропаганді книги і комплектуванню фондів.

Добір газет повинен забезпечити задоволення різноманітних запитів широких кіл читачів. Видання, розраховані на задоволення вузькоспеціальних запитів невеликих груп читачів, не становлять цінності для бібліотек масового користування.

4. При комплектуванні бібліотек газетами і журналами важливо також правильно визначити потрібну кількість примірників кожного видання.

Розв'язуючи це питання, необхідно враховувати роль того або іншого видання у виконанні основних завдань бібліотеки, попит читачів, наявність у фонді близьких по характеру або одностипних видань. Крім цього, треба знати, чи є таке ж видання у інших бібліотеках населеного пункту та яка індивідуальна підписка.

5. Якісне обслуговування читачів, ефективне використання періодичних видань в значній мірі залежить від існуючого порядку розподілу їх між відділами бібліотеки.

Існуючий в сучасний момент порядок розподілу періодики, зокрема журналів, між відділами бібліотеки, як доводить практика, потребує перегляду. Поряд з роком видання треба враховувати характерні особливості того або іншого журналу, а також можливості його найдощільнішого використання. Такий підхід дасть можливість правильно вирішити питання, які з журналів поточного року слід мати в одному відділі, а які в обох відділах бібліотеки.

6. Комплектування фондів періодичними виданнями необхідно координувати.

Центрами координації комплектування бібліотек різних відомств і організацій повинні стати державні масові бібліотеки.

При здійсненні цієї роботи слід всебічно вивчити стан фондів періодики, чітко визначити профіль кожної окремої бібліотеки, попит читачів на ті або інші видання, а також врахувати, які видання і в якій бібліотеці можуть бути використані найкраще.

7. В останні роки керівні органи культури стали регламентувати підписку бібліотек на періодичні видання, надсилаючи на місяць примірні списки газет і журналів.

В цілому такий захід слід оцінити позитивно. Але якості списків і деякі їх рекомендації викликають заперечення. Зокрема серйозні недоліки мають списки Міністерства культури УРСР. Тут звертає на себе увагу обмеженість обсягу рекомендованої періодики та її деяка однобічність. Разом з тим в списках зустрічаються малокорисні для бібліотек видання, має місце невиправдане дублювання однотипних видань.

Складання списків — справа відповідальна. Здійснюватися ця робота має на основі певних принципів.

А. А. АШУКІН,
ст. викладач.

ПРО ПРОГРАМИ З КУРСУ БІБЛІОТЕЧНИХ ФОНДІВ ТА КАТАЛОГІВ

1. Аналіз програм за 10 років (1951—61) повинен виявити основні зміни в них за цей час та показати, як вони сприяли покращенню підготовки бібліотечних кадрів для масових бібліотек.

2. Програми 1951 і 1954 років відображають постанови ЦК ВКП(б) з ідеологічних питань (1946—1948 роки). Вони виходять із поділу каталогів на читацькі і службові, причому перші вважаються основним типом каталогів, що властиві радянським бібліотекам і пропагують пріоритет вітчизняного бібліотекознавства. Програма 1951 р. включає тільки питання бібліотечних каталогів.

3. Курс бібліотечних фондів та каталогів вимагає, крім теоретичних знань, оволодіння практичними навичками. Але попередні програми не в повній мірі задовольняли цю вимогу.

Програми 1956 і 1961 років намагаються усунути згаданий недолік. Проект програми 1961 року відображає завдання, визначені законом «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в СРСР». Для того, щоб краще оволодіти практичними навичками, в програмі введено практикум з опису, класифікації, предметизації літератури, організації бібліотечних каталогів.

4. Для з'ясування основних змін в програмах за 10 років слід розглянути такі розділи, як опис, класифікація літератури, комплектування бібліотечних фондів.

При аналізі класифікації творів друку, перш за все, треба звернути увагу на висвітлення загальних питань бібліотечної класифікації, історії бібліотечної класифікації, спеціальної

методики класифікації літератури. У згаданих програмах ми спостерігаємо різні рішення цих питань. В програмах 1951 і 1954 років загальні питання бібліотечної класифікації роз'єднуються, змінюється їх послідовність. Програма 1961 року залишає поза увагою питання про значення бібліотечної класифікації. Найкраще ці питання висвітлені в програмі 1956 року.

Історія бібліотечних класифікацій в жодній з програм не розроблена в достатній мірі. В програмах 1956 і 1961 років це питання відсутнє, а в програмі 1951 року воно обмежене XIX — початком XX ст. В програмі 1954 року історія бібліотечних класифікацій замінена історією класифікації наук XVIII—XIX ст.

5. Спеціальна методика класифікації літератури має велике практичне значення. В програмах повинна бути визначена методично обгрунтована послідовність вивчення класифікації літератури по галузях знань. По-різному вирішується і це питання. Недоліком програми 1951 року є не завжди методично обгрунтоване розміщення галузей знань. В програмі 1954 року основне місце займає вибіркова класифікація літератури з найбільш актуальних тем. У програмі 1961 року повторюється той же перелік галузей знань, який був в програмі 1951 року. Більш вдало визначена послідовність вивчення класифікації книг з галузей знань у програмі 1954 року. Тут перелік галузей знань дано, враховуючи ступінь труднощів методики класифікації.

6. Розділ опису творів друку є найбільш стабільним. Докладно подано опис літератури в програмі 1954 року. Крім основних тем, в ній визначено опис таких творів, як видання з невизначеною періодичністю, ноти, графіка, географічні карти, стандарти, спрощений опис. Заслуговує на увагу історична тема про розвиток книгоопису і алфавітного каталогу в дореволюційній Росії і в СРСР. Інші програми (1951, 1956, 1961 років) не включають такого повного опису творів друку. Відсутність в програмах 1956 і 1961 років історії книгоопису є їх значним недоліком.

Організація алфавітного каталога в перших програмах (1951, 1954 роки) розглядалась окремо: складання читацького і службового каталогів. В наступних програмах (1956 р. і 1961 р.) такого розподілу немає, і це питання висвітлюється як організація єдиного алфавітного каталога, що пов'язується з інструкцією про систему каталогів в масових бібліотеках.

7. Розділ комплектування бібліотечних фондів у всіх програмах найменш вдалий. Створюється враження, що складачі програм до самого останнього часу не мали певного уявлення про його зміст.

В першу чергу необхідно вказати на відсутність єдності тематики в програмах за 10 років, на відсутність єдності змісту певних тем. Так, програма 1954 року має 5 тем, а програми 1956 і 1961 років по три теми. Особливо невдало складені перші теми. У програмі 1954 року 1-а тема має назву «Бібліотечні фонди і каталоги», в 1956 році — «Комплектування бібліотечних фондів», а в 1961 році — «Теорія комплектування бібліотечних фондів в СРСР». Різна назва тем визначає і різний їх зміст. Інші теми, наприклад, «Методи комплектування бібліотечних фондів» також не мають єдиного змісту. Такі важливі питання, як методи вивчення бібліотечних фондів, в різних програмах подаються в різних темах.

8. Всі програми за десятиріччя відображали завдання по підготовці бібліотекарів вищої кваліфікації, сприяли цій підготовці.

Перед бібліотечними інститутами Радянського Союзу зараз стоїть завдання створити такі програми, які б відповідали сучасним вимогам в справі підготовки бібліотекарів, відбивали б наукові основи з курсу бібліотечних фондів та каталогів. При цьому слід використати вдало складені розділи теми з попередніх програм. Обов'язково ввести в нові програми історичні теми: з книгоопису, про розвиток бібліотечних класифікацій, про предметний каталог та комплектування бібліотечних фондів.

*С. И. ПЕТРОВ,
кандидат філологічних наук*

ЦИВІЛЬНЕ КНИГОДРУКУВАННЯ НА УКРАЇНІ

(Кінець XVIII — перша половина XIX ст.)

1. Книгодрукування на Україні має багатотисячолітню історію. Виникнення його пов'язане з ім'ям видатного російського просвітителя Івана Федорова, який в 1572—1573 роках у Львові заснував першу друкарню, що мала великий вплив на дальший розвиток книгодрукування на Україні.

2. Українське книгодрукування завжди було тісно зв'язане з прогресивною російською культурою і постійно зазнавало її плідного впливу. Особливо велике значення для дальшого розвитку культури українського народу мало возз'єднання України з Росією.

3. Надзвичайно важливе значення для розвитку як російської, так і української культур мали реформи петровського часу, зокрема впровадження цивільного книгодрукування, яке сприяло зміцненню авторитету науки, світської школи, освіти. На зміну старій книзі, що обслуговувала переважно потреби церкви, з'явилася нова, світська книга, покликана потребами держави, науки, дальшим розвитком культури.

4. До середини XVIII ст. цивільне книгодрукування в Росії обмежувалось тільки Москвою і Петербургом. У провінцію, і зокрема на Україну, воно прийшло значно пізніше — в другій половині XVIII ст. Але російські книги цивільного друку в цей час були широко розповсюджені на Україні. Вони були в бібліотеках, широко ввійшли в практику учбових закладів і у користування приватних осіб.

5. В другій половині XVIII ст. книга починає набувати важливого суспільного значення. До неї все частіше звертаються представники різних соціальних напрямків. Навіть сама імператриця Катерина II за допомогою книги й друку намагається оволодіти громадською думкою і поставити книгу і друкарство на службу російському самодержавству.

Переслідуючи передову думку і прогресивну книгу, вона водночас не тільки не обмежує, а навіть сприяє поширенню друкарень, на які покладала надії в зміцненні, з одного боку, адміністративного апарату і керівництва, а з другого — ідеологічного впливу на маси.

З цією метою 24 січня 1773 року був виданий указ про заснування друкарень при губернських управліннях, щоб не було «излишнего приказно-служителям затруднения, а паче к постепенному выполнению налагаемых по входящим документам резолюцій».

Але більш важливу роль у зростанні російської книжкової продукції відіграв указ 15 січня 1783 року «О вольных типографиях». Цей указ мав велике значення не тільки тому, що давав можливість кожному відкривати друкарні, а й тому, що сприяв створенню великих друкарських підприємств у Москві і Петербурзі, таких як Новікова, Шнора, і трохи пізніше Селівановського, які були основними постачальниками друкарського устаткування для провінції.

Саме тому в 80—90-х роках і відкриваються друкарні, насамперед при губернських правліннях, наказах громадської опіки, при училищах. Що ж до приватних друкарень, то в провінції їх було мало, а на Україні не було зовсім.

Та власно і сам указ 1783 року був у силі недовго. 16 вересня 1796 року приватні друкарні «в рассуждение злоупотреблений от того происходящих» були закриті. І тут спостерігаються ті самі явища — поставити друкарський верстат на службу самодержавству. Відбувається зміцнення адміністративного управління на місцях. Посилюється діяльність губернських правлінь, які поступово залучають до себе на службу колишніх власників приватних друкарень.

6. Виникнення першої цивільної друкарні на Україні було також пов'язано із зміцненням адміністративного управління. Заснована вона була в Єлисаветграді в 1864 році при утво-

ренні Новоросійської губернії. Але незабаром центром Новоросійського краю стає Кременчук, куди була переведена в 1765 році друкарня.

Слід відзначити, що, крім друкарні губернського правління, в Кременчуку протягом короткого часу в 1788—1793 роках тричі перебувала похідна друкарня князя Потьомкіна, яка в 1793 році була передана Катеринославському Приказу громадської опіки.

7. Слідом за Єлисаветградом у 1765 році зробила спробу заснувати друкарню Малоросійська Колегія, а в 1767 році Слободсько-український губернатор Шербінін при Харківському духовному колегіумі. Але ці спроби не мали успіху. Перша друкарня в Харкові була відкрита тільки в травні 1793 року при Приказі громадської опіки. Але, як і в інших містах, вона обслуговувала головним чином потреби губернського правління. Правда, іноді випускала і книги.

8. Порівняно рано, ще в 50-х роках XVIII ст., зроблені були спроби до застосування цивільного книгодрукування в Києві, але також безуспішно. Перша цивільна друкарня в Києві була відкрита тільки в 1787 році при Печерській лаврі для потреб Київської духовної академії. З 1799 року поряд з друкарнею Києво-Печерської лаври і її академічним відділом починає функціонувати друкарня губернського правління.

9. Протягом останнього десятиріччя XVIII ст. гражданські друкарні були відкриті в Чернігові, Бердичеві, Кам'янець-Подільському, Житомирі і Миколаєві. З усіх цих друкарень найінтенсивніше працювала миколаївська друкарня, заснована при адміралтійському правлінні Чорноморського флоту наприкінці 1797 року з ініціативи його голови М. С. Мордвінова.

10. Новий етап у розвитку цивільного книгодрукування на Україні настає на початку XIX ст., коли з дальшим ростом капіталістичних відносин відбувається більш інтенсивний розвиток української національної культури. Значно поширюється в цей час світська освіта. Поряд з світськими середніми учбовими закладами відкриваються перші на Україні університети, що були не тільки науковими і учбовими закладами, а й громадсько-політичними і культурними центрами. З діяльністю університетів був пов'язаний і дальший розвиток видавничої справи на Україні. Важливу роль в цьому відіграли найстаріший на Україні Харківський університет, заснований в 1805 році, та Київський, заснований в 1834 році.

11. Серед інших міст України, в яких порівняно широко розгорнулось цивільне книгодрукування, було місто Одеса. Протягом першої половини XIX ст. в Одесі існувало 4 друкарні: одна казенна, так звана міська, і 3 приватних: Брауна, Нітче,

і Неймана. Найстарішою і разом з тим найбільшою була міська друкарня, відкрита в 1814 році.

12. В більш важких умовах були західно-українські землі, історична доля яких склалась дуже трагічно. Після занепаду Київської Русі вони швидко втратили свою незалежність і підпали під владу іноземних загарбників.

До 40-х років XIX ст. в Західній Україні не було жодної друкарні, яка мала б цивільний шрифт. Всі книжки друкувались архаїчною кирилицею. Найбільш оснащеною була Львівська ставропігійська друкарня, яка видавала книжки переважно релігійного змісту для потреб церкви та шкільного вжитку. Перша книга російським гражданським шрифтом тут була надрукована лише в 1839 році.

13. Видатною подією в культурному житті Західної України був вихід в світ «Русалки Дністрової», надрукованої в Будапешті в 1837 році.

14. У розвитку української культури визначну роль відіграла українська книга, зв'язана з такими центрами передової думки, науки і культури, як Москва і Петербург. З Петербургом і Москвою пов'язано ідейне формування і творче зростання багатьох діячів національної української культури і видання великої кількості історичних, економічних і статистичних праць, фольклорних збірників і літературних творів, що ввійшли в золотий фонд української культури.

Є. М. БОРИСОВА,
ст. викладач

ПРО ДЕЯКІ ПИТАННЯ РОЗВИТКУ НАУКОВОЇ ФАНТАСТИКИ В РОСІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРАХ

1. Успішний розвиток науково-фантастичного жанру базується на сучасних величезних досягненнях різних галузей наук та технічному прогресі в СРСР. Розвиток фізики, винайдення нових розділів (кібернетика, радіоелектроніка та ін.), постановка проблем, що принципово по-новому намагаються висвітлювати життя всесвіту, надзвичайно поширюють обрії творчої фантазії наших письменників і насажують наукову фантастику новим змістом.

2. Найбільш яскравим виявом творчої спроможності радянської науки і техніки є перший в історії вихід людини за межі земної атмосфери (штучні супутники землі, радянські космічні кораблі). Тому не випадково, що творча фантазія

радянських письменників-фантастів найактивніше виявила себе саме в галузі проблем зореплавання, проникнення в невідомі глибини космосу і, в першу чергу, освоєння планет нашої сонячної системи. Цій тематиці присвячено найбільше творів наукової фантастики останніх років таких авторів, як Г. Мартинов, І. Єфремов, Г. Гор, В. Казанцев, А. та Б. Стругацькі, М. Колпаков, О. Бердник, В. Бережний, В. Савченко, Г. Альтов та ін.

3. У найбільш ґрунтовно написаних (і, разом з тим, найбільш талановитих) творах нашої сучасної наукової фантастики виявилася нова важлива риса цього жанру — це увага не лише до наукового обґрунтування технічно-фантастичних проблем, а і до людини-творця, винахідника, громадянина майбутнього.

4. У своїх творах радянські наукові фантасти прагнуть змалювати людину майбутнього не лише як виконавця певних технічних функцій, а як живу, самостійну, не підлеглу техніці істоту. Це можливо лише у зв'язку з відтворенням життя майбутнього людського суспільства. Письменники, що мають найбільшу ерудицію, кругозір та хист, змальовують майбутній рівень життя людства та існуючі в ньому конфлікти, що дає змогу реалістично зобразити людей майбутнього і втілити в їх образах високі моральні риси громадян комуністичного суспільства (в творах Мартинова, Єфремова, Альтова, Гора та ін.).

5. На відміну від утопічного роману, радянська наукова фантастика, змальовуючи суспільство майбутнього, виходить з реальних досягнень життя радянської країни, з історичного досвіду побудови комунізму в СРСР та його перспектив. Це надає картинам життя майбутнього глибокої переконливості та всебічності. Найбільш повно змалювано суспільство майбутнього в творі І. Єфремова «Туманность Андромеды» (1958). Зображено земне населення як єдине суспільство, показано трудову основу життя, побут, науку й техніку, перетворення природи, мистецтво майбутнього, систему виховання, вихід у космос і спроби зв'язків з мислячими істотами інших світів та багато іншого.

6. Тематика зореплавання, засвоєння космосу, що набула надзвичайного розвитку в нашій науковій фантастиці останніх років, відсунула на другий план не менш актуальні й цікаві проблеми й теми. Питання біології, медицини, геології та інших природничих наук, досягнення механіки, автоматіки для «земних» цілей значно менше привертають увагу фантастів. У цьому плані письменники поступилися увагу фантасично-тематичній, що характерною була для науково-фантастичного жанру попереднього періоду (40-ві, 30-ті, навіть

20-ті роки) і знаходила свій вияв у творчості В. Обручева, Л. Платова, Г. Адамова, О. Беляєва та ін.

7. Природа науково-фантастичного жанру дає можливість будувати не лише позитивні конструкції, а й використовувати його з метою сатиричною, в цілях викриття й засудження капіталістичного світу. В цьому плані наукова фантастика має великі традиції, що йдуть від творів світової літератури (Г. Уелс), сучасної прогресивної (Р. Бредбері) та радянської (твори О. М. Толстого, О. Беляєва, Л. Лагіна). Але ці можливості, майже забыті сучасними фантастами, не використовуються повною мірою як дійова зброя в боротьбі з ворожою ідеологією й практикою життя в капіталістичних країнах.

8. Жанр наукової фантастики надзвичайно популярний серед читачів різного віку і професій. В наш час він набув великого виховного і пізнавального значення. Кращі твори радянської наукової фантастики допомагають формувати широчінь мислення, матеріалістичний світогляд радянської людини, викликають інтерес до нових наукових проблем. Твори наукової фантастики мають бути ширше використані і в пропаганді Морального Кодексу будівників комунізму.

В. М. ОСТРОВСЬКА,
ст. викладач

БОРОТЬБА ФРАНКА ЗА РЕАЛІЗМ ТА ІДЕЙНІСТЬ ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Одним із головних засобів виховання підростаючого покоління І. Я. Франко, як і російські революціонери-демократи, вважав дитячу літературу. Письменник веде постійну боротьбу за створення високоідейної реалістичної літератури для дітей, як художньої, так і науково-популярної. Від дитячої літератури Франко вимагає реалістичного всебічного зображення природи і життя народу, а також розкриття соціальних конфліктів. Ці вимоги він обстоює не лише в своїх статтях, рецензіях і виступах, а й здійснює в художній практиці; зокрема в оповіданнях про дітей, які по праву можна назвати кращими зразками педагогічних творів, і в оповіданнях для дітей. (Збірка «Коли ще звірі говорили», «У кузні», «Малий Мирон», «Під оборогом» та інші).

2. Розвиваючи традиції Т. Г. Шевченка, Франко обстоює дружбу пригнічених мас російського і українського народів, бореться за єдність трудящих всіх слов'янських та інших народів, ця тема в багатьох його творах для дітей звучить лейтмотивом. Франко у доступній і цікавій для дітей формі

(зокрема в казках) нешадно критикує самодержавство, викриває соціальний і національний гніт в цісарській Австро-Угорщині (Збірка «Коли ще звірі говорили», «Пироги з черницями», «Отець-гуморист», «Schön schreiben» та ін).

3. Досліджуючи і аналізуючи культурні зв'язки слов'янських і європейських народів, письменник показує, що вони мають великий позитивний вплив на «розвій» кожного народу зокрема.

Ідучи за настановами російських революціонерів-демократів, Франко вважав корисним знайомити дітей з літературою різних народів. Для цього він перекладає і обробляє фольклорні і літературні іноземні твори, вітає кращі переклади українських письменників з слов'янської і європейської літератур і фольклору, особливо на історико-героїчні теми. Франко вважає, що такі твори виховуватимуть «Нові покоління» патріотами, «вливаючи в них з материнським молоком того самого геройського духа, котрим жили батьки» (рецензія на «Сербські народні думи і пісні» в перекладі М. Старицького та інші).

4. В кінці XIX і на початку XX століття загострилася боротьба двох ворожих напрямків в естетиці. І. Я. Франко, на світогляд якого великий вплив мали його безпосередня участь в революційній боротьбі та ідеї наукового соціалізму, гостро виступає проти носіїв реакційного гасла «мистецтва для мистецтва» та інших антинародних настанов декадентів. Для Франка джерелом його творчості, адресованої дітям, було живе життя з його соціальними та іншими протиріччями.

У творах про дітей письменник революціонер-демократ відтворює типові явища сучасності. Він показав життя і формування дітей в умовах жорстокої експлуатації трудящих, зубожіння народних мас в місті і на селі, явища деморалізації («Олівець», «Злісний Сидір», «Odi Profanum vulgus»)¹. Письменник, зокрема в плані естетичному, підносить тему праці, ставлячи перед дитячою книжкою завдання заохочувати дітей до діяльності на користь своєму народу («Малий Мирон», «У кузні»).

Реалізм у творчості І. Я. Франка для дітей органічно пов'язаний з народністю, з висвітленням явищ життя з позицій та інтересів народу.

5. Франко, розкриваючи різні теми і характери дітей в творах різних жанрів, добирає різноманітних художніх засобів і прийомів, поєднує реалізм з глибоким ліризмом, явно вираженою симпатією до маленьких персонажів віршів та

¹ Ненавиджу низьку юрбу.

сповідань, розкриває характерні вікові особливості малих героїв.

Франко широко використовує прийом протиставлення. Він протиставляє любов простої селянської жінки до хлопчика бездушному ставленню до нього рідного батька («Odi Profanum vulgus»), протиставляє життя дітей бідноти і багатіїв («Галаган»), протиставляє колектив, громаду (в образі моря) жалюгідним домаганням зухвалої синиці («Байка про байку»), показує прагнення бідних дітей до навчання і жакливі умови їх життя («До світла»). Франко часто вдається до фольклорних засобів — повторність дії, звуконаслідування та інше. В творах для дітей письменник майстерно індивідуалізує мову героїв («Грицева шкільна наука», «Ріпка»). Франко — перший письменник, що дає дітям пояснення літературних жанрів («Байка про байку»). В обробці казок різних народів письменник домагається доступності викладу за допомогою заміни незрозумілих слів та образів на близькі дітям (в казках образ шакала замінює образом лиса). Перероблюючи казки інших народів, Франко українізує їх, відтворює обстановку сучасної йому Галичини, використовує живу розмовну народну мову. До своїх творів письменник додає рекомендаційні роз'яснювальні передмови чи кінцівки публіцистичного характеру, пройняті турботою про майбутнє дитини. Твори Франка про дітей сповнені глибокого виховного змісту, але позбавлені будь-якого голого дидактизму.

6. Активно виступаючи за створення ідейної і реалістичної літератури для дітей, Франко неодноразово підкреслює, що з іменем письменника для дітей, як і «з званням видавця..., з званням учителя», «нерозлучно в'яжеться обов'язок говорити правду і поступати чесно, бо інакше через те терпить широкий круг людей» (Лист до О. Портицького, 1880 рік). Письменник веде гостру боротьбу з клерикальною і міщансько-сентиментальною дитячою літературою; виступає проти буржуазних націоналістів і шовіністів різних мастей, проти книжок, що заповнювали бібліотеки шкіл та гімназій «кисло-книжковими оповіданнями Гофмана, кисло-релігійними пу-стозвонствами попа Шміда та різними старинами, загами та небилицями різних Бекерів, Швабів, Шмідів і чорт зна яких проповідників» («Ученицька бібліотека в Драгобичі»).

М. М. КОЦЮБІНСЬКИЙ І ДИТЯЧА ПЕРІОДИКА КІНЦЯ ХІХ ПОЧАТКУ ХХ СТ.

1. Поява перших українських дитячих журналів пов'язана з діяльністю Руського Товариства педагогічного, яке було засновано у Львові. Серед періодичних видань цього товариства чималий інтерес для дослідження історії української дитячої преси має «Дзвінок» — ілюстрований двотижневий журнал для дітей і юнацтва, який виходив у Львові з 1890 по 1914 рік.

2. «Дзвінок» був кращим серед інших видань дитячої преси, хоч видавці його стояли на ліберально-буржуазних позиціях.

Прогресивні письменники теж друкували свої твори в цьому журналі, ведучи наполегливу боротьбу за його спрямування на шлях революційного демократизму.

3. Цій справі багато сили та енергії віддавав видатний український письменник революціонер-демократ М. М. Коцюбинський, що, починаючи з квітня 1890 року, співробітничав у «Дзвінку». Дбаючи про збагачення жанрів дитячої літератури, письменник публікує вірші, оповідання, переробки і переклади та науково-популярні нариси.

4. На фоні безідейних сентиментально-повчальних або беззмістовно-розважальних художніх творів журналу «Дзвінок» оповідання і нариси М. Коцюбинського виділялися своєю тематикою, новаторством сюжетів.

5. Вірний своєму принципу писати за живими джерелами, Коцюбинський як кореспондент «Дзвінка» подорожує до Канева на могилу Тараса Шевченка, наслідком чого був нарис «Шевченкова могила», вміщений у журналі з його власними малюнками. Цим нарисом починається друкування прозових творів Коцюбинського спочатку в «Дзвінку», а далі в інших періодичних виданнях. В нарисі письменник дає рішучу відсіч намаганням галицьких буржуазних націоналістів спотворити в націоналістичному дусі картину життя і діяльності Великого Кобзаря.

6. Мова творів М. Коцюбинського позитивно відрізнялася від мови більшості творів, вміщених у «Дзвінку», надмірно насичених діалектизмами. Він, поруч з іншими письменниками з Наддніпрянської України, дбає про нормалізацію мови «Дзвінка», про його доступність дітям всієї України.

7. Борючись за зміцнення ідейно-творчих зв'язків з російською літературою, М. Коцюбинський перекладав для дітей твори російських письменників і вміщував ці переклади у

«Дзвінку». А свої оригінальні твори («Ялинка», «Харитя», «Маленький грішник») друкує в перекладах на російську мову в російському дитячому журналі «Детский отдых».

8. М. Коцюбинського не задовольняє загальний напрямок «Дзвінка», і він замислюється над виданням нового журналу для дітей на Наддніпрянщині — «Віночок», навколо якого об'єдналися б всі прогресивні сили українських письменників. Але складні для українських видань умови на Наддніпрянській Україні і передчасна смерть письменника перешкоджають здійсненню цього плану.

Т. Т. СМОЛЯНОВА,

зикадач

ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНА ТЕМА В ДИТЯЧІЙ ПЕРІОДИЧНІЙ ПРЕСІ 20-х РОКІВ

1. Інтернаціональна тематика знайшла широку розробку як в окремих творах для дітей, так і на сторінках радянських дитячих періодичних видань.

Вже в першому радянському дитячому журналі «Северное сияние» з'являються цікаві оповідання про життя малих народів Росії, зокрема про життя народів півночі («Брати Тама і Нодо» В. Владимірова), друкуються твори про життя дітей трудящих в капіталістичних країнах («Сніг! Сніг!» Артура Цапп).

Тема єдності, братерства народів властива і віршам, вміщеним у журналі.

2. Одним з найбільш послідовних у висвітленні інтернаціональної теми був журнал «Барабан» — орган Московського та Красно-Пресненського бюро юних піонерів, який друкувався з 1923 року. У зверненні редакції до читачів яскраво виявилася інтернаціональна спрямованість «Барабана»: «Діти! Будемо всі разом бити в барабан, і хай цей грукіт змусить нас усіх одноставно йти до кінцевої мети юних піонерів — звільнення гноблених, знищення капіталу та створення Нового трудового комуністичного суспільства».

Поряд з оповіданнями та нарисами в журналі друкується листування між дітьми зарубіжних робітників та радянськими піонерами, містяться й вірші, присвячені темі інтернаціональної дружби й братерства дітей всього світу.

3. Значне місце в дитячих журналах 20-х років посідають оповідання про дітей-трудівників із зарубіжних країн, які змалку примушені працювати на капіталістичних підприємствах поряд з дорослими. Ця тема розкрита в творах радянських авторів, а також в перекладах з німецької, фінської та

інших мов. Особливо широко вона висвітлена в журналах «Дружные ребята», «Еж», «Юные товарищи».

4. В 20-х роках на сторінках дитячих журналів з'являються також твори, в яких змальовано образ дитини-революціонера, дитини-борця за справу робітничого класу всього світу («Міхель» Н. Дмитрієвського, «Хлопчик, який не боється» Вейне Арре та інші). В цих оповіданнях зображення юного героя супроводжується розкриттям значення діяльності В. І. Леніна для формування характеру дитини-борця та змалюванням великої, палкої любові трудящих всього світу до В. І. Леніна.

5. Широко висвітлені в піонерських журналах 20-х років теми міжнародного піонерського руху й боротьби дітей робітників проти дитячих фашистських організацій. Крім фактичних матеріалів (листи зарубіжних піонерів, виступи окремих піонерських керівників т. і.), на сторінках журналів з'являються художні твори на ці теми (частіш за все прозові) та інсценіровки («Прохор Тыля» Н. Олейнікова — «Еж», «В революційній Німеччині» — журн. «Барабан» та інші).

6. Інтернаціональна тема властива і окремим творам фантастичного та пригодницького жанру. В журн. «Барабан» в декількох номерах друкується невелика фантастична повість «Юнкерс-114» (автор Свен), а також пригодницька повість Інокентія Жукова «Мандрівка Червоної зірки до країни чудес». Але в цих творах інтернаціональна тема трактується надто спрощено і через те мало переконливо.

7. В дитячій пресі цих років значно поширюється показ життя радянських дітей різних місцевостей та союзних республік нашої країни — Чукотки, Камчатки, республік Середньої Азії.

Яскраво змальовано пробудження недавно пригнічених народів до нового життя, створення піонерських організацій, боротьбу піонерів з різноманітними забобонами, з консервативними традиціями побуту у цих місцевостях, прагнення їх до навчання. Провідне місце у висвітленні цих питань належить творам науково-пізнавального жанру.

8. В окремих періодичних виданнях для дітей поширюються нові цікаві форми ознайомлення юних читачів з географією та життям дітей різних країн світу, що набуває великого значення в справі інтернаціонального виховання підростаючого покоління. В цьому плані цікава «Карта з пригодами» — розділ журналу «Еж».

9. Велика роль у розкритті інтернаціональної теми належить у 20-ті роки таким письменникам, як Б. Житков, С. Маршак, А. Барто, О. Безименський, М. Жаров та інші, які постійно друкують свої твори на сторінках дитячих періодичних видань.

Проте в поезії дитячих журналів інтернаціональна тема розкрита менш ніж у прозі.

10. Ширшого і нового розвитку у всіх видах і жанрах інтернаціональна тема набуває в дитячій періодиці та багатьох творах для дітей наступних років.

К. П. БОГДАН,
ст. викладач

З ДОСВІДУ ПРОВЕДЕННЯ БІБЛІОТЕЧНО-БІБЛІОГРАФІЧНИХ УРОКІВ У ШКОЛАХ м. ХАРКОВА

1. В рішеннях ЦК КПРС «Про стан та заходи поліпшення бібліотечної справи в країні» вказувалося на необхідність ширше використовувати книжкові багатства бібліотек, розгорнути на більш високому рівні пропаганду літератури, надавати читачам ділову конкретну допомогу у виборі літератури, в самостійній роботі над книгою. Реалізуючи ці вимоги, дитячі бібліотеки почали приділяти більшу увагу питанням виховання культури читання, особливо в середній школі, застосовуючи різні форми і методи пропаганди бібліотечно-бібліографічних знань. Одною з найбільш дієвих і ефективних форм виховання культури читання виявилися бібліотечно-бібліографічні уроки.

В свій час Н. К. Крупська не раз вказувала на необхідність широкого запровадження цієї форми роботи по вихованню культури читання у юних читачів і дала з цього питання ряд цінних вказівок. Але до останнього часу практика проведення бібліотечно-бібліографічних уроків застосовувалася недостатньо.

2. Бібліотечно-бібліографічні уроки надають роботі по вихованню культури читання у дітей організованого та цілеспрямованого характеру, збагачуючи учнів системою знань та навичок, необхідних для їх плідної самостійної роботи над книгою.

Зміст і обсяг цих знань, послідовність проведення занять з кожною віковою групою регламентуються відповідною програмою.

3. Кафедра дитячої літератури і бібліотечної роботи з дітьми ХДБІ вивчає і узагальнює досвід дитячих бібліотек по вихованню культури читання. Одночасно (в порядку постановки експерименту) кафедра сама організувала бібліотечно-бібліографічні заняття в ряді шкіл м. Харкова. До їх проведення було залучено студентів старших курсів.

4. Організуючи такі заняття, кафедра ставила перед собою завдання не тільки уточнити обсяг бібліографічних знань та навичок, необхідних кожній віковій групі юних читачів, а й розробити всі необхідні методичні та практичні матеріали для проведення бібліотечно-бібліографічних уроків (методичні вказівки, тексти бесід, теми і розробки практичних занять, перелік книг та ілюстративних матеріалів до уроків тощо). Також було поставлено завдання дослідити ефективність даної форми виховання культури читання.

5. Проведення бібліотечно-бібліографічних уроків значно посилило інтерес учнів до книги, стимулювало активне читання.

Шкільні бібліотекарі відмічають значний приплив читачів до бібліотеки з числа тих, що прослухали бібліотечні уроки. Особливо великим попитом користуються книги, рекомендовані на уроках, або ті, що були використані як ілюстративний матеріал.

При виборі книг юні читачі активніше почали використовувати бібліографічні посібники, каталоги і картотеки; у них з'явився інтерес до самостійного розшуку потрібної їм літератури. У багатьох школярів закріпилася звичка вести записи про прочитане.

6. Проведення бібліотечно-бібліографічних уроків в школі — ефективна і в той же час складна форма роботи. Вона потребує від бібліотекаря ретельної і вдумливої підготовки, вміння в захоплюючій та дохідливій формі подати школярам основи бібліотечно-бібліографічних знань.

У зв'язку з цим необхідно (на основі здобутого дитячими бібліотеками досвіду) проводити бібліотечно-бібліографічні уроки та експериментальні заняття, розробити питання організації та уточнити методику проведення занять з різними віковими групами школярів.

Необхідно ширше висвітлювати в спеціальній пресі методику і практику цієї роботи, більше уваги приділяти їй у програмах учбової та виробничої практики студентів, широко популяризувати її серед бібліотечних працівників.

Ф. О. ЄЩЕНКО,

доцент, кандидат історичних наук

ДО СТОРІЧЧЯ ЗАСНУВАННЯ І ІНТЕРНАЦІОНАЛУ

1. Заснування у 1864 році І Інтернаціоналу — головна подія в робітничому русі 60-х років, що ознаменувала собою цілу епоху в розвитку світового робітничого руху. Організаторами і керівниками Міжнародного Товариства Робітни-

ків були основоположники наукового комунізму К. Маркс і Ф. Енгельс. Найважливіші програмні документи І Інтернаціоналу (Установчий Маніфест і Тимчасовий Статут Товариства) були написані Марксом; в них проголошувалось, що звільнення робітничого класу повинно бути завойовано самим робітничим класом шляхом революційного повалення панування буржуазії і встановлення диктатури пролетаріату. При цьому в Статуті Інтернаціоналу підкреслювалося, що боротьба за визволення робітничого класу — не місцева, і не національна проблема, а соціальна, оскільки вона «охоплює всі країни, в яких існує сучасне суспільство»¹. В зв'язку з цим Енгельс пізніше писав, що головна мета Інтернаціоналу полягала в тому, щоб об'єднати в одну велику армію увесь робітничий клас Європи і Америки, який веде боротьбу².

2. Враховуючи, що на початку 60-х років XIX ст. серед різних загонів робітничого класу панували різні форми не-пролетарського соціалізму, Маркс склав свою Програму так, щоб не зачиняти дверей для вступу до Інтернаціоналу перед англійськими тред-юніонами, французькими, бельгійськими, італійськими й іспанськими прудоністами, а також німецькими лассальянцями. В. І. Ленін в зв'язку з цим говорив: «Об'єднуючи робітничий рух різних країн, стараючись спрямувати в русло спільної діяльності різні форми не-пролетарського, домарксистського соціалізму (Мадзіні, Прудон, Бакунін, англійський ліберальний тред-юніонізм, лассальянські хитання вправо в Німеччині і т. п.), борючись з теоріями всіх цих сект і шкілок, Маркс виконував єдину тактику пролетарської боротьби робітничого класу в різних країнах»³.

3. Велике значення для зміцнення авторитету І Інтернаціоналу і виховання міжнародної пролетарської солідарності мала активна підтримка, яку Генеральна Рада надавала страйковому рухові у Франції, Англії, Німеччині та інших європейських країнах. Подальше посилення боротьби проти антимарксистських течій і шкіл і зміцнення Інтернаціоналу викликало опозицію проти Маркса з боку опортуністичних лідерів англійських тред-юніонів; посилюється також розкольніцька діяльність Бакуніна, до якого приєдналися всі опозиційні елементи, незадоволені напрямком діяльності Генеральної Ради Міжнародного Товариства.

4. В боротьбі проти анархістської розкольніцької діяльності Бакуніна Марксу і Енгельсу значну допомогу подала Російська секція Інтернаціоналу, утворена на початку 1870 року в Женеві групою російських революціонерів-емігрантів

¹ К. Маркс и Ф. Енгельс. Соч., т. 16, стор. 12.

² Там же, т. 22, стор. 61.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 21, стор. 31.

(М. Утін, В. Бартеєв, О. Трусов, Є. Дмитрієва та інші). Бона виникла впротивагу Женевській секції анархістського «Альянсу», керованого Бакуніним.

Виявляючи велике довір'я до Маркса, члени Секції звернулись до нього з проханням стати їх представником в Генеральній Раді Інтернаціоналу. Маркс з вдячністю прийняв цю пропозицію, і російська секція була прийнята до Інтернаціоналу. В програмі секції підкреслювалась необхідність зміцнення зв'язків російського революційного руху з західно-європейським, а також ставились завдання щодо пропаганди в Росії ідей інтернаціональної асоціації і, крім того, про організації інтернаціональних секцій серед російських робітників. Okремо слід відзначити, що секція негативно ставилась до панславизму і націоналізму.

5. Члени російської секції Інтернаціоналу стали активними учасниками робітничого руху в Швейцарії, а дехто з них приймав безпосередню участь в боротьбі паризьких комунарів. До числа останніх, зокрема, належала Є. Дмитрієва, яка в знаменні дні Комуни діяла не лише як кореспондентка Генеральної Ради, а була головною організаторкою паризьких робітниць і виступала із зброєю в руках на барикадах, захищаючи Комуни.

Хоч російська секція і не змогла установити тісних зв'язків з революційним рухом в самій Росії, однак її видавнича діяльність відіграла певну роль в розповсюдженні марксизму в Росії, в ознайомленні передових кіл суспільства з діяльністю Інтернаціоналу та його керівників Маркса і Енгельса. Про цей важливий момент розповідають в своїх спогадах учасники революційних гуртків, що існували в Росії на початку 70-х років¹.

6. Про виникнення і діяльність І Інтернаціоналу російські люди, хоч і в тенденційному освітленні, частково дізнавались з матеріалів, що публікувались в офіційній пресі («Московские ведомости», «Санкт-Петербургские ведомости» та Центральної Женевської секції були опубліковані в додатках до книги Є. Бехера «Рабочий вопрос в его современном значении и средства к его разрешению», надрукованої в С.-Петербурзі під датою 1869—1871 рр. Проте ознайомлення з діяльністю Міжнародного Товариства Робітників відбувалось, головним чином, по лінії розповсюдження в Росії нелегальної революційної літератури, що друкувалась за кордоном російськими революціонерами-народниками. Матеріали з цього питання регулярно вміщувались в журналі «Впе-

¹ Див. ж-л. «Каторга и ссылка», 1924, № 4 (14). Воспоминания И. Е. Деникера, стор. 26—35.

ред» (том I і II за 1873—1874 рр.), в ряді номерів газети «Вперед» за 1875 р., а також в газеті «Роботник» (№№ 4, 6, 7, 10 за 1875 р.), та інших спеціальних виданнях.

7. Царський уряд вживав рішучих заходів, щоб запобігти проникненню в Росію революційних ідей з Західної Європи. Особливі ж турботи при цьому виявлялись в зв'язку з посиленням впливу ідей І Інтернаціоналу на робітничі маси. Так, наприклад, в листопаді 1871 року Московський губернатор сповіщав Міністрові внутрішніх справ, що поміж робітників Московської губернії з'явилися нездорові настрої, джерело яких — вчення інтернаціонального товариства¹.

В січні 1875 року III відділенню стало відомо, що ідеї, які пропагуються Інтернаціоналом, досить успішно розповсюджуються поміж одеськими робітниками².

8. Вплив Статуту І Інтернаціоналу особливо яскраво позначився на головних програмних положеннях перших пролетарських організацій: «Південноросійського Союзу робітників» і «Північного Союзу Російських робітників», що виникли у другій половині 70-х років XIX ст. Так, зокрема, з аналізу Статуту «Південноросійського Союзу робітників» видно, що ряд його формулювань запозичено із Статуту Міжнародного Товариства робітників. Ознайомлення з Статутом І Інтернаціоналу допомогло учасникам «ПРСР» зрозуміти необхідність політичної боротьби і насильственого перевороту, за допомогою якого робітники можуть визволитись з-під гніту капіталу.

9. Царський уряд і представники його адміністрації вживали також «надзвичайних» заходів, щоб в Росію не проникли представники І Інтернаціоналу. В зв'язку з цим, крім посилення прикордонної охорони, III відділення організувало розгалужену мережу своєї агентури за кордоном (в Лондоні, Парижі та інших західноєвропейських містах), яка інформувала царську владу про «інтриги інтернаціонального Товариства» і діяльність російських емігрантів, що були в близьких стосунках з Генеральною Радою Інтернаціоналу.

10. Користуючись цією інформацією (доречі сказати, вона не завжди відповідала дійсності), III відділення на початку 1872 року попереджало начальників жандармських управлінь, що Інтернаціонал направив до різних міст Росії представників для організації Секцій Міжнародного Товариства, що такі секції уже утворені в Одесі, Житомирі і Калюзі³.

¹ Збірник «Рабочее движение в России в XIX веке», том II, часть первая, стор. 280—281.

² ЦДІА УРСР, ф. 385, оп. 1, стр. 75, арк. 17.

³ ЦДІА УРСР, ф. 385, оп. 1, стр. 57 арк. 2, 3.

18 травня 1872 року за вказівкою III відділення в Одесі було заарештовано замість К. Маркса, якого тут сподівались, його однофамільця, англійського комерсанта.

На початку 1873 року III відділення сповіщало Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора про існування «Інтернаціонального Товариства робітників» у Львові, яке поставило своїм завданням пропагувати соціалістичні ідеї серед робітничих мас, а також підготувати революцію в Царстві Польським, у Київській, Волинській і Подільській губерніях.

11. В історичних умовах, що склались після поразки Паризької Комуні, перед робітничим рухом, як підкреслював В. І. Ленін, повстало нове завдання «створення масових соціалістичних робітничих партій на базі окремих національних держав»¹.

Історія Міжнародного Товариства Робітників є яскравим свідченням самовідданої боротьби Маркса і Енгельса за дійсне об'єднання в «велику армію» всіх сил міжнародного пролетаріату.

Великим продовжувачем боротьби Маркса і Енгельса за монолітну єдність міжнародного пролетарського руху був В. І. Ленін. Утворена Володимиром Іллічем Комуністична Партія Радянського Союзу, відстоюючи чистоту марксистсько-ленінського вчення, завжди вела непримиренну боротьбу проти правого і лівого опортунізму, проти троцькізму і проти правих, проти догматизму і сектантства, націоналізму і шовінізму.

12. Позиція нашої партії з найважливіших питань міжнародного комуністичного руху на сучасному етапі в зв'язку з листом ЦК Компартії Китаю від 14 червня 1963 року детально висвітлена у Відкритому листі ЦК КПРС усім партійним організаціям і комуністам Радянського Союзу.

І. В. ДЬОМКІН,

доцент, кандидат історичних наук

БОРОТЬБА ЗА ЗДІЙСНЕННЯ ЛЕНІНСЬКОГО ДЕКРЕТУ ПРО ЗЕМЛЮ НА УКРАЇНІ

1. Велика Жовтнева соціалістична революція скинула владу експлуататорів і встановила диктатуру пролетаріату, яка при підтримці найбідніших селян приступила до побудови основ комуністичного суспільства. Одним з перших декретів Радянської влади був декрет про землю, прийнятий II Все-

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 21, стор. 31.

російським з'їздом Рад 26 жовтня 1917 року, згідно якого вся поміщицька земля переходила до рук народу.

2. Під керівництвом Комуністичної партії селянство України, яке включилось в активну роботу по ліквідації поміщицького землеволодіння, приступило до здійснення ленінського декрету про землю. Воно провадило жорстоку боротьбу проти української буржуазно-націоналістичної контрреволюції, яка чинила опір проведенню в життя аграрної програми Радянської влади.

3. Головну роль у здійсненні ленінського декрету про землю на Україні відігравали Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів і земельні комітети. Ради і земельні комітети, керовані більшовиками, на своїх засіданнях і зборах виносили ухвали про взяття на облік всіх поміщицьких маєтків та розподіл поміщицьких земель між селянами. Селянство України палко підтримувало ці заходи радянських органів влади.

4. Велику допомогу по впровадженню в життя ленінського декрету про землю подавали селянству більшовицькі організації і робітники міст України. Сотні більшовиків-агітаторів і безпартійних робітників направлені були в села України для проведення бесід і доповідей про аграрну політику Радянської влади. Агітатори роз'яснювали селянам ленінський декрет про землю, сприяючи тим самим реалізації його на місцях.

5. Конфіскація поміщицьких земель, реманенту проходила у всіх місцях України. З метою взяття на облік поміщицьких маєтків і розподілу землі на селянських зборах обирались земельні комісари, які провадили свою роботу згідно інструкцій, затверджених повітовими і губернськими Радами робітничих, солдатських та селянських депутатів.

6. При розподілі поміщицьких земель між селянами із вільного земельного фонду створювались в деяких місцях України сільськогосподарські артілі, яким видавався в тимчасове користування сільськогосподарський реманент. Таких сільськогосподарських артілей було організовано найбільше на Харківщині.

7. Важливим етапом у дальшому розвитку аграрної політики Радянської влади було утворення організаційного апарату для керівництва розподілом землі — земельних відділів при Радах робітничих і селянських депутатів. З утворенням земельних відділів земельні комітети, як відокремлені в організаційному відношенні від Рад органи, припинили своє існування.

8. Земельні відділи при Радах, які виникли на Україні в лютому 1918 року, завершили ліквідацію поміщицьких маєтків. Вся земля, будівлі, худоба, сільськогосподарський рема-

нент і все поміщицьке майно перейшло до рук бідняків, наймитів та середняків.

9. Конфіскація поміщицьких земель, яка була проведена органами Радянської влади, мала величезне значення в справі зміцнення союзу робітничого класу з найбільш бідним селянством і розгортання соціалістичної революції на селі.

М. І. ПАВЛЮК,

кандидат історичних наук

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТРАЛЬНИЙ ВІЙСЬКОВО-РЕВОЛЮЦІЙНИЙ КОМІТЕТ У 1918 РОЦІ

1. Всеукраїнський Центральний військово-революційний комітет — бойовий і політичний штаб широкої мережі більшовицького підпілля і великої армії озброєних сил українського народу, який боровся проти австро-німецьких інтервентів та їх буржуазно-націоналістичних маріонеток. Його організаційно-правова, державна, військова і господарча діяльність становить великий науковий інтерес і ще, на жаль, не знайшла певного відображення в історичній літературі.

2. Коли повстанський рух набрав загально-українського характеру, Перший з'їзд КП(б)У (5—12 липня 1918 року) утворив губернські, повітові і районні підпільні партійні комітети і доручив Центральному Комітетові партії організувати Центральний військово-революційний комітет. В липні 1918 року за постановою ЦК КП(б)У було утворено Всеукраїнський Центральний військово-революційний комітет (ВЦВРК), до складу якого ввійшли А. С. Бубнов (голова), В. П. Затонський, Ю. М. Коцюбинський, В. Х. Аусем та інші.

Свою діяльність ВЦВРК розподілив на загально-політичну, агітаційну, фінансову і військову, і відповідно до цього було утворено відділи військово-революційних комітетів на місцях.

Загально-політичний відділ ВЦВРК підтримував зв'язок з місцевими парторганізаціями, ревкомми, Центральним Комітетом і Радянським Урядом, організував явки, визначав паролі, керував політичною розвідкою і розробляв проекти рішень ВЦВРК².

В руках агітаційного відділу була зосереджена видавнича діяльність ВЦВРК. Він направляв своїх агітаторів в німецькі і австрійські військові частини, розповсюджував на окупованій території листівки, відозви, інструкції та інше.

¹ «Жовтнева революція та громадянська війна на Україні», Харків, 1927.

² ЦДАЖР УРСР, ф. 1260, оп. 1, спр. 115, арк. 1.

Але вся основна діяльність ВЦВРК була зосереджена на військово-технічній підготовці збройного повстання. При військовому штабі Центрального військово-революційного комітету діяли відділи: оперативний, розвідувальний, зв'язку, революційного формування і відділ постачання. В умовах підпілля не всі місцеві ревкоми будували свою роботу за цією структурою.

4. Всеукраїнський Центральний військово-революційний комітет організував губернські, повітові і районні підпільні військово-революційні комітети, яким запропонував негайно створити мобілізаційно-облікові комісії за наказом ВРК, оголосити всезагальну мобілізацію під лозунгом «Ніхто не має права залишатися осторонь боротьби з інтервентами і внутрішньою контрреволюцією»¹. Центральний військово-революційний комітет застерігав, щоб вся зброя не дісталася в руки класових ворогів. Він вимагав обережного ставлення до офіцерів старої армії.

5. ВЦВРК підібрав і направив на периферію досвідчених військових працівників-комуністів на допомогу місцевим ревкомам в організації штабів і збройних загонів, підготовки та проведення збройного повстання. Так, відряджений на Чернігівщину Микола Григорович Кропив'янський організував підпільний штаб із досвідчених військових працівників Є. Н. Фесенка, К. А. Свічкаря, Н. І. Точеного, П. М. Фурси, Н. Т. Осипенка, С. П. Покин'ябороди та М. П. Кирпоноса².

Підпільний штаб об'єднав партизанські загони Чернігівської та частини Полтавської губернії. Під його проводом діяли штаби і партизанські загони Ніжинського, Козелецького, Остерського, Чернігівщини, Прилуцького та інших повітів Полтавщини. Центром діяльності штабу був Ніжинський повіт. В безпосередньому розпорядженні штабу було понад 6 тисяч добре озброєних партизан, в тому числі 19 офіцерів і 200 унтер-офіцерів старої армії.

6. В тилу окупантів була створена суворо централізована система волосних, повітових, губернських ревкомів, об'єднана загальним керівництвом Всеукраїнського Центрального військово-революційного комітету, на яку покладалося завдання загально-політичного і військово-технічного керівництва революційною боротьбою за відновлення Радянської влади на Україні. Підпільні революційні комітети діяли як відділи партійних комітетів і під їх безпосереднім керівництвом об'єднували на збройну боротьбу всі організації на Україні, які стояли на платформі Радянської влади.

¹ ЦДАРА, ф. 27799, оп. 1, спр. 1, арк. 1.

² «Боротьба трудящих Чернігівщини за владу Рад (1917—1919)», збірн. документів і матеріалів. Чернігів, 1957, стор. 14.

7. Всеукраїнський Центральний військово-революційний комітет оголосив скасування приватної власності на землю, введення земельного закону Радянської влади і конфіскацію хліба в поміщицькому господарстві, а також ввів обов'язкову хлібну повинність. Своєчасне збирання врожаю і забезпечення армії та населення продовольством було невідкладним завданням ВЦВРК.

8. Зважаючи на можливість одночасного виникнення повстань в усіх місцях, руйнування апарату зв'язку, Всеукраїнський Центральний військово-революційний комітет розіслав місцевим ревкомам інструкцію про необхідність по-різному будувати зв'язок у підпіллі і на визволеній території. В міру звільнення території від ворожого режиму, утворені ревкома залізничні загони в першу чергу відновлювали залізницю. З цією ж метою організовувалися залізничні ревкоми. ВЦВРК попереджав свої місцеві органи, що справа зв'язку та інформування — така ж важлива, як мобілізація і продовольче постачання тощо.

9. З першого року діяльності ВЦВРК закликав свої місцеві органи стати справжньою владою і нещадно викорінювати контрреволюційні зміви, бандитизм, грабування, спекуляцію і хуліганство. Залізний революційний порядок перш за все — стало основним лозунгом дня.

За директивою ВЦВРК утворювались тимчасові революційні трибунали, де розглядались судові справи контрреволюціонерів, спекулянтів та інших ворогів трудового народу, при місцевих ВРК утворювались повітові і губернські революційні польові суди та слідчі комісії в справах боротьби з контрреволюцією. Решта категорій злочинності передавалась до суду, створеного Радою за нормами Радянської конституції.

10. В інструкції військово-революційним комітетам Всеукраїнський Центральний військово-революційний комітет закликав: «Пам'ятайте, що ви тимчасова влада, ви органи, яким доручена влада повстанням, і маєте право діяти лише ім'ям повсталих робітників і селян. Ваше завдання відновити необмежену владу Рад, обраних робітниками і селянами... негайно скликайте Ради: призначайте вибори до Рад і на перших же загальних зборах Рад складайте свої повноваження»¹.

11. ВЦВРК і його місцеві органи створили численну повстанську армію, яка завдала нищівного удару австро-німецьким окупантам та українській буржуазно-націоналістичній контрреволюції.

Восени 1918 року розпочалося масове вигнання окупантів з України. Рада Народних Комісарів РРФСР 13 листопада скасувала Брестський мирний договір, а 17 листопада була утворена Реввійськрада Українського фронту. На звільненій території України в 20-х числах листопада 1918 року було сформовано Тимчасовий робітничо-селянський уряд, перед яким Всеукраїнський Центральний військово-революційний комітет склав свої повноваження.

О. О. МИРОШНИК,
ст. викладач

ДО ПИТАННЯ ПРО ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ ТРУДЯЩИХ В КУЛЬТОСВІТНІХ ЗАКЛАДАХ УРСР

в 1926—1929 рр.

1. Найважливішою умовою перемоги пролетаріату в боротьбі за соціальне визволення є згуртування його сил. Ось чому К. Маркс і Ф. Енгельс написали на прапорі боротьби робітничого класу лозунг «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!» Комуністична партія в боротьбі з великодержавним шовінізмом і буржуазним націоналізмом завжди виховувала трудящих нашої країни в дусі дружби народів і пролетарського інтернаціоналізму. Це завдання залишилось актуальним і на сьогодні. Червневий Пленум ЦК КПРС 1963 року зобов'язав партійні організації «посилити роботу по вихованню трудящих в дусі соціалістичного інтернаціоналізму...»¹.

2. Опорні пункти виховної роботи партійних організацій — культосвітні заклади — проводили велику роботу по вихованню у радянських людей почуття пролетарського інтернаціоналізму з допомогою доповідей, лекцій, бесід, вечорів, вистав, масових інсценіровок, виступів живгазет, книжкових виставок та ін.

3. В доповідях, лекціях і бесідах («Життя і побут народів СРСР», «Сучасна російська література», «Творчість О. М. Горького», «Фурманов і його роль в пролетарській літературі», «К. Маркс і М. Г. Чернишевський», «Творчий шлях С. Єсеніна» і ін.), на літературних вечорах, присвячених творчості російських письменників, висвітлювались кращі досягнення культури російського народу, її могутній вплив на культуру українського народу, спільна боротьба за Радянську владу і взаємодопомога в боротьбі за побудову соціалізму. Все це сприяло вихованню українського народу в дусі дружби народів СРСР.

¹ ЦДАРА, ф. 27799, оп. 1, спр. 1, арк. 1.

¹ «Правда», 1963, 22 лютого

4. Багато міроприємств проводилось в культосвітніх закладах з метою виховання у трудящих Української РСР симпатій до трудящих капіталістичних та колоніальних країн, ненависті до їх експлуататорів. В доповідях і бесідах («Паризька Комуна», «Армії Паризької Комуни», «Уроки Комуни» та ін.), які читались в роковини Паризької Комуни, розкривалась роль паризького пролетаріату у створенні прообразу диктатури пролетаріату, його героїзм та інтернаціоналізм, приводились оцінки Паризької Комуни у творах основоположників марксизму-ленінізму. Тяжке життя трудящих капіталістичних та колоніальних країн, їх боротьба на сучасному етапі висвітлювались в лекціях та бесідах на теми: «Торгівля жінками на Сході», «Про революційний рух в колоніях», «Основні моменти міжнародного профруху». В доповідях на теми: «Про політичних в'язнів у польських в'язницях», «Про життя політичних в'язнів за кордоном» та ін. викривались репресії капіталістичної реакції до борців за свободу. Ці міроприємства культосвітніх закладів сприяли вихованню у трудящих УРСР почуття гніву і ненависті до експлуататорів, бажання допомогти трудящим закордонних країн.

5. Особлива увага зверталась в 1926—1927 роках на висвітлення революційних подій в Китаї. В лекціях на теми: «Китай в його минулому й сучасному», «Китай пробуджується», «Становище в Китаї», «Про події в Китаї», «Про китайську революцію», «Політика Англії на Сході» — розкривались хід першої громадянської війни, загарбницька політика імперіалістів та їх втручання у внутрішні справи Китаю. Проводились також масові інсценіровки китайських подій. Всі ці заходи підкреслювали необхідність надання безкорисної допомоги відсталим і пригнобленим народам Сходу, щоб швидше змогли вони «перейти, — як вчив В. І. Ленін, — до вживання машин, до полегшення праці, до демократії, до соціалізму»¹, «бо інакше соціалізм в Європі буде нетривкий»². В культосвітніх закладах, на підприємствах і установах була проведена кампанія по збору коштів на допомогу трудящим Китаю в їх боротьбі. Трудящі України, особливо комсомольська молодь, гаряче відгукнулись на це.

6. Ще більш різноманітна і ефективна робота проводилась по висвітленню боротьби робітників Англії в 1926 році. Культосвітні установи широко інформували радянську громадськість шляхом проведення доповідей, лекцій, бесід, вечорів запитань і відповідей, виступів живих газет, декламацій,

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 23, стор. 54.

² В. І. Ленін, Твори, т. 23, стор. 54.

творів, присвячених загальному страйку. Міроприємства, проведені партійними і профспілковими організаціями в культосвітніх закладах по висвітленню боротьби робітників Англії, дали гарні наслідки. Трудящі України, як і всього Радянського Союзу, гнівно засуджували капіталістичне рабство, сваволлю імперіалістів і активно відгукнулись на загальний страйк англійських пролетарів, підтримали їх матеріально і морально. Кампанія допомоги англійським гірникам показала високу свідомість і міцне почуття інтернаціоналізму трудящих України. Вже на 23 вересня 1928 року на Україні було зібрано 763 тис. крб. на користь страйкуючим гірникам¹.

7. Трудящі нашої батьківщини встановлювали зв'язки з трудящими зарубіжних країн. Клубні гуртки есперанто вели переписку з робітниками капіталістичних країн, одержані від них листи зачитували на зборах робітників, вміщували в стінних газетах, організували виставки книжок, діаграм страйкової боротьби в капіталістичних країнах.

8. Велике значення у вихованні пролетарського інтернаціоналізму мали безпосередні стосунки трудящих нашої країни з закордонними робітниками. Для цієї мети в культосвітніх закладах проводились вечори, на які запрошувались матроси іноземних кораблів, робітники.

За період з 1926 по 1930 рік в нашій країні побували делегації робітників з усіх капіталістичних країн Європи і Америки. Вони хотіли побачити власними очима, як живе і працює над побудовою соціалізму вільний радянський народ, перейняти його досвід. Партійні, радянські й профспілкові органи створювали всі умови, щоб представники іноземних робітничих делегацій змогли побачити в нашій країні все, що побажають. Вони відвідували заводи, фабрики, шахти, копальни та культосвітні установи, де з нагоди їх прибуття проводились мітинги і збори, що часом перетворювались у демонстрації пролетарської солідарності. Так, на мітингу в Горлівському Палаці культури радянські робітники розповідали закордонним братам, як вони, скинувши царську владу, стали господарями своєї країни, і закликали закордонних товаришів наслідувати приклад трудящих СРСР. «Ми сподіваємось, — сказав робітник Леонтєв, — що скоро і в Америці підійметься червоний прапор пролетарської революції. Беріть зброю, штурмуйте капітал, відходьте від соціал-демократії». Делегат з острова Куба, негр, відповів: «Південноамериканський пролетаріат готовий захищати СРСР у випадку інтервенції. Наша допомога буде рішучою».

9. Широке висвітлення життя і революційної боротьби трудящих за кордоном, безпосередні стосунки робітників та

¹ «Пролетарій», 1926, 23 септєбря.

селян нашої країни з іноземними робітниками, їх розповіді про тяжке й безправне життя, їх захоплення нашими успіхами — все це сприяло вихованню у радянських людей радянського патріотизму, гордості за свою соціалістичну батьківщину, ненависті до експлуататорів, поваги до експлуатованих і бажання допомогти їм в боротьбі.

Ось чому радянському народові невідомі експлуатація людини людиною, національний гніт і расова дискримінація, що панують і нині в капіталістичних та колоніальних країнах. Радянський народ почуває глибокі симпатії й повагу до всіх народів, які борються за свою свободу і незалежність, і завжди подає їм всебічну і безкорисну допомогу. «Ці почуття, — говорив М. С. Хрущов, — результат виховання радянських людей в дусі інтернаціоналізму і дружби з усіма народами»¹.

Значну роль у цьому вихованні відігравали в період індустріалізації культосвітні установи Української РСР.

Н. С. РАШБА,
кандидат історичних наук

ПОЛЬСЬКО-ТУРЕЦЬКІ ВІДНОСИНИ XVI — ПОЧАТКУ XVII СТ. У ПОЛЬСЬКІЙ І РАДЯНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ 60-х РОКІВ XX СТ.

1. Вивчення історії польсько-турецьких стосунків має велике значення для дослідження міжнародних відносин Східної Європи XVI—XVII століть. Без цього не можна правильно уявити хід боротьби проти турецько-татарської агресії. Історіографія СРСР і народної Польщі зробила перші кроки у дослідженні цієї проблеми. В. Голобуцький показав, що в той час, як козацтво вело боротьбу проти татар, польські магнати, особливо за часів Стефана Баторія, намагались його знищити, звертаючись за допомогою до кримського хана². Величезна кількість татарських нападів, що спустошували Україну, та козацькі походи на Чорне море, які були відповіддю на них, не призводили до війн між Польщею і Туреччиною. Я. Паєвський пише, що ще з кінця XV ст. «за Яна Ольбрахта виникла система польської політики, вірність якій дотримували останні Ягелони. Система ця полягала в підтримці мирних стосунків з Туреччиною і неприєднанні до будь-яких союзів, що могли б привести до війни з отоман-

¹ «Правда», 1961, 12 июля.

² В. Голобуцький. Запорожское казачество. Киев, 1957, стр. 91.

ською силою», «Кінець цієї ери покою настав у 1620 році»¹. К. Піварський вважає, що й після польсько-турецької війни 1620—21 років «підтримувались відносно мирні стосунки між Польщею і Туреччиною, які було порушено у 1634 році, внаслідок турецького нападу»². З. Вуйцік підкреслює, що «козацькі напади» не могли зіпсувати добрих відносин з Туреччиною у XVI ст.»³.

2. Але вірні засади у дослідженні польсько-турецьких стосунків ще не стали початком глибокого вивчення цієї проблеми. Вона не знайшла ще відбиття в монографіях, її розглянуто лише побіжно у науково-популярних працях, причому допущено багато помилок. Це викликає велике занепокоєння, тому що мова іде про книги, які призначено для найширшої аудиторії радянських та польських читачів.

Антинаукову концепцію історії польсько-турецьких відносин яскраво сформульовано у статті «Історія Польщі» в II томі УРЕ: «З серед. XV ст. Польща брала участь у війнах західно-європейських держав против Османської імперії. З кінця XVI ст. у походах польського війська проти турок брали активну участь українські козаки, що іноді мало вирішальний вплив на хід війни (бій біля Хотина у 1621 році, оборона Відня у 1683 (стор. 371). Щоб спростувати це, досить сказати, що з 1444 до 1648 року Польща двічі воювала з Туреччиною, а козаків притягала до боротьби з нею лише у 1621 році.

3. Польські феодали вели боротьбу не з козаками проти турецьких агресорів, а, навпаки, проти козаків в союзі з турецькими феодалами. У польській історіографії досі зустрічаємо виправдання цієї політики. Я. Паєвський пише: «Якщо Річ Посполита прагнула до збереження миру з Туреччиною, вона повинна була міцною рукою приборкати козаків і припинити походи на Чорне море»⁴. Вл. Чаплінський застерігає від применшення зв'язку, який існує — на його думку — між нападами татар і козацькими походами на Чорне море⁵.

Заперечуючи величезне значення боротьби козацтва, деякі історики, всупереч історичним фактам, висувують на перший план магнатів: «Магнати польські, особливо з південно-східних кордонів, були глибоко зацікавлені в тому, щоб держав-

¹ Я. Паєвський. Бунчук і кончеж (польською мовою), Варшава, 1960, стор. 58, 64.

² С. Арнольд, Я. Міхальські, К. Піварські. Гісторія Польщі од пол. XV в. до 1795 р. (польською мовою), Варшава, 1962, стор. 146.

³ З. Вуйцік. Дзіке поля в огню (польською мовою), Варшава, 1960, стор. 23..

⁴ Я. Паєвський. Цит. твір, стор. 68.

⁵ В. Чаплінський. Справа наяздуд татарських на Польську в першій полові XVII ст. (польською мовою). «Квартальнік гісторични», 1963, № 3, стор. 714.

ні кордони досягли Чорного моря»¹. В дійсності магнати, керуючи Польською державою, робили все, щоб зберегти мир з Турецькою імперією, яка панувала на Чорному морі.

4. Протурецька політика польських магнатів особливо яскраво проявилась у діяльності Стефана Баторія. Як князь Трансильванії він був турецьким васалом і, опинившись на польському престолі, зберігав вірність султану. Це заперечує І. Греков. Всупереч фактам, він пише, що Стефан «на самому початку правління змушений був захищати Річ Посполиту від кримського війська»: «у 1578 році настав фактичний розрив між Кримом і Річчю Посполитою»². В протигагу цьому автору доводиться визнати, що «у вересні того ж 1578 року складено угоду, за якою кримці обіцяли Стефану Баторію військову допомогу проти Москви». І. Греков уперто намагається довести, що між Польщею і Туреччиною була ворожнеча, нібито Крим і Туреччина у середині 70 років XVI ст. почали змінювати свої зовнішньо-політичні настанови у Східній Європі, а мирні угоди 1574 та 1577 років не мали значення, бо «Туреччина лише формально підтримувала мирні відносини з Польщею». Ці мирні угоди лише прикривали підготовку до здійснення величезних вторгнень кримців у межі Речі Посполитої. Автор відмічає, посилаючись на т. Корзона³, що ця ситуація була загадковою для польської історіографії. Але Корзон, який помер 40 років тому, не репрезентує всю польську історіографію. Тому краще звернутись до історика народної Польщі З. Вуйціка, що розповідає, ніби Стефану Баторію дуже легко було зберегти дружбу з султаном. Для цього він лише скарвав 30 козаків в присутності турецького посла⁴.

5. Польська буржуазно-дворянська історіографія створила легенду про антитурецькі плани Стефана Баторія, які нібито «наслідував його канцлер Замойський. У 1600 році він розпочав похід, метою якого було перешкодити об'єднанню румунських князівств», — пише Паєвський. К. Піварський згоджується з цією вірною оцінкою походу Замойського, але обидва вони не роблять правильних висновків, замовчують, що його політика стала на перешкоді антитурецькій боротьбі румунського та молдавського народів і врятувала турецьке панування в дунайських князівствах. Неправий Паєвський, коли каже, що Замойський збирався воювати з Туреччиною, і Піварський, коли твердить, що його політика призвела

¹ З. Вуйцік. Цит. твір, стор. 186.

² І. Греков. Международные отношения в Восточной Европе в XV—XVI вв. М., 1963, стор. 361, 363.

³ І. Греков. Цит. твір, стор. 360.

⁴ З. Вуйцік. Цит. твір, стор. 30.

до загострення відносин з нею⁴. Навпаки, у 1607 році складене було договір, що став основою польсько-турецького союзу, який існував до війни 1620—21 років.

6. Союзницькі відносини між Польщею і Туреччиною, що зміцнилися під час польської інтервенції проти Росії, досі ставляться під сумнів у історіографії. Безпідставне твердження, ніби у 1617 році відбувалась польсько-турецька війна, повторюється майже у всіх працях. Десять років тому про це написано було в «Історії України», у наші дні це повторює автор «Історії Туреччини»². Вигадка про війну, якої не було, свідчить про те, що автори не знають джерел. Польські історики — знавці джерел, але наслідують традицію, яка, всупереч фактам, змальовувала польських магнатів, зокрема Жолкевського, борцями проти турецької агресії. Піварський пише: «У 1617—18 роках турки і татари запровадили у відповідь (ніби на козацькі походи — Н. Р.) походи на Україну»³. В дійсності турецьке військо до 1621 року не переходило кордону Речі Посполитої.

Традиції віддавав належне і Паєвський. Він писав, що Жолкевський у 1617 році носився з думкою дати бій Скіндерпаші, з яким зустрівся на кордоні, але, коли стало відомо, що казаки не прийдуть з допомогою, погодився на переговори». Далі він твердить, ніби Жолкевський (який все життя уникав будь-яких антитурецьких дій.—Н. Р.) вирішив у 1620 році розпочати наступальну війну і перейти кордон, щоб «схилити турків до укладення миру»⁴. В літературі вже досить з'ясовано, що так сталося лише тому, що Жолкевський поспішав рятувати Габсбургів, проти яких повстала Чехія⁵.

7. З історії Хотинської війни збереглося багато джерел, значна частина з них друковані. Але у працях про цю війну рясніють помилки. Паєвський і Вуйцік обвинувачують ерусалимського патріарха Феофана, що повертався з Москви через Україну, ніби він заборонив козакам подати допомогу Жолкевському⁶, в той час, як сам він за проханням короля закликав козаків до участі в Хотинській війні. Алекберлі взагалі переплутав Феофана з константинопольським патріар-

¹ Я. Паєвський. Цит. твір, стор. 64; С. Арнольд, Я. Міхальські, К. Піварські. Цит. твір, стор. 145.

² Історія УРСР. Київ, 1953, т. I, стор. 200; А. Новичев. История Турции в средние века. Л., 1963, стор. 157.

³ С. Арнольд, Я. Міхальські, К. Піварські. Цит. твір, стор. 146.

⁴ Я. Паєвський. Цит. твір, стор. 68, 74.

⁵ Н. Рашба. К истории польско-турецкой войны 1620-21 гг. «Краткие сообщения Института славяноведения», 1963, № 37, стор. 59.

⁶ Я. Паєвський. Цит. твір, стор. 72; З. Вуйцік. Цит. твір, стор. 110.

хом Кирилом, який дійсно умовляв козаків воювати проти Польщі¹.

Польські історики не можуть не знати, що Сагайдачний був у Варшаві, коли козаки рушили до Хотина, але Вуйцік пише, що, повернувшись, він «ліквідував Бородавку. Згодом Сагайдачний поставив на ноги велике, 40-тисячне військо, з яким з'явився під Хотином». Цю помилку повторюють і інші автори².

Наведені приклади говорять про те, що у вивченні історії польсько-турецьких відносин ще не подолано спадщину буржуазної історіографії. Це завдання може бути виконано лише на підставі дослідження великої кількості джерел, які досі залишаються поза увагою істориків СРСР і народної Польщі.

І. Д. ЗОЛОТОВЕРХИЙ,
доцент

Т. Г. ШЕВЧЕНКО У ВЕЛИКІЙ ВІТЧИЗНЯНІЙ ВІЙНІ

1. Роль духовного фактора з кожним новим кроком суспільства по шляху комунізму зростає. Ще Ф. Енгельс писав, що в суспільстві, організованому на розумній основі, роль духовного, в тому числі і морального, фактора буде послідовно зростати, і він поступово перетвориться на реальну продуктивну силу.

Ця закономірність властива не тільки періодам мирного розвитку. Вона виявляється і в дні війни. Історія знає чимало прикладів визначного впливу духовного фактору на боці тих, хто провадить визвольну, справедливу війну. Але вона не знає прикладів такої могутньої дієвості ідей, думок, такої сили впливу живого і друкованого слова та інших засобів культури, які б озброювали і надихали так, як озброювала воїнів наша радянська соціалістична культура в роки Великої Вітчизняної війни.

Серед багатющого арсеналу духовної зброї радянських народів широко використовувалась і надихаюча сила поезії Шевченка. Вона відроджувала і гартувала віру в перемогу, запалювала зненависть до ворогів-поневолювачів та їх прислужників — націоналістичних запроданців.

2. В доповіді розкривається виховна і організуюча роль живого та друкованого слова пропагандистів, агітаторів, пре-

¹ М. Алекберлі. Борьба украинского народа против турецко-татарской агрессии во второй половине XVI — первой половине XVII вв. Саратов, 1961, стор. 177, 182.

² З. Вуйцік. Цит. твір, стор. 113; Я. Паєвський. Цит. твір, стор. 91.

си і радіо. Вони розповідали про невгасиму зненависть Шевченка до німецьких загарбників, які давно вже зазіхають на багатства і простори України. Теми лекцій, доповідей і бесід, заголовки газетних статей і назви радіопередач уже самі розкривають їх зміст і спрямування. «Великий син українського народу», «Наша дума, наша пісня не вмре, не загине», «Іх ненавидів Тарас», «Кобзар воює», «Гнів Шевченка», «Він в рядах наших воїнів», «Тарасова Катерина серед повстанців» та інші. В них ідеї і образи великого поета невіддільні від дум і прагнень народу. А таке поєднання поета з народом здатне перетворювати ідеї на могутню силу, здатну надихати, кликати, вести і здобувати перемогу.

Особливо великою була роль українського радіо, зокрема радіостанції ім. Тараса Шевченка. Вона день у день передавала рідною мовою слова хвилюючої правди. Радянські люди на окупованій землі щоранку ловили її позивні і, чуючи живі голоси своїх артистів, поетів, воїнів, надихались Шевченковою вірою в недалеку перемогу.

Визначне місце належало масовим виданням для партизан та населення окупованих районів листівок і метеликів-брошур. В них нерідко, поруч з назвою та рядками з творів Шевченка, читаємо поезії радянських поетів: Тичини, Рильського, Бажана, Сосюри. В них заклики нищити ворога партизанською зброєю та не хехтувати й зброєю слова, щоб розпалювати призириство до ворога і викривати його звірине нутро.

3. Війна викликала гостру потребу в нових виданнях творів Шевченка. Це пояснювалось як природним загостренням патріотичних почуттів, так і усвідомленням того, що поезія великого Кобзаря стала зброєю, здатною разити дошкульніше за всяку іншу зброю. «Кобзаря» носили в солдатському ранці навіть тоді, коли з нього доводилось викидати найнеобхідніше — харчі. Дівчата з фашистської неволі просили прислати «Кобзаря» або хоч «Катерину» не тільки як єдину втіху, а й як зброю, здатну підтримати надломлені крила, а може й об'єднати людей-однодумців. Відповідаючи на ці вимоги, радянські видавництва в Москві та Уфі в 1942, 1943 роках видають твори Шевченка масовим тиражем.

4. Евакуйовані на Схід українські театри та інші мистецькі колективи у своєму репертуарі як найдорожчий скарб зберігали твори Шевченка і розвивали їх музичну інтерпретацію. Концерти, в яких виконувались Шевченкові твори на фронті, на підприємствах, у госпіталях, всюди сприймалися як велике свято. В ці ж роки з'явилося ряд нових мистецьких творів за мотивами Шевченкових поем, зокрема опери «Наймичка» М. Вериківського та «Гайдамаки» Ю. Мейтуса і В. Рибальченка.

5. Особливо оперативним видом мистецтва в час війни став плакат. Органічне поєднання малюнка з коротким зазивним текстом робило плакат активно діючою силою. У творах видатних українських графіків В. Касіяна, М. Дерезуза, А. Резніченка та інших вміле використання ідей і образів Шевченка та спрямування їх на боротьбу з ворогом стає провідною темою. В доповіді докладно розглядається цикл плакатів В. Касіяна «Гнів Шевченка — зброя перемоги» та інші.

6. Важко знайти українського радянського письменника, який би в дні війни не брав собі на озброєння могутню силу слова Шевченка. Юрій Яновський уже у вересні 1941 року у новелі «Американський кум» розповідає, що партизани Львівщини заповнили своїх братів з Канади: вони будуть борстися з фашистами доти, доки на українській землі «...врага не буде, супостата...». Шевченкова тема мужньої непохитності звучить і в його новелі «Школяр», в оповіданні Івана Ле «Шевченко» та багатьох інших прозових творах.

Одним із перших полум'яну музу Кобзаря на бій з фашизмом благословив Максим Рильський. У «Слові про рідну матір», «Каневі» та багатьох інших творах поет звеличує Шевченка як втілення волелюбного духу народу України та його непереможності, що спирається на силу братнього єднання радянських народів.

Про могутню силу поетичного слова Шевченка розповідає А. Малишко в «Прометей», «Як вогонь його пісні, слова піднялись над страшним бойовищем...» (В. Сосюра).

«Він заходить у кожну хату,
Він від нас роздає листи:
Бийте ворога-супостата,
Підривайте, громіть мости...» (К. Герасименко)

Так Шевченко як живий звертався до живих і кликав їх і вів на справедливий бій.

До ідей та образу Шевченка звертаються й письменники братніх радянських народів. Маріета Шагінян працює над книгою про великого сина братнього народу. Башкирський поет Сайфі Кудаш писав тоді:

«Тей народ, що вікам дав Тараса.
Що шумить над світами крилом.
У покорі не гнувся ні разу
І ніколи не буде рабом...» (переклад В. Сосюри).

7. У народній творчості часів Великої Вітчизняної війни, в усному і музичному фольклорі з'явилося чимало творів, проникнутих життєдайними ідеями Шевченківської думки. Тут численні легенди, пісні, прислів'я, в яких відбито сучасні думи і надихаючі їх джерела. Серед них особливо цінні ті, що перегукуються з Шевченком. Це тема, яка ще чекає свого

дослідника, але всякого, хто до неї приступиться з щирим серцем і не побоїться труднощів, чекає велика радість таких важливих і таких потрібних людям відкриттів.

* *
*

Щодалі відходимо ми від часів, коли жив і творив наш великий поет, то повніше, всебічніше вимальовується в свідомості людей сила його дум і пісень. Вона була на озброєнні народу в часи важкого лихоліття, вона освітлює нам шлях і тепер, коли будуюмо комунізм. Думи і пісня Шевченка завжди будуть з нами, бо вони душа народу і тому безсмертні.

С. Н. ТРУШЕВСЬКИЙ,
ст. викладач

ПРО ШЛЯХИ СТВОРЕННЯ КОМІЧНОГО ЕФЕКТУ В САТИРИЧНИХ ТВОРАХ МАЯКОВСЬКОГО ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 20-х РОКІВ

1. Партійність позиції Маяковського-сатирика і його прагнення підкорити свою творчість «насуцним задачам строительства коммуны» знаходили своє втілення не лише у виворі об'єктів сатиричного обстрілу, а і в органічній єдності політичної і естетичної оцінки зображуваних явищ. Одним з найважливіших і найефективніших засобів, за допомогою якого досягається злиття в єдине художнє ціле цих двох нерозривно пов'язаних між собою компонентів сатиричного твору, є сміх. І цією зброєю Маяковський володіє досконало. Насичені мудрим і нещадним сміхом його вірші вчать читача розпізнавати ворога і боротися з ним, виховують ненависть і презирство до світу міщан, допомагають нам викоринити «міщанина із нас самих».

2. Питання про пізнавальну природу сміху, про його здатність розкривати об'єктивні естетичні якості і політичне значення негативного в побуті, свідомості людини і суспільному житті докладно висвітлене в цікавих і фундаментальних дослідженнях Я. Ельсберга, В. Минчина і Д. Ніколаєва. В даному випадку розглядається характер і зміст тих прийоми, за допомогою яких розкривається комічна і негативна суть тих явищ дійсності, що їх Маяковський викриває.

3. Поет переконаний, що комічне існує безпосередньо в навколишній дійсності, в світі суспільних відносин. «Ищется смешной сюжет, — говорить в зв'язку з цим поет. — Таких

сюжетов нет. Есть вещи, напрашивающиеся на издевательство: соглашатель (теща), эмигрант и т. д.» (XII, 52). Але далеко не завжди комічне лежить на поверхні, не завжди його можна побачити неозброєним оком. Для того, щоб виник сміх, «необходима, — за словами Маяковського, — і обробка матеріала» (XII, 31), тобто використання таких художніх прийомів і засобів, за допомогою яких властиві зображуваному негативні і комічні риси втілились би в яскраву образну форму і розкрились би найглибше і найповніше.

4. Одним з прийомів створення комічного ефекту, до якого часто звертається Маяковський в ці роки, є прийом, заснований на невідповідності між внутрішньою пустотою і нікчемністю та «внешностью, имеющей притязание на содержание и реальное значение» (Чернышевский). В таких творах, як «Ханжа», «Общее и мое», «Явление Христа», комічний ефект заснований на повній невідповідності між тим, якою людина виглядає або хоче виглядати перед іншими людьми, і якою вона є насправді, між тим, що вона декларує на словах, і її вчинками. В наслідок цього сміх дає змогу демаскувати дійсну суть зображуваного явища, показати і засудити зло, яке старанно ховається від людських очей.

5. Принципи невідповідності між зовнішніми видимими ознаками явища і його суттю в основі комічного ефекту спостерігаються в таких творах, як «Кто он?», «Фабрика мертвых душ». Але тут цей прийом виконує вже дещо інші ідейно-художні функції, що визначається своєрідністю об'єкта викриття, а також тими завданнями, які ставить перед собою письменник. В даному випадку мова йде не про відверто ворожі нашому життю явища, і письменник намагається не лише покарати, а й допомогти.

Таким чином прийом, заснований на невідповідності між зовнішніми видимими ознаками і суттю явища, що є об'єктом викриття, дає змогу не лише розкрити це протиріччя, а також змінити міру, гостроту та інтенсивність насмішки в залежності від суспільної значимості тих життєвих фактів, які викриваються.

6. В творчій практиці Маяковського-сатирика широко використовується прийом, суть якого полягає в тому, що комізм і негативна суть зображуваного найбільше повно розкриваються, коли зовнішні ознаки образу в повній мірі передають внутрішній зміст втілених в ньому явищ дійсності. Особливості використання цього прийому в сатиричних творах поета дуже різноманітні і змінюються у відповідності з тими завданнями, які він ставить перед собою, а також визначаються характером того явища, що викривається, його суспільно-політичним значенням. Створюючи образ служачи,

підлабузи, плетуна, боягуза, хабарника, хулігана і т. п. сатирик в кожній деталі зовнішності, в їх вчинках, в манері говорити розкриває класово ворожу суть, протиприродність для нашого життя такого соціально-психологічного типу.

7. Одним з самих продуктивних прийомів, за допомогою якого розкривається комічна та негативна суспільно-політична значимість явища, що викривається, є прийом, заснований на контрасті зображуваного з дійсністю. Цим прийомом Маяковський охоче користується і володіє ним досконало, здобуваючи з нього максимум пізнавальних, виховних та естетичних можливостей. Контрастне співставлення по принципу «было — есть» покладено в основу таких сатиричних творів поета, як «Гимназист или строитель», «Две культуры», «Голосуем за непрерывку» та ін. На фоні успіхів соціалістичного будівництва і в побуті, і в промисловості, і в галузі культури виглядає комічно та потворно старий світ з його типовими представниками, серед яких і «культурная мадам» і «дети-гимназистки», які вбивають «грамматику в голову-дуру, математику и литературу».

8. І, нарешті, особливе місце серед сатиричних творів Маяковського цих років займають вірші, в яких викриття має переважно ліричний характер, а художньою його формою стає обурений пристрасний монолог сатирика. В таких творах, як «Галошник по писателям», «Жид», «Господин народный артист», «Моя речь на показательном процессе...», «Размышления о Молчанове и о поэзии» та інш. комічну та негативну суть явищ, які викривають, показано, в першу чергу, не стільки відображенням самого негативного, скільки шляхом передачі тих почуттів, настроїв та думок, які воно викликає у кожної чесної людини.

9. Аналіз найбільш характерних особливостей використання прийомів, які найчастіше зустрічаються в практиці Маяковського-сатирика, дає всі підстави твердити, що естетичний зміст комічного в сатиричних віршах поета виявляється в образній конкретизації, в живому художньому втіленні життєвих протиріч. Використовуючи різноманітні прийоми або сполучаючи їх, він розкриває притаманний зображуваним явищам комізм, розкриває невідповідність між формою та змістом, зовнішнім, видимим та внутрішньою суттю негативного.

У відповідності з суспільно-негативним значенням явищ, що їх поет викриває, змінюючи міру, відтінок сміху, його гостроту та інтенсивність, Маяковський то усміхається, то сміється, то знущується. Але в будь-якому випадку комічне в сатиричних творах поета виступає як засіб, який допомагає викривати найважливіші життєві протиріччя.

ТЕМА СОЦІАЛІСТИЧНОЇ ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЇ КРАЇНИ В ТВОРЧОСТІ ОСТАПА ВИШНІ (1925—1933 рр.)

1. Творче зростання Остапа Вишні в другій половині 20-х — на початку 30-х років якнайтісніше зв'язано з життям народу, політикою Комуністичної партії, Радянського уряду. Сміливе втручання в життя, висвітлення злободенних питань сучасності благодірно позначилося на характері ідейно-художніх шукань письменника цього періоду, на змісту його сатири й гумору.

2. Активний борець за соціалізм Остап Вишня з середини 20-х років велику увагу в своїй творчості приділяє темам соціалістичної індустріалізації країни, реконструкції народного господарства. Завжди чуйний до голосу народного життя письменник виступає в середині 20-х років першовідкривачем незнаних до цього в українській гумористиці нових явищ суспільного життя, нової тематики, зв'язаної з розвитком соціалістичної промисловості, працею і боротьбою пролетаріату нашої країни. Поява в творчості Остапа Вишні в цей період низки нарисів на індустріальні теми — явище принципово важливе і знаменне не тільки в розвитку української радянської нарисистики, а й у розвитку гумористичної прози другої половини 20-х років.

3. Перші спроби художньо-публіцистичного висвітлення злободенних тем соціалістичної індустріалізації країни робить Остап Вишня в середині 1925 року, опублікувавши в газеті «Вісті» нариси: «Ланцюговий міст у Києві е!», «Дніпром», «Кременчук», «Тіні забутих предків». В цих творах автор веде мову про силу розуму, сміливу винахідливість «люду трудящого» — робітничого класу, його мирну працю. В нарисі «Дніпром» Остап Вишня один із перших в українській радянській публіцистиці і гумористиці ставить питання про необхідність використання потужних гідроенергетичних ресурсів Дніпра.

4. Глибокою актуальністю і сміливістю в постановці важливих суспільних проблем відзначається нарис-стаття видатного сатирика «Будуймо Дніпрельстан!». Головний пафос цього пристрасного пропагандистського твору полягає в поетичному розкритті тих величних перетворень в народному господарстві країни, які виникнуть на основі дешевої енергії Дніпрельстану. Написаний напередодні прийнятого на I Всеукраїнській конференції КП(б)У рішення «Про Дніпробуд» хвилюючий публіцистичний нарис Остапа Вишні кликав народ віддати всі сили будівництву Дніпровської ГЕС;

«Ми, мільйони нас, повинні за його взятися! І коли весь могутній колектив Радянської країни певно й твердо скаже: «Ми збудуємо Дніпрельстан!» — Дніпрельстан буде! А він повинен бути, він має, він мусить бути! (...) Інтерес у трудящих до Дніпрельстану величезний! Це запорука того, що Дніпрельстан буде!».

5. Почуттям національної гордості за творчі успіхи робітничого класу нашої країни, за нашу героїчну боротьбу в роки громадянської війни сповнені нариси Остапа Вишні «Бердянськ», «Порт Бердянський», «Ідеал», «Українська Голландія», «Курорт Бердянський», які були надруковані в середині 1926 року на сторінках газети «Вісті». В них вперше в творчості письменника докладно розповідається про напружену працю індустріальних робітників, їх побут.

6. Новим кроком у творчому розв'язанні актуальної тематики соціалістичної індустріалізації країни в українській гумористиці стали нариси і оповідання Остапа Вишні кінця 20-х — початку 30-х років: «На руднях», «Ти добич дай!», «Про слюсаря Шовкового та про любов», «Дивні діла твої, пролетаріате!», «Соціалістичне місто». Всі твори написані на основі пильного вивчення письменником життя і праці робітників Криворіжжя, Донбасу, харківських машинобудівних заводів.

7. В нарисі репортажного типу «На руднях» автор знайомить читача з життям криворізьких рудокопів, докладно розповідає про численні зустрічі групи українських радянських письменників з шахтарями багатьох залізо-марганцевих копалин. На основі цих розмов, зустрічей Остап Вишня робить переконливий висновок про великий зріст культури трудящих. В нарисі «На руднях» автор змальовує крупними публіцистичними мазками образ справжнього хазяїна землі, пролетаря нової, радянської формації Марка Фоківича Шпинуя.

8. Протягом 1931—1933 років Остап Вишня друкує під спільним заголовком «Ти добич дай!» два дуже близькі за тематикою, але відмінні за змістом і формою твори. Перший друкувався в журналі «Червоний перець» (1931) і увійшов у посмертну збірку письменника «Привіт! Привіт!» під назвою «В Донбасі (По-моему роман)», другий — в журналі «Радянська література» (1933, № 1). Вміщений в «Червоному перці» великий уривок сам автор називає частиною задуманого ним роману про Донбас, який мав називатися «Нагора»¹. Про цей задум письменника ще раз недавно писала дружина Остапа Вишні, зазначаючи, що обидва уривки є «початком роману»². Опубліковані твори не дають підстав

¹ Див. журн. «Червоний перець», 1931, № 12—13, стор. 7.

² Див. «Літературна Україна» 1963, 31 травня.

вважати їх частиною великого роману. Це типові для творчої манери письменника нариси лірико-гумористичного характеру.

9. В «перчанському» нарисі, який ми далі називатимем за посмертною збіркою письменника — «В Донбасі», у популярній формі словника специфічних термінів Остап Вишня розповідає про «таємниці підземного царства», про «перетворення старого, капіталістичного, кустарного Донбасу на соціалістичний, механізований, Радянський Донбас». Дотепне пояснення техніцизмів типу «терикон», «горизонт», «штрек», «зумпф», «гезенк» та багатьох інших перемежовується впродовж всього твору цікавими комедійними сценками, смішними історіями, в які потрапляє сам автор, докладно знайомлячись із складними процесами видобутку вугілля на різних шахтах. В нарисі досить сильно виражений критичний пафос, спрямований проти тих літераторів-спостерігачів, туристів, які вивчають життя з вікна вагона швидкого поїзда і пишуть потім примітивні декларативні вірші на індустріальні теми.

10. Глибокими публіцистичними роздумами автора про минуле, сучасне і майбутнє індустріального Донбасу сповненой нарис «Ти добич дай!» (журн. «Радянська література»). Це твір про будні суворої боротьби пролетаріату Донбасу за дострокове виконання першого п'ятирічного плану, твір про високі трудові зобов'язання трудящих індустріального краю, про широкий розмах соціалістичного змагання, дружбу і взаємодопомогу народів нашої країни. Лірико-романтичний, урочистий тон нарису прекрасно передає динаміку боротьби трудящих Донбасу за здійснення планів соціалістичної індустріалізації країни. Справжньою поетичністю віє від чудових індустріальних пейзажів твору.

11. Життєстверджувальний пафос творчості Остапа Вишні, її глибока соціальна проникливість особливо яскраво проявилися в нарисах «Дивні діла твої, пролетаріате!», «Соціалістичне місто» (надруковані в журн. «Декада», 1932, № 13—14, 16—17). Велика сила цих багатих на факти творів — в пропаганді комуністичних начал в житті і побуті трудящих мас. Нариси звучать як хвилююча пісня про комуністичні починання пролетарів Краснолуцького району Донбасу, їх творчу будівничу діяльність. Робітничий клас Красного Луча, Боківської рудоуправи, Штерівської електростанції, заводу ім. Петровського показаний в нарисах як справжній господар своєї землі, невтомний ентузіаст, будівник комуністичного суспільства.

12. Творчість Остапа Вишні про соціалістичну індустріалізацію країни — прекрасний зразок служіння народові, яскрава сторінка в історії української радянської наристики і гумористики.

Г. А. КРАВЕЦЬ,

доцент, кандидат філологічних наук

ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ПЕРШИХ ТВОРІВ І. С. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО

(«Дві московки», «Рибалка Панас Круть»)

За останні роки українське радянське літературознавство домоглося помітних успіхів у вивченні творчості визначного класика української літератури І. С. Нечуя-Левицького. Особливе значення в цьому мають роботи О. І. Білецького та Н. Є. Крутікової. Рішуче відкинувши вульгаризаторський підхід до художньої спадщини Нечуя-Левицького, вони відкрили якісно новий етап у дослідженні його творчості.

Однак наше літературознавство ще у великому боргу перед автором безсмертних художніх полотен — «Микола Джеря» і «Кайдашева сім'я». Немає ще монографічного дослідження про творчість письменника, відсутні ґрунтовні роботи, присвячені окремим періодам його літературної діяльності, а також найвизначнішим творам.

Дана робота є спробою характеристики перших років літературної діяльності Нечуя-Левицького, наслідком яких стали повість «Дві московки» і оповідання «Рибалка Панас Круть».

В багатьох дослідженнях про Нечуя-Левицького проводиться думка, що вирішальну роль у формуванні його ідейно-естетичних принципів відіграв журнал «Основа» і особливо суспільно-політичні та літературно-теоретичні статті Куліша. Однак є підстави критично переглянути це положення, оскільки процес ідейно-естетичного формування Нечуя-Левицького як письменника був не зовсім таким, як це може здатися з першого погляду. І хоча ліберально-буржуазні націоналістичні настанови «Основи» і Куліша справили безперечний вплив на нього, були інші, більш вагомі фактори, що формували автора «Миколи Джері» і «Кайдашевої сім'ї» як художника слова з виразним демократичним і гуманістичним спрямуванням.

Глибоке знання народного життя, усної поетичної творчості, «Кобзар» Т. Шевченка, передова російська література, кращі твори зарубіжних авторів стали основою, на якій у майбутнього письменника вже в роки навчання в семінарії та академії формується демократичний, атеїстичний світогляд, матеріалістичний підхід до розуміння змісту і завдань літературної творчості. І хоча юнак знайомиться тоді із статтями і творами П. Куліша, М. Костомарова, багато сприймає у них при написанні в наступні роки своїх літературно-кри-

тичних статей, — їх ідейно-естетичні настанови не могли справи на майбутнього письменника вирішального впливу.

Переконаливим свідченням цього стали вже перші два твори Нечуя-Левицького «Дві московки» і «Рибалка Панас Круть», в яких він виступив продовжувачем демократичних традицій українських і російських письменників і в той же час прокладав нові шляхи в розвитку української літератури.

Оповідання «Рибалка Панас Круть» в порівнянні з першою повістю становить новий крок вперед по шляху поглиблення реалізму письменника. Якщо образами Ганни і Марини бракувало індивідуальних рис у відтворенні їх переживань, внутрішнього світу, мови, де автор ішов шляхом традиційної фольклорної стилізації, то образ Панаса Крутя стоїть на цілком реальному ґрунті, є яскравою індивідуальністю, розкритою всебічно, у різноманітних виявах людського характеру. Поглиблення реалізму Нечуя-Левицького виявляється і в більш широких художніх узагальненнях типових суспільних явищ часу. Із сторінок оповідання постає правдива картина тяжкого життя містечкового українського і єврейського трудового люду.

Одним із найбільших ідейно-художніх достоїнств оповідання є показ соціальної неоднорідності жителів містечка. Українському та єврейському трудовому людові протистоять панівні заможні верхи, уособленням яких виступають пан та його десятичники, багатий єврей-лихвар Берко. Незважаючи на різну національну приналежність і пан (поляк чи українець), і єврей-шинкар є в однаковій мірі п'явками, однією з жертв яких стає Панас Круть.

Літературна критика 80-х років приділила значну увагу першим творам Нечуя-Левицького. Серед відгуків на повість «Дві московки» і оповідання «Рибалка Панас Круть» виділяються роботи М. Драгоманова, який в 80-і роки, хоча й з ліберально-буржуазних позицій, робив корисну справу, ведучи боротьбу за реалізм, народність української літератури, орієнтував її на кращі зразки літератури братнього російського народу. В статті «Українське письменство 1866—1873 років», виходячи саме з цих ідейно-естетичних вимог, М. Драгоманов розглядає два перші твори молодого письменника і насамперед підкреслює їх зв'язки з традиціями російської реалістичної школи, зокрема творчістю І. Тургенева. Нечуй-Левицький, відзначає М. Драгоманов, не гірший будь-якого з молодих російських письменників, що йшли шляхом Тургенева, тому не випадково «Гориславська ніч» дуже схожа типом і манерою з «Записками мисливця». Спільність перших творів Нечуя-Левицького з традиціями передової російської літератури М. Драгоманов бачить і у тому, що в основі

їх реальна дійсність, а не авторська фантазія кабінетного походження. Критик справедливо вказує на аналогії до трагедії Ганни і Марини в народних піснях.

В іншій роботі — «Література російська, великоруська, українська та галицька» цей же автор, ще раз повертаючись до питання про роль прогресивної російської літератури у творчому формуванні Нечуя-Левицького, слушно зазначає: «І. Нечуй — молодший з українських белетристів, показав у перших своїх повістях («Дві московки», «Панас Круть»), що його більш усіх, окрім Марка Вовчка, торкнула, хоч лише мимоволі, школа Тургенева»¹.

На ці ж самі особливості перших двох творів Нечуя-Левицького — їх зв'язки з реалістичною російською літературою з народного життя — вказує й М. Костомаров, розглядаючи «Дві московки» і «Рибалку Панаса Крутя» в одному потоці з творами Г. Успенського, Григоровича, Мельникова, Потехіна².

Високу оцінку раннім творам Нечуя-Левицького дав видатний український революціонер-демократ І. Франко. В статті, присвяченій повісті «Микола Джеря», він розглядає й раніш написані повісті та оповідання, зокрема «Дві московки» і «Рибалка Панас Круть», відзначаючи, що їх, як й інші твори широко популярного письменника, «...читала вся мала Русь з великою вподобою»³. Нечуй-Левицький, вважає І. Франко, серед інших представників реалістичної школи в українській літературі займає найвизначніше місце «...як по красоті і плавності складу, так і по силі та живості картин, вірності рисунку, хватаючій за серце теплоті чуття»⁴. В творах талановитого майстра українського слова І. Франко бачить багато спільного з творчістю російських художників-реалістів І. Тургенева, Помяловського.

Цілком і повністю можна погодитись з І. Франком, що вже перші твори Нечуя-Левицького стали значним явищем у тогочасній українській літературі. Вносячи нові соціальні і побутові теми, проблеми загальнонародного значення, збагачуючи літературу новими художньо зображувальними засобами, і таким чином поглиблюючи її реалізм, повість «Дві московки» і оповідання «Рибалка Панас Круть» вигідно відрізнялись від творів тогочасної літератури «для домашнього

¹ «Правда», 1874, ч. III, стор. 107.

² М. Костомаров. «Задачи украинфильства», «Вестник Европы», 1882, февраль, стор. 394.

³ Іван Франко, т. XIII, стор. 173, Державне вид-во художньої літератури, К., 1955.

⁴ Там же, стор. 173.

вжитку», сковані вузькими етнографічно-побутовими рамками.

Новаторство Нечуя-Левицького зумовлювалось не лише прагненням продовжувати кращі традиції попередніх українських письменників, а й плідним навчанням у видатних російських художників-реалістів І. Тургенева, М. Гоголя. І хоча пізніше у своїй статті «Сьогочасне літературне прямування» він у дусі буржуазно-націоналістичної тенденційності з'ясуватиме питання українсько-російських літературних зв'язків, у власному ідейно-естетичному формуванні письменник-реаліст багато де в чому завдячував російській літературі гоголівського напрямку.

Таким чином, вже в ранніх творах виявились найсильніші риси Нечуя-Левицького — художника слова: реалізм, демократизм, гуманізм, які ще з більшою силою розкриються в наступні роки його літературної діяльності, насамперед у повістях «Микола Джеря» і «Кайдашева сім'я».

И. Я. ВОЛІСОН,

доцент, кандидат філологічних наук

ПЕРШІ ВІРШОВАНІ СПРОБИ В. ГЮГО

1. Вивчення поезії В. Гюго до самого останнього часу починалося з першої друкованої збірки «Оди та різні вірші» (1822). Написане ним до цього, по суті, ігнорувалось і у французькому літературознавстві і у нас. Після опублікування збірки Вензака «Три зошити французьких віршів», в якій зібрано більшу кількість ранніх віршів В. Гюго, у Франції з'явилися роботи, що характеризували цей період творчості поета.

2. Робота «Перші віршовані спроби В. Гюго» являє собою спробу аналізу віршів, вміщених у збірці Вензака, та інших віршів В. Гюго, написаних раніше, ніж твори, опубліковані в «Одах та різних віршах».

3. Ознайомлення з ранніми віршованими творами В. Гюго та його літературно-критичними статтями, що друкувалися в журналі «Літературний консерватор» (1819—1821), дозволяє уточнити основний напрямок ідейної еволюції В. Гюго і має значення для правильного уявлення про його перехід до романтизму.

4. Перші віршовані спроби В. Гюго свідчать про інтерес поета до політики, який рано у нього пробудився. Аналіз ранніх політичних віршів поета і співставлення їх із творами першого друкованого збірника свідчать, що в момент опублікування цього збірника вже намічається деякий відхід Гюго від войовничо роялістичних позицій. А це спростовує тради-

ційний тезис про те, що розрив Гюго з роялізмом у другій половині 20-х років був раптовим, несподіваним.

Суттєве для розуміння творчості поета і те, що він в своїх перших віршах не виявляє ніякого інтересу до релігії. Відсутність релігійної проблематики і образів стверджує тезис про те, що поетові бракувало глибоких релігійних переконань, що прихід його до католицизму двадцятих років здійснився через монархізм.

5. В ранніх віршах поета можна виявити багато характерних рис, властивих майбутній його творчості. Вже тут Гюго виступає як поет з яскраво вираженою публіцистичною спрямованістю, активним ставленням до відображуваних ним подій.

Гюго на той час ще класицист, але звертає на себе увагу його потяг до жанрів, в яких поетика класицизму допускала більші вільності.

Для сатиричних та гумористичних віршів, що займали велике місце серед ранніх творів Гюго, характерний вільний розмір, простота і конкретність зображувальних засобів. Цікаві з цього погляду і анакреонтичні вірші поета, його спроби в галузі романса, що вже багато в чому провіщали його романтичні балади, а також окремі спроби зображення особисто пережитого, точні пейзажні зарисовки.

Все це ще не дозволяє вивести Гюго за межі французького класицизму початку ХІХ ст., але в якійсь мірі пояснює його подальший розрив з класицизмом, віщує цей розрив. Тим більш, що абсолютно безперечні розходження з класицизмом є і в ранніх драматичних спробах Гюго.

6. Якщо врахувати, що в статтях, надрукованих в «Літературнім консерваторі», Гюго бере під сумнів ряд принципів класицизму і висуває окремі положення своєї майбутньої романтичної програми, то стане зрозумілим велике значення ранньої творчості поета для спростування традиційного у французькій літературі тезиса про еволюцію Гюго як «зміну переконань», для правильного розуміння внутрішнього зв'язку і логіки розвитку його поетичної творчості.

І. Г. РИКМАН,

доцент, кандидат філологічних наук

ДО ПИТАННЯ ПРО ЕМОЦІОНАЛЬНЕ ЗАБАРВЛЕННЯ ОБРАЗНИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

1. Більшість фразеологічних одиниць має експресивне стилістичне забарвлення. Воно буває двох видів: контекстуальне і абсолютне.

2. Контекстуальної експресивності фразеологічна одиниця набуває в контексті, її не може бути поза певною ситуацією, певним контекстом.

3. Абсолютна експресивність — це підвищена виразність, яка є постійною семантичною характеристикою фразеологічної одиниці.

4. Переважна більшість образних фразеологічних одиниць має абсолютне експресивне забарвлення.

5. Причинами збільшеної виразності фразеологічної одиниці можуть бути:

а) наявність образного переносу, що лежить в основі значення фразеологічних одиниць, наприклад: *not to raise a finger* (пальцем не ворухнути) або *to pull the wool over somebody's eyes* (обманювати);

б) наявність у фразеологічних одиницях емоційно-оціночної характеристики. Фразеологічні одиниці служать для вираження різних емоцій (іронії, шанобливості, грубості), тобто суб'єктивної оцінки предмета мови тим, хто говорить. Наприклад, відтінок жартівливої іронії, властивий фразеологізмові *to be long in tooth* (постаріти) або відтінок брутальності — фразеологізмові *to lie in one's throat* (безсоромно брехати);

в) порушення граматичної норми: наприклад, дієслово *to gain* (проливатись дощем) по своєму смислового характеру може визначатися лише прислівниками системи *fast, heavily*, (дуже) і, будучи нетранзитним дієсловом, не приймає прямого додатка, а у фразеологізмі *it rains cats and dogs*, воно приймає прямий додаток, виражений іменниками *cats and dogs*, це надає фразеологізмові яскравого емоційного забарвлення;

г) особливості звукового оформлення у випадку парних фразеологізмів. Сюди відносяться алітерації, рими, повторні вживання слова та ін. Наприклад, фразеологізм *bag and baggage* (з усіма пожитками) алітеративний, в той час як у фразеологізмі *to toil and moil* (виконувати тяжку роботу) компоненти римуються;

д) незвичайність поєднання смислових значень компонентів тієї чи іншої фразеологічної одиниці. Наприклад, сполучення *dog days* (пекучий жаркий день), хоч і побудоване за всіма існуючими фонетичними, лексичними і граматичними нормами, але в ньому спостерігається незвичайність сполучень смислових значень компонентів.

О. С. МАЛІК,
ст. викладач

СЕМАНТИЧНІ ТА СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ НІМЕЦЬКИХ ПРИСЛІВ'ІВ ТА ПРИКАЗОК

У відповідності з настановою на практичне оволодіння розмовними іноземними мовами значно зріс інтерес до вивчення багатой спадщини народної творчості — прислів'їв та приказок.

Німецькі прислів'я та приказки дуже поширені в розмовній мові, їх виникнення і розповсюдження в різних мовних стилях припадає на середньовісньонімецький період (X століття).

До останнього часу (до 1961 року) питання про те, чи відносяться прислів'я та приказки до фразеології, вважалось дискусійним. Тільки після проведення широкої наукової дискусії (Всесоюзна конференція по фразеології в Ленінграді 12—15 грудня 1961 року) доказано, що прислів'я та приказки становлять важливий розділ фразеології.

Німецькі прислів'я та приказки характеризуються властивими їм семантичними та структурними особливостями. В своїй переважній більшості німецькі прислів'я ідіоматичні, їх компоненти переосмислені і мають переносні значення (напр. *Muß ist eine harte Nuß, Ledige Haut schreit überlaut* та ін.). Німецькі прислів'я та приказки в своєму граматичному та синтаксичному оформленні майже не змінились з часу їх виникнення і зберігають свою структуру і зараз, не дивлячись на деяку їх архіичність і застарілість з точки зору норм сучасної німецької мови (*Zuviel Kunst ist umsunst*).

В зв'язку з тим, що терміни «прислів'я» та «приказка» вживаються здебільшого разом, до останнього часу немає чіткої дефініції кожного терміна зокрема в німецькій лінгвістиці.

По-різному трактується німецькими філологами термін «приказка» (наводяться приклади). Приказка — народне коротке словосполучення з переносним значенням, що становить собою форму незакінченого речення, в якому відсутній суб'єкт дії (*Hinter schwedischen Gardinen sitzen* — сидіти за ґратами).

В структурному відношенні німецькі прислів'я характеризуються двоскладовістю своїх семантичних компонентів, що становить специфіку будови німецького речення — його дво-членність. Другою структурною особливістю німецьких прислів'їв є їх тяготіння до кінцевої рифми.

Характерна особливість німецьких приказок — їх предикативність.

853

Відповідальний за випуск *Г. А. Кравець*

БЦ20061 від 22/1-64 р. Друк. арк. 6. Умовн.-друк. арк. 6. Папір 60×90¹/₁₆
Зам. № 6381. Тир. 300

4-а друк. МШС. Харків, Гончарівський бульвар, 6/2.

НАВ
0-40

Бесплатно